

PDF-version

Praktiske Grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab
(København), nr 4 2011, 82 p.

Tema: Expansion och radikaliserings av högre studier i Sverige, 1962–1987

Tidskriften började utges våren 2007. Utgivare är föreningen Hexis, Forum för samfundsvidenskabelig forskning med säte i Köpenhamn. Ambitionen är att tidskriften skall var nordisk, från svensk sida ingår sedan starten Donald Broady och Mikael Börjesson i redaktionen.

Även tillgänglig (open access) från www.hexis.dk

Temareaktör för detta nummer var Bo G. Ekelund.

Innehåll

Donald Broady, "Inledning – Att utforska 68" (pp. 5–10)

Mikael Börjesson, "Studentexplosionen under 1960-talet. Numerär utveckling och orsaker" (pp. 11–27)

Madeleine Michaëlsson, "Man tager vad man haver – Personalrekrutering inom tre svenska universitet som svar på studentexplosionen" (pp. 29–37)

Alexander Ekelund & Martin Gustavsson, "Kritiska seminarier, 1967–1971" (pp. 39–56)

Annika Öhrner, "Radikaliserings av konstvetenskapen i Stockholm och Lund" (pp. 57–65)

Elin Gardeström, "Journalistelevernas 1968" (pp. 67–76)

Nyhedsbrevet # 46 (pp. 77–80)

praktiske grunde

Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab

TEMA:

Expansion och radikaliserings
av högre studier i Sverige,
1962-1987

2011 : 4

5. Årgang www.hexis.dk ISSN 1902-2271

praktiske grunde

Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab

2011:4

TEMA: EXPANSION OCH RADIKALISERING AV HÖGRE STUDIER
I SVERIGE, 1962-1987

Inledning – Att utforska 68 Donald Broady	5
Studentexplosionen under 1960-talet. Numerär utveckling och orsaker Mikael Börjesson	11
Man tager vad man haver – Personalrekruttering inom tre svenska universitet som svar på studentexplosionen Madeleine Michaëlsson	29
Kritiska seminarier, 1967-1971 Alexander Ekelund & Martin Gustavsson	39
Radikalisering av konstvetenskapen i Stockholm och Lund Annika Öhrner	57
Journalistelevernas 1968 Elin Gardeström	67
Nyhedsbrevet # 46	77
Kolofon og vejledning til forfattere	81

Inledning – Att utforska 68

Donald Broady

Detta temanummer av *Praktiske Grunde* är redigerat av Martin Gustavsson och ägnat åt vad som brukar kallas ”68”, det vill säga de radikala strömningar på universiteten och i samhällsdebatten, kulturlivet och politiken vilkas fulla genomslag inträffade ett stycke in i 1970-talet. Artiklarna bygger på arbete inom ett pågående forskningsprojekt ”Sextioåtta. En utbildningssociologisk studie av den svenska studentrevoltens sociala förutsättningar och effekter på kulturens fält” som finansieras av det svenska Vetenskapsrådet.¹ Här som en inledning till numret några noteringar om forskningsläget, om tankarna med det nämnda projektet samt om innehållet i de artiklar som följer.

Om 68 finns ett överflöd av myter och löst underbyggda uppfattningar. De bilder av 68 som målas upp brukar avslöja mer om skiljelinjerna i dagens intellektuella och politiska debatt än om 68 i sig, vilket inte är konstigt med tanke på att så många av debattörerna har intressen att försvara. De som var med då det begav sig kan vara benägna att skyla över ungdomssynder, alternativt att sörja för att deras pionjärinsatser blir ihågkomna. En viktig faktor är de sistnämndas aldrig slocknade förhoppningar om att det slags radikalism som blomrade för fyrtio år sedan åter ska spira. För åtskilliga bland de jämgamla som själva aldrig tog del i vänsterrörelserna har uppgörelser med dessa 68or varit viktiga inslag i livshistorien. Än viktigare har varit att också efterföljande yngre årgångar om och om igen tvingats att förhålla sig till den extraordinärt inflytelserika 68-generationen. Sannolikt kommer villkoren för det mer förutsättningslösa utforskande av densamma att bättras i takt med att den faller ifrån – inte nödvändigtvis i biologisk mening men när det gäller kapaciteten att besätta dominerande positioner inom det intellektuella fältet.

Dock är också den mindre ideologiskt färgade litteraturen om det svenska 68 ganska riklig,² men

---

² Bland annat, för att utan anspråk på fullständighet nämna enbart bokutgåvor (monografier och samlingsvolym) som direkt berör 68 i Sverige: Kurt Almqvist (red.), *Betydelsen av revolutionsåret 1968. Kårhusockupationen 40 år*, Stockholm, Atlantis, 2008; Alf Arvidsson, *Musik och politik hör ihop. Diskussioner, ställningstaganden och musikskapande 1965–1980*. Gidlunds, Möklinta, 2008; Håkan Arvidsson, *Vi som visste allt. Minnesbilder från 1960-talets vänsterrörelse*, Atlantis, Stockholm, 2008; Lars-Åke Augustsson & Stig Hansén, *De svenska maoisterna*, Lindelöws bokförlag, Göteborg, 2001 [1 uppl. 1997 med titeln ”Maoisterna. En historia berättad av några som var med” utgiven av Ordfront]; Ulf Bjereld och Marie Demker, *I Vattumannens tid? En bok om 1968 års auktoritetsuppror och dess betydelse i dag*, Hjalmarson & Högberg, Stockholm, 2005; Elisabeth Elgán (red.), *Kvinnorörelsen och ’68. Aspekter och vittnesbörd*, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, Huddinge, 2001; Jan Engberg, Christian Härleman, Sven E. Olsson, Lasse Pettersson, Björn Erik Rosin & Sören Wibe, *Utänför systemet. Vänstern i Sverige 1968–1978*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1978; Johan Fornäs, *Tältprojektet. Musikteater som manifestation*, Symposium, Stockholm/Göteborg, 1985; Peder Aléx & Jonny Hjelm (red.), *Efter arbetet*, Studentlitteratur, Lund, 2001; Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige. Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen*, Lunds universitet, Lund 2008; Rikard Hoogland, *Spelet om teaterpolitiken. Det svenska regioteatersystemet från statligt initiativ till lokal realitet*, Teatertidningens bokförlag, Stockholm, 2005; Sverker Jonsson, *Bland gnetar och rödhåttor. Den socialistiska vänsterns press 1965–2000*, NORDICOM-Sverige, Göteborg, 2002; Sven-Olof Josefsson, *Året var 1968. Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996; Åke Kilander, *Vietnam var nära. En berättelse om FNL-rörelsen och solidaritetsarbetet i Sverige 1965–1975*, Leopard, Stockholm, 2007; Lena Kjersén Edman, *I ungdomsrevoltens tid. Svensk ungdomsbok och dess mottagande åren kring 1968*, Umeå universitet, Umeå 1990; Lena Lennerhed (red.), *Upprorers estetik. Vittnesseminarier om kulturens politisering under 1960- och 1970-talet*, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, Huddinge, 2007; Lena Lennerhed (red.), *Riv alla murar! Vittnesseminarier om sexliberalismen och om Pockettidningen R*, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, Huddinge, 2001; Jens Ljunggren, *Inget land för intellektuella. 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella*, Nordic Academic Press, Lund, 2009; Svante Lundberg & Sven-Axel Månsson, *Demonstranter. En sociologisk studie*, PAN/Norstedt, Stockholm, 1970; Svante Lundberg & Sven-Axel Månsson, *68-or. Studie av en politisk generation*, Brutus Östlings bokförlag Symposium, Stockholm, 1993; Annika Olsson, *Att ge den andra sidan röst*, Uppsala universitet, Uppsala 2002; Sven E. Olsson (red.), *Från SKP till VPK. Zenit/Bo Cavefors*, Lund, 1976; Eva Queckfeldt, *”Vietnam”. Tre svenska tidningars syn på vietnamfrågan 1963–1968*, Lunds universitet, Lund, 1981; Kim Salomon & Göran Blomqvist, *Det röda Lund. Berättelser om 1968 och studentrevolten*, Lunds universitetshistoriska sällskap, Årsbok, Lund, 1998; Kim Salomon, *Rebeller i takt med tiden. FNL-*

---

¹ Om projektet se www.skeptron.uu.se/broadly/sec/68.htm. Den ursprungliga forskningsplanen från 2008, författad av Donald Broady och Mikael Börjesson, finns tillgänglig på www.skeptron.uu.se/broadly/sec/p-broadly-borjesson-080421-sextioatta-forsknplan.pdf.

efter en tids botaniserande blir det uppenbart att många av de verkligt vägande bidragen förekommer insprängda inuti projekt, böcker och artiklar som primärt handlar om något annat³ – onekligen en utmaning, som det brukar heta, för var och en som försöker skaffa sig överblick vad som publicerats. I arkiven (även säkerhetspolisens) finns hur mycket som helst kvar att göra.

Inte bara minnen

Ett tydligt skifte sedan något decennium tillbaka är att *minnet* av 68 hamnat i forskningens fokus. Mängder av forskningsprojekt, konferenser, vittnesseminarier, böcker och temanummer av tidskrifter har handlat inte om 68 i sig utan om hur 68-epoken uppfattas i dag och dess aktuella betydelse för dem som var med, i deras levnadsberättelser och för deras identitet⁴ – en

---

rörelsen och 60-talets politiska ritualer, Rabén Prisma, Stockholm, 1996; Cristine Sarrimo, *När det personliga blev politiskt. 1970-talets kvinnliga beklännelse och självbiografi*, Lunds universitet, Lund, 2000; Eva Schmitz, *Systemskap som politisk handling. Kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982*, Lunds universitet, Lund 2007; Gunilla Thorgren, *Grupp 8 & jag*, Norstedt, Stockholm, 2003; Marianne Thygesen, *Jan Myrdal og Sara Lidman. Rapportgenren i svensk 60-talslitteratur*, GMT, Århus, 2 uppl. 1971; Per Wirtén & Anneli Jordahl, *Vi som inte var med. En orättvis betraktelse över sextioåret*, Atlas, Stockholm, 1999; Daan Vandenhoute, *Om inträdet i världen. Lyrikdebutanterna i 1970-talets svenska litterära fält*, Gidlunds, Hedemora 2004; Ebba Witt-Brattström, *Å alla kära systrar! Historien om mitt sjuttioal*, Norstedts, Stockholm, 2010; Kjell Östberg, *1968 när allting var i rörelse. Sextioårsradikaliseringen och de sociala rörelserna*, Prisma, Stockholm, i samarbete med Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola, Huddinge, 2002.

³ Ett par godtyckligt valda exempel: åttonde kapitlet, "From Danny the Red to British Student Power. Labour Governments and the International Student Revolts of the 1960s", s. 144-165 i David Fowler, *Youth Culture in Modern Britain, c. 1920-c. 1970. From Ivory Tower to Global Movement – A New History*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, och de avsnitt i Elin Gardeströms avhandling *Att fostra journalister. Journalistutbildningens formering i Sverige 1944-1970*, Daidalos, Göteborg 2011, som ligger till grund för en artikel i detta nummer av *Praktiske Grunde*.

⁴ Ett typiskt exempel var Kristin Ross, *May '68 and its Afterlives*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2002. Ett intressant pågående europeiskt komparativt projekt av denna art är "Around 1968. Activism, Networks, Trajectories" som leds av historikern Robert Gildea vid University of Oxford. Här ska delstudierna enligt planerna bestå av intervjuer med dem som kring 1968 tillhörde vänsteraktivistiska kretsar i Danmark, DDR, Frankrike, Grekland, Holland, Nordirland, Polen, Sovjetunionen, Spanien, Storbritannien, Tjeckoslovakien och Ungern. Se <http://www.history.ox.ac.uk/research/projects/Around1968.htm>. Syftet är att komma åt de levnadsberättelser som före detta aktivister retrospektivt skapat åt sig – berättelser som i nästa steg kan jämföras med de berättelser om 68 som i dag är verksamma i samhället i stort. I detta perspektiv tilldrar sig således allt av verkligt intresse i nutiden. Märk väl att det inom denna variant av *oral history* inte behöver vara till nackdel att informanterna minns fel, vilket illustreras av följande exempel hämtat från Gildeas undersökningar. Flera av de intervjuade gamla aktivisterna kom mycket väl ihåg en särskilt betydelsefull strejk men förlade denna ett par år för långt fram i tiden, nämligen till tidpunkten för en annan viktigt händelse på samma ort, tillträdet av en ny borgmästare som var

omsvängning som inte är unik för 68-forskningen. Det är en allmän tendens att fokus flyttats bort från det förflutna i betydelsen "hur det egentligen varit" och i riktning mot det förflutna som konstruktion och beståndsdel i dagens kollektiva berättelser. I vissa hörn av det historievetenskapliga fältet har misstron varit stor mot själva ambitionen att komma åt "hur det egentligen varit".

Det gäller dock inte vårt projekt som i detta avseende gått mot strömmen. Att förstå faktiska skeenden i det förgångna och deras betingelser och effekter är själva vitsen med denna art av sociologisk historia eller historisk sociologi. Att vi i mindre grad än många andra låtit oss hejdas av insikten att det förflutna alltid är en eftervärldens konstruktion, beror på vår hemvist inom en speciell fransk forskningstradition där man lägger särskild vikt vid de konstruktioner som är resultat av forskningsarbetet (till skillnad från de amerikanska varianterna av konstruktionism inom vilka man primärt uppmärksammar hur verkligheten konstrueras av de människor som är föremål för forskningen). I detta perspektiv är det en självklarhet, inte värd att göra något nummer av, att alla människor konstruerar jämt och ständigt. Att rensa i dessa så kallade prekonstruktioner, och i synnerhet att bryta med föreställningarna som är insatser i spelet inom det område man studerar, är en helt central uppgift för forskningen i durkheimianernas eller den historiska epistemologins efterföljd. Med en dylik hållning till forskningshantverket blir man mindre ängslig inför anspråken på att leverera objektiv kunskap (exempelvis om det faktiska förflutna). För att använda Gaston Bachelards respektive Bourdieus vokabulär: man ersätter strävan efter objektiv kunskap med ambitionen att "objektivera", att genomföra ett "objektiveringsarbete" som innebär att komma förbi förutfattade meningar.

Visst vore det möjligt att med våra metoder utforska minnet av 68 sådant det är verksamt i dag, men det skulle förutsätta att det tidiga 2010-talet gjordes till föremål för studier liknande dem som presenteras i detta nummer av *Praktiske Grunde*. Allra först skulle krävas undersökningar av spelreglerna inom dagens intellektuella fält, vilka positioner som de debattörer som tar ställning till 68 besätter, samt vilka symboliska tillgångar de har i bagaget och vilka strategier de utvecklar.

---

socialist. Tack vare den felaktiga tidsangivelsen blev intervjuvaren än mer värdefulla för forskarna som erhöll ledtrådar till hur associationer och kronologier formas i det kollektiva minnet av 68.

En starthypotes

Utgångspunkten för vårt projekt var hypotesen att en demografisk katastrof utlöste 68.⁵ Vi visste att utbyggnaden av den högre utbildningen under 1960-talet varit exceptionell. Antalet nyinskrivna studenter ökade från 10 000 läsåret 1962/63 till 29 600 sex år senare.⁶ Därmed formades en generation studenter till att sikta in sig mot positioner på arbetsmarknaden och i det sociala livet som inte räckte till för dem. Med en fil.kand.-examen och tre betyg i litteraturhistoria kunde man inte längre räkna med att ens bli adjunkt i landsorten. Studenternas habitus drev dem att söka sig till – och uppfinna – nya områden: nya slag av politiska engagemang, litteratur och konst, fria teatergrupper, proggmusik, tidskrifter, allehanda sätt att sköta om själslivet och kroppen, TV2... Listan kunde göras lång. Sålunda strömmade de in i och bidrog till att stöpa om fälten för kulturell produktion där de hävdade sin hemortsrätt utan att ha presterat det investeringsarbete – klassikerläsningen, hundåren som frilansare, sommarvikariatet på kulturredaktionerna, scenskolan, lärlingstillvaro på universitetet under en professors beskydd – vilket tidigare avkrävts dem som sökte inträde och erkännande på kulturens fält. Allt sammans störde fältens kraftlinjer och skapade spänningar som kom att bestå länge.

Ett syfte med projektet har således varit att utveckla och pröva denna hypotes om en demografisk katastrof och dess återverkningar på utbildningssystemet och på individers och sociala gruppers utbildningsstrategier och framtidsorientering, med åtföljande effekter på fälten där studenterna senare blev yrkesverksamma. Att det inte i alla avseenden är rättvisande att tolka 68 som medelklassens strategi inför hotet

⁵ Denna empiriskt föga underbyggda hypotes formulerades i en uppsats 1984 (Donald Broady, *Inträdet. Om litteraturkritik som intellektuellt fält*, Arbetsmaterial från Forskningsgruppen för läroplansteori och kultureproduktion, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm) som i reviderad version med Mikael Palme som medförfattare publicerades i *Ord&Bild*, nr 4 1991, s. 89-99 och nr 1 1992, s. 113-126, samt i antologin Donald Broady (red.), *Kulturens fält*, Daidalos, Göteborg, 1998, s. 173-215. Inspirationen var hämtad framför allt från analyserna i Pierre Bourdieu & Jean-Claude Passeron, *Les héritiers. Les étudiants et la culture*, Minuit, Paris, 1964 och Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron & Michel Eliard, *Les étudiants et leurs études*, Cahiers du Centre de sociologie européenne, Sociologie de l'éducation I, Mouton, Paris/La Haye, 1964, jämte fortsatta undersökningar vid Bourdieus center. Det är värt att notera att de tidigaste av dessa franska analyser genomfördes under 1960-talets första hälft och därmed på sätt och vis förutspådde 1968 års händelser som effekter av en expanderande studentpopulation vid universitetens fria fakulteter. De sociala villkoren för studentrevolten 1968 i Paris blev sedermera ett huvudtema i Bourdieus stora analys av sin egen värld, se *Homo academicus*, Minuit, Paris, 1984.

⁶ Statens offentliga utredningar, SOU 1973:2, *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning*, Stockholm, s. 84. Mikael Börjessons artikel nedan ger en samlad framställning av vari expansionen bestod och hur den kan förklaras.

om social deklassering hade framgått redan av Daan Vandenhautes avhandling från 2002 (bokutgåva 2004)⁷ som visade att tidens stencilpoeter påfallande ofta hade blygsamt socialt ursprung, till skillnad från t.ex. kritikerna vilka dessutom oftare var kvinnor. Tanken var att projektet med hjälp av dataregister och källor som matriklar och kartotek skulle ge jämförelsevis precisa besked om rekryteringen till olika utbildningar och i någon mån yrkesområden.

Vidare, för att undvika att forskningen kortsluts så att man inte hittar annat än det man letar efter (i detta fall pretenderer inom sjuttioalets kulturliv som fem eller tio år tidigare varit studentaktivister), krävs studier så att säga från andra hållet, av de kulturella fälten i sig. Transformerings av dessa kan självfallet inte förklaras av inflödet av nya pretenderer enbart.

Därför har ambitionen varit att angripa projektets problematik från två håll, genom undersökningar av dels studenterna och deras tillgångar och investeringar i miljöerna där de vistades, dels betingelserna för inträde i och polariteter och värdehierarkier inom de kulturella fält dit de sedan sökte sig.

Innehållet i de följande artiklarna

De uppgifter vi förelagt oss visade sig besvärligare än förutsett. Det är inte slutresultaten som presenteras i det här tidskriftsnumret, däremot prov på vad de mer grundläggande studierna lett fram till.

Allra mest angeläget har varit att begripa de fundamentala ”demografiska” förutsättningarna för 68 och utbildningsexplosionen. Mikael Börjessons artikel visar på att den exceptionella expansionen av den högre utbildningen under 1960-talet, med kulmen runt 1968, var resultatet av att en lång rad skeenden sammanföll i tiden. Den stora generationen födda under 1940-talet uppnådde åldern för inträde till universitetet och högskolorna. Tack vare grundskolans och gymnasiet utbyggnad var antalet behöriga fler än någonsin. Bland dessa gick dessutom en större andel vidare till högre studier i jämförelse med tidigare generationer. Inom politikens och administrationens fält skapades de nödvändiga betingelserna genom en expansiv utbildningspolitik som innefattade utbyggnad av den högre utbildningen, fritt tillträde till de fria fakulteterna och förbättrade studiemedel, jämte en ekonomisk utveckling som tillät växande utbildningskostnader och innebar ökade behov av akademisk arbetskraft.

Inte bara antalet studenter utan även antalet lärare mångdubblades, med intressanta och otillräckligt studerade effekter. Bland annat har vi efter hand insett

⁷ Vandenhaut, *op.cit.*, 2004.

betydelsen av allianser mellan studenter och yngre lärare för det som något ensidigt brukar benämnas studentrevolten. I Madeleine Michaëlssons studie av lärarekryteringen, med tonvikt vid skillnader mellan personalkategorier och mellan könen, framskyftar också en huvudorsak till att projektarbetet varit så mödosamt, nämligen att uppgifterna är svåråtkomliga. Ännu svårare än i fråga om lärarna har det varit att skaffa fram uppgifter om studenterna i illa ordnade eller i värsta fall försvunna kortregister och undanstoptrade listor.

Redan från början var vi inriktade på att kartlägga studentmiljöer, de faktiska sammanhang där studenter vistades och samlade på sig sina tillgångar och som sträcker sig långt utanför undervisningssammanhangen. Här har vi framför allt varit på jakt efter institutionsgrupper, kritiska seminarier, marxistiska arbetsgrupper och liknande i anslutning till olika universitetsämnen. Alexander Ekelund och Martin Gustavsson redogör i sin artikel för fynden hittills. Dessa grupper är av särskilt intresse eftersom de – jämte vissa tidskriftsredaktioner som Alexander Ekelund ska granska närmare i ett kommande arbete – fungerade som ett slags ”skuggfält” i förhållande till de etablerade universitetsdisciplinerna, på en och samma gång antagonistiska och beroende.⁸ Åtskilligt av det som här växte fram, och som många dominerande ämnesföreträdare betraktade som ogräs, skulle under loppet av 1970-talet komma att odlas inom universitetens ordinära undervisning och forskning. Intressant är också samspelet mellan de underifrån framväxande institutionsgrupperna och de uppifrånkommande försöken (redan 1968!) att med administrativa åtgärder åstadkomma det som kallades ökat studentinflytande.

Nästa artikel, av Annika Öhrner, handlar om detta slags kritiska miljöer inom ett särskilt ämne, konsthistoria/konstvetenskap, och i synnerhet om överskridandet av gränser mellan utbildningen och konstens fält, med verkningar på det vetenskapliga området, inom undervisningen – introduktionen av en alternativ grundkurs som trots det föga revolutionära namnet AB 2 var omvälvande – och i fråga om de plattformar som för tongivande aktörer tjänade som avstamp för kommande yrkesbanor inom universitetets eller konstens fält. Vidare illustrerar konsthistoriens/konstvetenskapens utveckling att även ordinär universitetsundervisning och de där engagerade lärar-

⁸ Med skuggfält avses ett område beläget utanför ett etablerat fält – t.ex. en universitetsdisciplin – men lika fullt beroende av detta, och omvänt. Begreppet introducerades i J.P. Roos och Anna Rotkirch, ”Fält i skuggan av fält. Sensocialismens dubbelliv”, i Donald Broady (red.), *Kulturens fält*, Daidalos, Göteborg, 1998, s. 453-466.

na kunde ha avsevärd betydelse för det som kallas studentrevolten.

Iakttagelsen att det fanns lärare och kursansvariga som verksamt bidrog till revolten återkommer i den avslutande artikeln om journalistutbildningen, författad av Elin Gardeström. Här framträder dessutom en viktig organisatorisk betingelse för studentrevolten, nämligen den omstöpning av högskolesystemet som skulle komma att kulminera i och med reformen 1977 då de allra flesta eftergymnasiala utbildningar inordnades i högskolan, med alla de konvulsioner som därav följde.

Sammantagna illustrerar artiklarna hur undersökningar av denna art går till, och en smula om vad de kan ge. Vår strävan har varit att undvika att obesedda överta definitioner (av studentrevolten, till exempel), kategoriseringar eller förklaringsmodeller hämtade från området vi utforskar – allt sådant ska göras till föremål för undersökning och får aldrig opereras in som förutsättningar för undersökningarna. Helt enligt läroboken.⁹

⁹ Här en avslutande voluminös fotnot avsedd för tåliga läsare med intresse för den epistemologiska grunden för forskning av det slag som här presenteras. Jag har återanvänt citat och resonemang ur Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Pierre Bourdieu författarskap och den historiska epistemologin*, Skeptronserien, HLS Förlag, Stockholm, 2 korr. uppl. 1991, se särsk. s. 408-411.

Att tillvägagångssättet i vårt projekt varit helt enligt läroboken kan uppfattas bokstavigt. Till begivenheterna under 1968 hörde att Pierre Bourdieu detta år (tills. m. Jean-Claude Chamboredon och Jean-Claude Passeron) utgav den enda lärobok som han någonsin sammanställde, *Le métier de sociologue*, Livre I, Mouton; Bordas, Paris, 1968. Den skulle förbli den mest omfattande och systematiske presentationen av hans epistemologiska program. Boken var tänkt att läsas av blivande sociologer som på ett tidigt stadium i sin utbildning behövde göra sig förtrogna med basala epistemologiska principer för forskning i allmänhet och samhällsvetenskaplig forskning i synnerhet – en alltför förhoppningsfull ambition, skulle det visa sig. Studenterna krävde mer lättsmält lektyr. Merparten av den 430 sidor starka volymen – senare upplagor 1973 och 1980 är förkortade, liksom översättningarna 1991 till tyska och engelska – upptas av kommenterade stycken ur filosofers och samhällsvetares verk men de inledande hundra sidorna består av en redogörelse för det epistemologiska programmet.

Nyckelformuleringen är att vetenskapliga fakta är ”conquis, construit, constaté” (s. 31 och s. 89), det vill säga ”erövrade, konstruerade, prövade”. I dessa tre ord komprimeras de lärdomar som Bourdieu hämtat i synnerhet från Gaston Bachelard och likasinnade vetenskapsfilosofier men också från bland andra den första generationen durkheimianer. Även om Bachelard själv såvitt jag kunnat finna aldrig uttryckt sig exakt på det viset, täckte denna formel huvudpunkterna i dennes epistemologi: Vetenskapliga fakta är för det första ”erövrade”, de är aldrig givna utan skapas när det vetenskapliga tänkandet genomför en brytning med vardagsföreställningarna och de omedelbara framträdelseerna och även med förgivettagna tankemönster hämtade från filosofins eller vetenskapens värld. Ur ett sådant arbete uppstår, för det andra, ”konstruerade” vetenskapliga objekt, närmare bestämt objekt som låter sig analyseras som system av relationer. För det tredje måste vetenskapens hypoteser och konstruerade objekt utsättas för erfarenhetens ”prövningar”, de måste med andra ord bearbetas i en forskningspraktik som Bachelard kallade tillämpad rationalism.

Samtliga författare tillhör Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC) som har sin huvudsakliga hemvist vid Uppsala universitet (paperspostadress Historiska institutionen, webbsajt www.skeptron.uu.se/broady/sec/). Tack till några andra medlemmar av forskningsgruppen som bidragit med synpunkter: Emil Bertilsson, Marta Edling, Andreas Melldahl och Mikael Palme.

□

Donald Broady

Sedan starten 1990 ledare för forskningsgruppen SEC, numera tillsammans med Mikael Börjesson och Marta Edling. Från 1988 även forskningsingenjör/forskare vid KTH. Sedan 1997 professor vid Uppsala universitet.

Den som läser *Le métier de sociologue* upptäcker att dispositionen återspeglar denna tredelning. Den inledande utläggningen av dessa principer var indelad i tre avsnitt, rubricerade "Brytningen", "Konstruktionen av objektet" och "Den tillämpade rationalismen". Samma huvudrubriker återkom sedan i det följande illustrationsmaterialet, trehundra sidor kommenterade korta utdrag ur filosofiska och samhällsvetenskapliga verk.

För övrigt var hela detta läroboksprojekt tänkt att i någon mån ansluta till samma tredelning, men det var således blott den första volymen som realiserades. (I förordet till den förkortade andra upplagan 1973 angavs som ett skäl till att planerna på en andra och tredje volym inhiherats att terrängen på dessa områden var alltför ockuperad – av metodologer, metodböcker och metodkurser, får vi förmoda. I arbetet med den första volymen hade utgivarna rört sig på mer jungfrulig mark.) Den publicerade volymen lade stark tonvikt vid brytningen med vardagstänkandet. Nästa volym, betitlad "Problematiken", skulle ha behandlat sociologens habitus samt konstruktionen av det sociologiska objektet (det tänkta innehållet skisserades i *Le métier...*, 1968, s. 10, 17-19, 28, 194 och 284). Trilogins sista volym, "Verktygen", var tänkt att bestå av tre delar, med texter om "Begreppsliga instrument för brytning och konstruktion", "Observationsinstrument" respektive "Instrument för mätning och för kontroll av mätning". (se *op. cit.*, s. 10f, 20 och 28).

Grundtanken är således att forskaren allra först ofrånkomligen har att hantera "prekonstruerade" objekt, det vill säga föreställningar som hör vardagen till eller ingår i tillgängliga filosofiska, vetenskapliga eller ideologiska tankemönster. Tag alla föreställningar som cirkulerar om studentrevolten 68 som exempel. Därefter inleds den första etappen av det egentliga forskningsarbetet som innebär en brytning med dessa utifrån (i relation till forskningsarbetet) kommande föreställningar. För att hålla fast vid studentrevolten som illustration framgår av flera artiklar i detta nummer av *Praktiske Grunde* att inte bara studenternas bedrifter utan även radikala (socialistiska eller liberala eller allmänt kritiska) lärares insatser måste beaktas när vi är på jakt efter ett forskningsobjekt motsvarande vad som brukar kallas studentrevolten. Detta konstruktionsarbete utgör andra etappen och innebär bland annat att denna revolt avgränsas från och relateras till annat som samtidigt ägde rum. Här återstår mycket att göra. Bland utforskade områden kan nämnas de borgerliga studenternas 68 – säkerligen förvänas någon läsare av att fler studenter 1970 läste företagsekonomi än sociologi (se Mikael Börjessons artikel nedan). Vi är nu framme vid det tredje steget, prövningen, den fördjupade konfrontationen med empirin, vilket i många avseenden innebär ett återvändande till de ursprungliga föreställningarna, om studentrevolten exempelvis, men nu i ett helt annat perspektiv.

Abstract

The contributions in this issue of *Praktiske Grunde* emerge from the project "Sextioåttå. En utbildnings-sociologisk studie av den svenska studentrevoltens sociala förutsättningar och effekter på kulturens fält" (The Swedish Student Rebellion, Its Social Conditions, and Its Effects on Cultural Fields), funded by the Swedish Research Council. The main objective is to explore the relations between on the one hand the radicalisation at the universities around the year 1968, on the other hand the subsequent transformations of the cultural fields (literature, art, science) during the 1970's.

Keywords

1968, university, students, cultural fields.

Referencer

- Aléx, Peder & Jonny Hjelm (red.), *Efter arbetet*, Studentlitteratur, Lund, 2001.
- Almqvist, Kurt (red.), *Betydelsen av revolutionsåret 1968. Kärhus-ockupationen 40 år*, Stockholm, Atlantis, 2008.
- Arvidsson, Alf, *Musik och politik hör ihop. Diskussioner, ställningstaganden och musikskapande 1965–1980*. Gidlunds, Möklinta, 2008.
- Arvidsson, Håkan, *Vi som visste allt. Minnesbilder från 1960-talets vänsterrörelse*, Atlantis, Stockholm, 2008.
- Augustsson Lars-Åke & Stig Hansén, *De svenska maoisterna*, Lindelöws bokförlag, Göteborg, 2001 [1 uppl. 1997 med titeln "Maoisterna. En historia berättad av några som var med" utgiven av Ordfront].
- Bjereld, Ulf & Marie Demker, *I Vattumannens tid? En bok om 1968 års auktoritetsuppror och dess betydelse i dag*, Hjalmarson & Högberg, Stockholm, 2005.
- Bourdieu, Pierre & Jean-Claude Passeron, *Les héritiers. Les étudiants et la culture*, Minuit, Paris, 1964.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron & Michel Eliard, *Les étudiants et leurs études*, Cahiers du Centre de sociologie européenne, Sociologie de l'éducation I, Mouton, Paris/La Haye, 1964.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Chamboredon & Jean-Claude Passeron, *Le métier de sociologue*, Livre I, Mouton; Bordas, Paris, 1968.
- Bourdieu, Pierre, *Homo academicus*, Minuit, Paris, 1984.
- Broady, Donald, *Inträdet. Om litteraturkritik som intellektuellt fält*, Arbetsmaterial från Forskningsgruppen för läroplansteori och kulturreproduktion, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, 1984.
- Broady, Donald, *Sociologi och epistemologi. Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, Skeptronserien, HLS Förlag, Stockholm, 2 korr. uppl. 1991.
- Broady, Donald & Mikael Palme, "Inträdet. Om litteraturkritik som intellektuellt fält", i *Ord&Bild*, nr 4 1991 (s. 89-99) och nr 1 1992 (s. 113-126).
- Broady, Donald & Mikael Palme, "Inträdet. Om litteraturkritik som intellektuellt fält", s. 173-215 i Donald Broady (red.), *Kulturens fält*, Daidalos, Göteborg, 1998.
- Elgán, Elisabeth (red.), *Kvinnorörelsen och '68. Aspekter och vittnesbörd*, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, Huddinge, 2001.

- Engberg, Jan, Christian Hårleman, Sven E. Olsson, Lasse Pettersson, Björn Erik Rosin & Sören Wibe, *Utanför systemet. Vänstern i Sverige 1968-1978*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1978.
- Fornäs, Johan, *Tältprojektet. Musikteater som manifestation*, Symposion, Stockholm/Göteborg, 1985.
- Fowler, David, *Youth Culture in Modern Britain, c. 1920-c. 1970. From Ivory Tower to Global Movement – A New History*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
- Gardeström, Elin, *Att fostra journalister. Journalistutbildningens förmering i Sverige 1944-1970*, Daidalos, Göteborg 2011.
- Hedén, Anne, *Röd stjärna över Sverige. Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen*, Lunds universitet, Lund 2008.
- Hoogland, Rikard, *Spelet om teaterpolitiken. Det svenska regionteatersystemet från statligt initiativ till lokal realitet*, Teatertidningens bokförlag, Stockholm, 2005.
- Jonsson, Sverker, *Bland gnetar och rödhättor. Den socialistiska vänsterns press 1965-2000*, NORDICOM-Sverige, Göteborg, 2002.
- Josefsson, Sven-Olof, *Året var 1968. Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996.
- Kilander, Åke, *Vietnam var nära. En berättelse om FNL-rörelsen och solidaritetsarbetet i Sverige 1965-1975*, Leopard, Stockholm, 2007.
- Kjersén Edman, Lena, *I ungdomsrevoltens tid. Svensk ungdomsbok och dess mottagande åren kring 1968*, Umeå universitet, Umeå 1990.
- Lennerhed, Lena (red.), *Upprorets estetik. Vittnesseminarier om kulturens politisering under 1960- och 1970-talet*, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, Huddinge, 2007.
- Lennerhed, Lena (red.), *Riv alla murar! Vittnesseminarier om sexliberalismen och om Pockettidningen R*, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, Huddinge, 2001.
- Ljunggren, Jens, *Inget land för intellektuella. 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella*, Nordic Academic Press, Lund, 2009.
- Lundberg, Svante & Sven-Axel Månsson, *Demonstranter. En sociologisk studie*, PAN/Norstedt, Stockholm, 1970.
- Svante Lundberg & Sven-Axel Månsson, *68:or. Studie av en politisk generation*, Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm, 1993.
- Olsson, Annika, *Att ge den andra sidan röst*, Uppsala universitet, Uppsala 2002.
- Olsson, Sven E. (red.), *Från SKP till VPK*. Zenit/Bo Cavefors, Lund, 1976.
- Queckfeldt, Eva, "Vietnam". *Tre svenska tidningars syn på vietnamfrågan 1963-1968*, Lunds universitet, Lund, 1981.
- Roos, J.P. & Anna Rotkirch, "Fält i skuggan av fält. Sensocialismens dubbelliv", s. 453-466 i Donald Broady (red.), *Kulturens fält*, Daidalos, Göteborg, 1998.
- Ross, Kristin, *May '68 and its Afterlives*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2002.
- Salomon, Kim & Göran Blomqvist, *Det röda Lund. Berättelser om 1968 och studentrevolten*, Lunds universitetshistoriska sällskap, Årsbok, Lund, 1998.
- Salomon, Kim, *Rebeller i takt med tiden. FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer*, Rabén Prisma, Stockholm, 1996.
- Sarrimo, Cristine, *När det personliga blev politiskt. 1970-talets kvinnliga bekännelse och självbiografi*, Lunds universitet, Lund, 2000.
- Schmitz, Eva, *Systemskap som politisk handling. Kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982*, Lunds universitet, Lund 2007.
- Statens offentliga utredningar, SOU 1973:2, *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning*, Stockholm.
- Thorgren, Gunilla, *Grupp 8 & jag*, Norstedt, Stockholm, 2003.
- Thygesen, Marianne, *Jan Myrdal og Sara Lidman. Rapportgenren i svensk 60-talslitteratur*, GMT, Århus, 2 uppl. 1971.
- Wirtén, Per & Anneli Jordahl, *Vi som inte var med. En orättvis betraktelse över sextioalet*, Atlas, Stockholm, 1999.
- Vandenhoute, Daan, *Om inträdet i världen. Lyrikdebutanterna i 1970-talets svenska litterära fält*, Gidlunds, Hedemora 2004.
- Witt-Brattström, Ebba, *Å alla kära systrar! Historien om mitt sjuttioal*, Norstedts, Stockholm, 2010.
- Östberg, Kjell, *1968 när allting var i rörelse. Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna*, Prisma, Stockholm, i samarbete med Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola, Huddinge, 2002.

Studentexplosionen under 1960-talet.

Numerär utveckling och orsaker

Mikael Börjesson

För många länder blev 1960-talet ett årtionde av mycket snabb och stor ökning av antalet studenter och kraftig utbyggnad av den högre utbildningen.¹ Sverige utgjorde inget undantag. Från 1960 till 1970 ökade antalet studenter i den högre utbildningen från 37 000 till 120 000, mer än en tredubbling på tio år. Ökningen skedde successivt över decenniet med en viss koncentration till åren runt 1965.

Expansionen kan förstås på många sätt. En i dag klassisk analys levererades i början av 1970-talet av den amerikanska sociologen Martin Trow som beskrev expansionen som en övergång från ett elitutbildningssystem till ett system för massutbildning.² Trow pekade ut tre fundamentala aspekter av ökningen: 1) dess *takt* som under 1960-talet i många länder innebar en fördubbling av antalet studenter inom en femårsperiod och därefter en ytterligare fördubbling under de kommande sju eller åtta åren, 2) dess *omfattning* både vad gäller hela systemet och för enskilda lärosäten, samt 3) *andelen individer i en ålderskohort* som är inskrivna i högre utbildning.³

Dessa tre förändringar hade olika konsekvenser för den högre utbildningen. Den remarkabla ökningstakten innebar att styrkeförhållandena försköts i systemet. Exempelvis förändrades sammansättningen av lärarkollegierna. Om de yngre akademiska lärarna i tider av stagnation eller svag tillväxt hade kunnat skolas in i kollegier dominerade av äldre kollegor förändrades detta i tider av kraftig expansion då kollegierna allt mer dominerades av nyrekryterade, vilket bland annat påverkade de normer och värden som byggs upp inom institutionerna.

Ökningen av antalet studenter innebar att hela systemet av högre utbildning växte, vilket ofta skedde genom en ökning av såväl antalet lärosäten som antalet studenter per lärosäte. Expansionen av hela systemet tenderade att leda till att omvärlden riktade ett allt större intresse mot den högre utbildningen. Inte minst betingades detta av att expansionen ledde till ökade finansiella kostnader, där den högre utbildningen tog en allt större del av statsbudgeten. Detta förde i sin tur med sig att nya krav restes på den högre utbildningen och områdets autonomi hotades därmed. Att de enskilda institutionerna växte påverkade även den akademiska vardagen. Det gick inte längre att ha en personlig relation till kollegor och studenter utan istället anonymiserades och byråkratiserades banden mellan individer i takt med att institutionerna växte. Ännu en konsekvens var att innehållet i yrket förändrades – lärarna och forskarna fick en allt större arbetsbörda och blev allt mindre benägna att vara på plats på institutionen.

Även den tredje förändringen, de ökande andelarerna ur en ålderskohort som genomgick högre utbildning, fick en räckvidd av olika konsekvenser. I och med att högre utbildning blev allt vanligare fick denna resurs en växande betydelse på arbetsmarknaden och för livschanserna i stort, vilket gjorde tillgången till högre utbildning till en central politisk fråga. Benägenheten att investera i högre utbildning varierade mycket kraftigt mellan sociala, etniska och religiösa grupper och mellan män och kvinnor, samtidigt som allt större krav restes på att fler borde komma i åtnjutande av högre utbildning.⁴

I det följande står expansionen av högre utbildning i Sverige under 1960-talet i centrum. Trows beskrivning av ökningens takt, omfattning och de andelar av befolkningen som den omfattar kommer att tjäna som utgångspunkt. Analysen vilar huvudsakligen på officiell statistik. Det saknas inte studier av den svenska högre utbildningens expansion. Den behandlas ur oli-

¹ Ett tack riktas till Emil Bertilsson, Andreas Melldahl och Mikael Palme för värdefulla kommentarer på texten.

² Se exempelvis Martin Trow, "The Expansion and Transformation of Higher Education", s. 61-84 i *International Review of Education*, Vol. 18, No. 1, 1972 och Martin Trow, *Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education*, Carnegie Commission for Higher Education, Berkeley, 1973.

³ Trow, *op.cit.*, 1973, s. 2.

⁴ Trow, *op.cit.*, 1973, s. 3ff.

ka disciplinära perspektiv i ett antal avhandlingar.⁵ Den rent numerära utvecklingen inom utbildningsområdet har varit föremålet för många statliga utredningar.⁶ Denna artikels bidrag bör främst ses som syntetiserande – sammanfogandet av olika statistiska uppgifter ger en grundläggande förståelse av utbildningsexpansionen och möjligheter att relatera den till olika försök att peka ut dess orsaker. Ett ytterligare bidrag är att lyfta fram expansionen av olika delar och nivåer av systemet, vilket mindre ofta görs i studier av utbildningssystemets expansion.

Remarkabel ökning under 1960-talet

Två av de tre aspekterna av expansionen av den högre utbildningen som Trow lyfter fram, dess takt och den totala numerära utvecklingen, ska analyseras i det följande. Ur den officiella statistiken finns årliga siffror för såväl det totala antalet inskrivna studenter som antalet nybörjare. Dessa två typer av uppgifter ställs här mot varandra, vilket ger en mer precis bild av expansionen.

Det totala antalet studenter

Låt oss börja med att beskriva expansionen av den svenska högskolan genom antalet inskrivna studenter.⁷ 1960-talet framstår som 1900-talets mest exceptionella tillväxtperiod.⁸ Från 37 000 år 1960 ökade antalet studenter till 120 000 tio år senare (se figur 1), vilket motsvarar en ökning på mer än 200 procent. Ökningen kan också analyseras som den procentuella förändringen från föregående år. Därmed ges expansionens takt. Figur 2 visar att det skedde en successiv

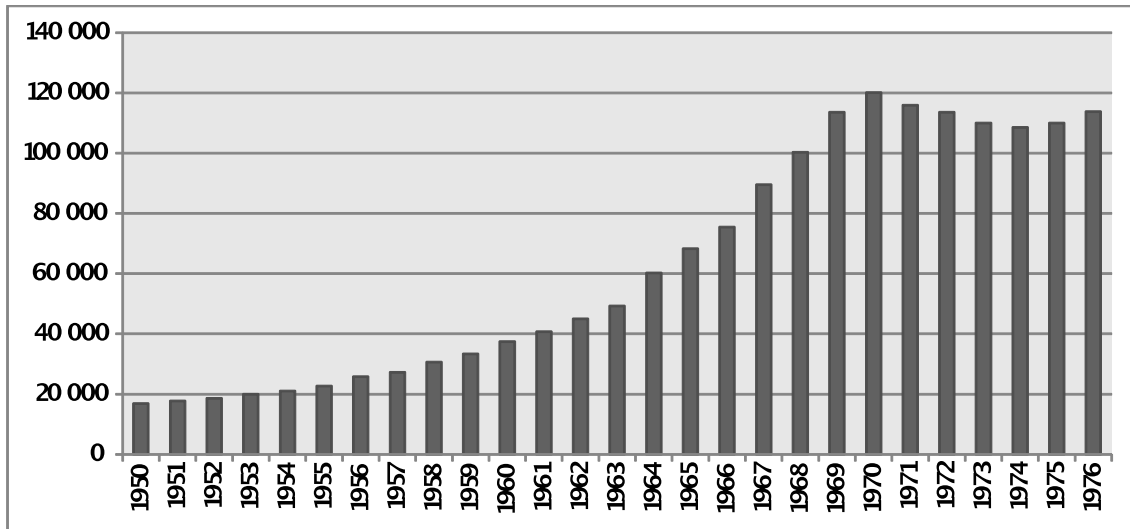
ökning över perioden med ett årligt tillväxttakt på cirka 10 procent under hela 1960-talet. Mellan 1963 och 1964 och mellan 1966 och 1967 var ökningen så stor som 22 respektive 18 procent. Den stora expansionen under 1960-talet fick dock ett stopp. Antalet studenter nådde sin kulmen 1970 och därefter föll antalet. Mellan 1970 och 1974 minskade antalet studenter med drygt 12 000, det vill säga ett totalt tapp på närmare 10 procent. Från 1974 kan åter skönjas en viss uppgång fram till och med högskolereformen 1977, då en omfattande utvidgning av hela systemet genomfördes genom att högskolebegreppet ändrades till att innefatta en rad utbildningar och lärosäten som fram till dess funnits utanför den högre utbildningen. →

⁵ Se bland annat Eskil Ekstedt, *Utbildningsexpansion. En studie över den högre utbildningens expansion och ekonomins strukturella omvandling i Sverige under efterkrigstiden*, Uppsala universitet, Uppsala, 1976; Anders Nilsson, *Studiefinansiering och social rekrytering till högre utbildning 1920–1976*, Lunds universitet, Lund, 1984; Rolf Ohlsson, *Högre utbildning och demografisk förändring*, Lunds universitet, Lund, 1986; Mac Murray, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning. Studier i utbildningspolitik och utbildningsplanering 1933–1985*, Göteborgs universitet, Göteborg, 1988.

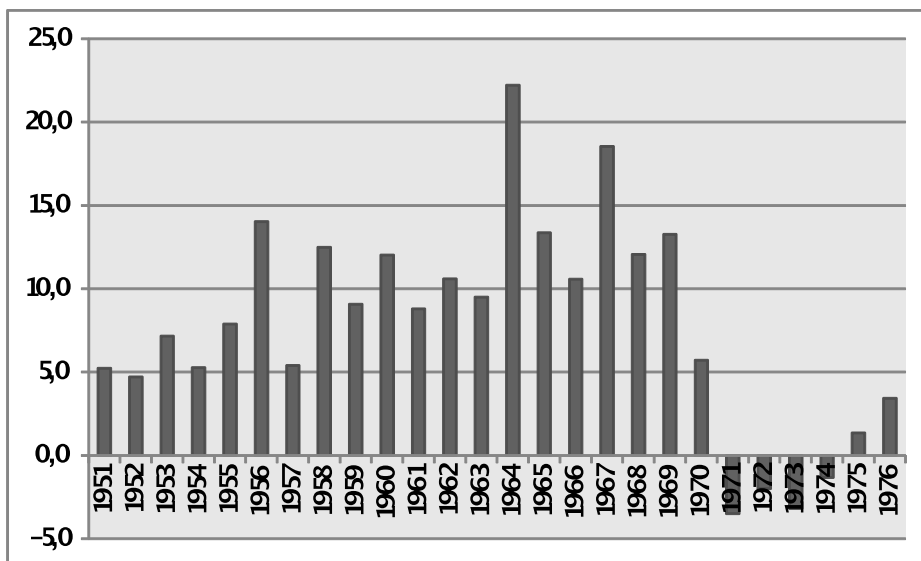
⁶ Se exempelvis Statens offentliga utredningar, *Studentrekrytering och studentekonomi*, SOU 1963:53, Stockholm, 1973 och Statens offentliga utredningar, *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning*, SOU 1973:2, Allmänna förlaget, Stockholm, 1973.

⁷ Den definition av den högre utbildningen som tillämpas här är den som används i Statistisk årsbok, mer precist det totala antalet studenter under tabellrubriken "Närvarande studerande vid universitet och högskolor efter studieinriktning". Denna definition används även av Ekstedt, *op.cit.*, 1976, s. 32, 128 och Ohlsson, *op.cit.*, 1986, s. 23. Att observera är att från och med 1962 bruttoräknas studenter som är inskrivna vid olika fakulteter och lärosäten.

⁸ I början av 1900-talet var antalet närvarande studenter ca 5 000. Det tog ca 30 år att fördubbla siffran. Därefter dröjde det ytterligare ca 20 år tills nästa fördubbling. Detta innebär en tillväxttakt på ca 2–3 procent årligen i genomsnitt. Ekstedt, *op.cit.*, 1976, s. 128.

Figur 1. Antalet studenter, åren 1950–76.

Källa: Statistiska centralbyrån, *Statistisk Årsbok*, Stockholm, 1959–1979. I varje statistisk årsbok förekommer uppgifter om de senaste sju till nio åren. Uppgifterna för ett givet år varierar något mellan årsböckerna (framför allt anges först preliminära siffror för de senaste åren, vilka i senare upplagor justeras). Den mest aktuella uppgiften har använts i tabellen. Observera att från och med 1962 bruttoräknas studenter som är inskrivna vid olika fakulteter och lärosäten.

Figur 2. Expansionstakt av antal studerande i högskolan, procentuell förändring sedan föregående år, åren 1951–1976.

Källa: Se figur 1.

Antalet nybörjare

Expansionen av den högre utbildningen är naturligtvis starkt kopplad till en ökande nyantagning (figur 3).⁹

⁹ Denna uppgift bygger nettoantalet nyinskrivna (för första gången inskriven i svensk högre utbildning) på tabellen "Universitet och

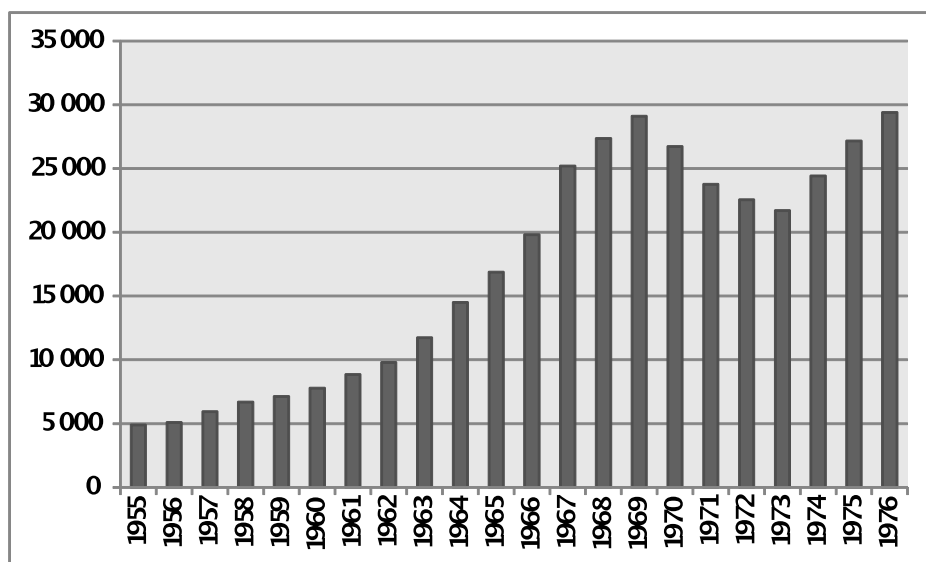
Denna följer i stort den generella ökningen av antalet studenter i högre utbildningen. Det skedde en konti-

högsolor: brutto- och nettoantalet nyinskrivna studerande efter studieinriktning" i Statistiska centralbyrån, *Statistisk Årsbok*, Stockholm, 1959–1979. Samma uppgift används av Ekstedt, *op.cit.*, 1976, s. 132.

nuerlig och stark tillväxt av antalet nyantagna från 1950-talet fram till slutet av 1960-talet – 1969 nåddes kulmen, ett år före toppnoteringen för det totala antalet studenter. 1955 antogs ca 5 000 nya studenter, ett antal som successivt ökade upp till 29 000 år 1969, en total ökning med hela 500 procent. Den årliga genomsnittliga tillväxttakten låg på cirka 14 procent (figur 4), vilket innebar att den årliga ökningen av nyantagna studenter var än mer markerad än den av det totala antalet studenter vilken ökade med cirka 10 procent. Av figur 3 framgår också att under början av 1970-talet föll antalet något – i likhet med för högskolan i stort – för att därefter stiga igen från 1974 och framåt. Ur figur 4 över den procentuella förändringen från

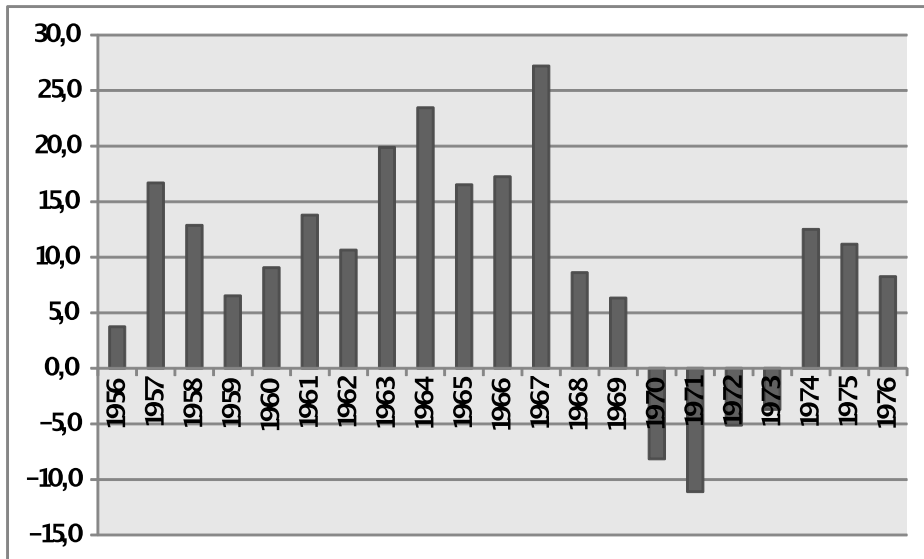
föregående år kan utläsas att det bara ligger fyra år mellan året med den största tillökningen, över 25 procent 1967 i förhållande till föregående år och det år som såg den största tillbakagången, dryga 10 procent år 1971. Liksom tillväxttakten för de nyantagna var snabbare än den totala tillväxten av antalet studenter, var även tillbakagången mer påtaglig. Under de fyra successiva åren av sjunkande siffror försvann över 25 procent av antalet nyantagna, men nedgången av det totala antalet studenter motsvarade endast knappa 10 procent. Nyantagningen ger alltså en mer dramatisk bild av utvecklingen än vad det totala antalet studenter vittnar om.

Figur 3. Antalet nettoräknade nyinskrivna studenter, åren 1955-1976.

Källa: se figur 1.

Figur 4. Expansionstakt av antal nybörjare i högskolan, procentuell förändring sedan föregående år, åren 1956-1976.

Källa: se figur 1.

Ökningens orsaker

Hur kan den extrema expansionen av den högre utbildningen på 1960-talet förstås? Expansionen av något så komplext som ett system för högre utbildning kan självfallet inte förklaras utifrån ett enskilt förhållande utan en rad olika faktorer måste beaktas.¹⁰ Nedan följer en översiktlig diskussion av de som förefaller vara de mest centrala: en förändrad näringsstruktur, den demografiska utvecklingen, ett ökat behov av utbildning samt en expansiv utbildningspolitik med utbyggnad av både underliggande utbildningsnivåer och av högskolor och universitet, samt satsningen på förbättrade studiemedel. Dessa faktorer samverkar delvis, men följer också olika logiker. Några, som den ekonomiska och demografiska utveckling, kan sägas vara externa i förhållande till utbildningssystemet och -politiken.

Den ekonomiska strukturomvandlingen

Externa faktorer som ekonomins utveckling och struktur ger övergripande ramar för utvecklingen av utbildningssystemet. I ett agrart samhälle finns varken resurser till eller behov av en stor universitetssektor. Det är först när samhället domineras av industriell

produktion och tjänsteproduktion som den högre utbildningen får en mer vittgående betydelse för att förse arbetsmarknaden med kvalificerad arbetskraft. I dag kan sägas att vi nått ytterligare ett steg, som består i att kunskap i sig blivit den dominerande motorn i ekonomin.

För att återvända till Trows typologi ger olika samhällsekonomiska epoker helt olika system för högre utbildning. Agrara samhällen och industrisamhällen i sina första faser präglas av elitutbildningssystem; några enstaka procent av befolkningen har högre utbildning och i kraft av det innehar de elitpositioner i samhället. I kontrast kräver industri- och tjänstesamhället en helt annan tillgång på kvalificerad arbetskraft, vilket förutsätter ett massuniversitetssystem med studenttillströmning på runt 20 procent av en ålderskohort. I dagens kunskapsbaserade ekonomi har vi dock nått en nivå som Trow karakteriserar som ett universellt högre utbildningssystem i vilket ungefär halva den unga befolkningen fortsätter till högre studier.

Den högre utbildningens utveckling i Sverige fångas väl in av Trows karakteristik. Fram till 1950-talet hade Sverige ett utpräglat elitssystem för högre utbildning. Under slutet av 1950-talet och hela 1960-talet inträffade förändringen från elitssystem till massutbildningssystem genom en mycket kraftig tillväxt av systemet under kort tid. Därefter planade expansionen ut för att sedan på nytt skjuta fart under 1990- och 2000-talen, då systemet etablerade sig på en uni-

¹⁰ Mac Murray räknar upp tiotalet viktiga orsakerna till utbildningsexpansionen, bland annat utbildningens tillgänglighet geografiskt och ekonomiskt (studiestöd), ekonomisk avkastning, arbetsmarknad, personlighetsutveckling och demografi, och argumenterar för att expansionen inte kan reduceras till en generalfaktor. Murray, *op.cit.*, 1988, s. 179.

versell tillträdesnivå. Denna expansion i två steg av utbildningssystemet är sammanlänkad med den ekonomiska utvecklingen, fast på mycket olika sätt. Medan expansionen från ett massutbildningssystem till ett universellt system under 1990-talet genomfördes under en omfattande ekonomisk kris, skedde övergången från ett elitsystem till ett massutbildningssystem, som är vårt huvudintresse här, samtidigt som den svenska ekonomin blomstrade. Från andra världskriget fram till 1970-talets början pågick en remarkabel ekonomisk uppgång, med årliga tillväxttal på omkring 3 till 5 procent.¹¹ Utbildningsexpansionen ägde dock inte bara rum i en fas av exceptionell ekonomisk tillväxt, utan i en period som också präglades av en omfattande ekonomisk strukturomvandling. Ekonomihistorikern Eskil Ekstedt, som studerat förhållandet mellan utbildningsexpansionen och ekonomin, menar att expansionen av den högre utbildningen i mycket hänger samman med att tyngdpunkten i ekonomin försköts från varu- till tjänsteproduktion.¹² Utbygganden av den offentliga sektorn innebar ett kraftigt ökat behov av akademiker. En viktig faktor här var utbildningsexpansionen i sig. Ett växande system behövde ett ökande antal lärare för att kunna expandera.¹³ Under större delen av 1950-talet och första delen av 1960-talet rådde det, trots utbygganden av den högre utbildningen, brist inom många av de akademiska yrkesgrupperna.¹⁴

Befolkningsökningen – fyrtiotalistgenerationens frammarsch

Trows beskrivning av utbildningsexpansionen som en övergång från ett system till ett annat räcker inte för att förklara hela expansionen av den högre utbildningen. En annan grundläggande faktor är den demografiska. Förutsatt att en konstant andel personer ur en ålderskohort studerar vidare ger en befolkningsökning en automatisk ökning av den högre utbildningen. I Sverige ökade befolkningen ungefär med en halv miljon per tioårsperiod under andra halvan av 1900-talet.

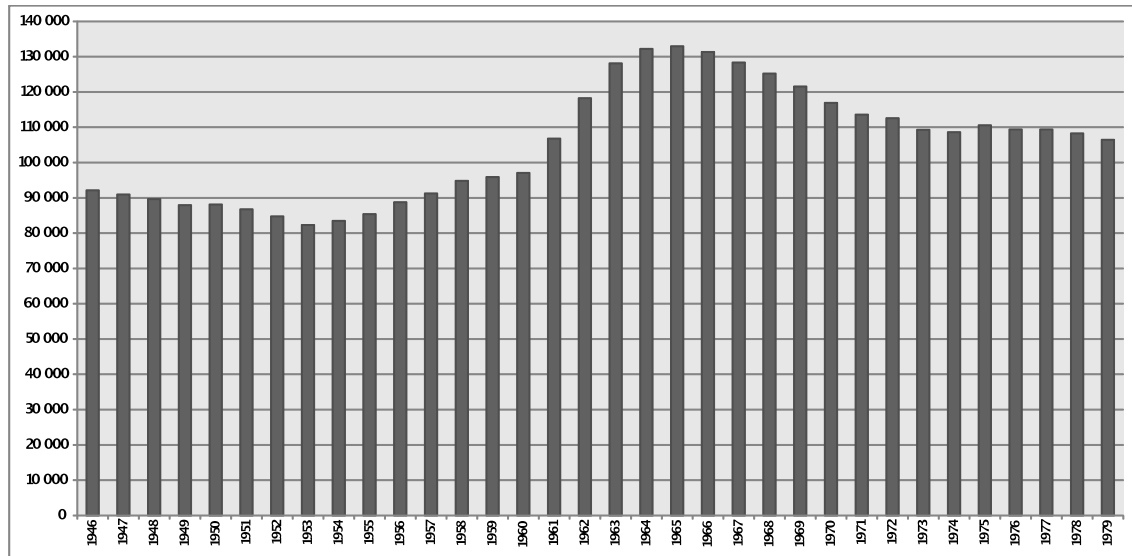
¹¹ Se exempelvis Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia*, 3:e reviderade och uppdaterade upplagan, Prisma, Stockholm, 2002, s. 409f.

¹² Ekstedt, *op.cit.*, 1976, s. 81–88. Expansionen av den gymnasiala utbildningen och utbygganden av tekniska och ekonomiska utbildningar är däremot främst kopplad till en uppgradering av de tjänster som utförs inom varuproduktionen. *Ibid.*, s. 90–93.

¹³ Ekstedt beskriver utvecklingen på följande sätt: ”Ett ökat behov av kvalificerad arbetskraft i ekonomi – högutbildad – medför således att grundutbildningen måste utvidgas för att bredda underlaget av personer för fortsatt utbildning och att högskoleutbildningen måste utvidgas för att förse alla utbildningsnivåer med lärare.” Ekstedt, *op.cit.*, 1976, s. 116.

¹⁴ Ekstedt, *op.cit.*, 1976, s. 107–110. Se även Nilsson, *op.cit.*, 1984.

Det var dock inte frågan om jämna födseltal. Från 1900-talets bottennotering 1934 med 82 000 nyfödda på ett år ökade antalet successivt till 132 000 tio år senare – en toppnotering som därefter inte uppnått igen. De snabbt ökande födselotalen innebar att det bildades en befolkningspuckel – fyrtiotalistgenerationen – vilken nådde den högre utbildningen under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet. Antalet 20-åringar ökade från 82 000 år 1953 till 133 000 år 1965, se figur 5 nedan. Vissa år var ökningen ovanligt stor – mellan 1960 till 1964 växte antalet 20-åringar med ca 10 procent årligen. Det fanns således under 1960-talets början ett mycket starkt rent demografiskt tryck på den högre utbildningen. →

Figur 5. Antalet 20-åringar i Sverige, åren 1946-1979.

Källa: Statistiska centralbyrån, <http://www.scb.se/Statistik/BE/BE0101/2010A01/Be0101Folk%3%a4ngd1860-2010.xls> (tillgänglig 2012-01-14).

Den expansiva utbildningspolitiken

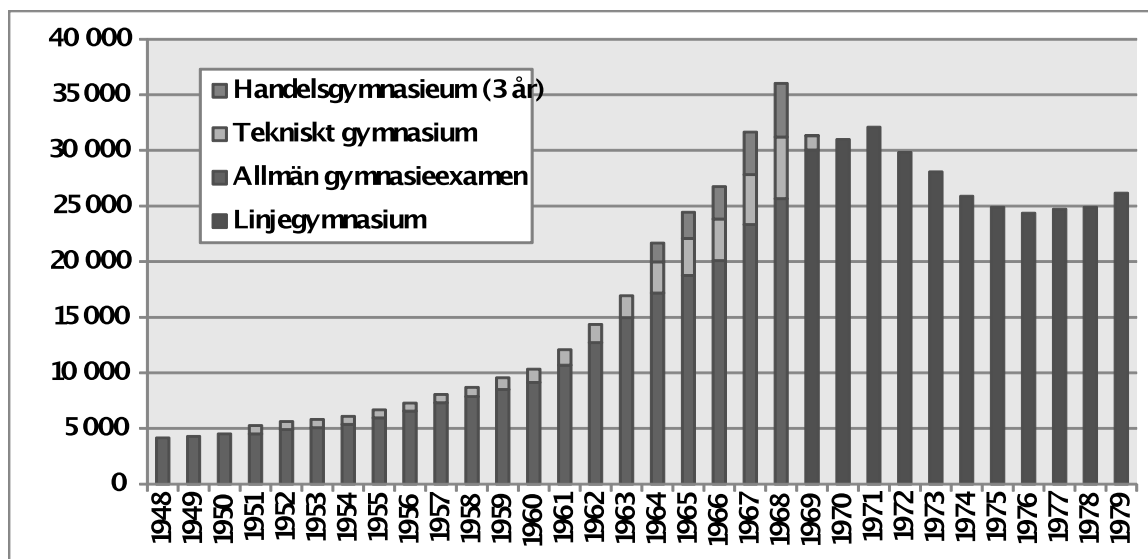
Som externa faktorer i förhållande till utbildningssystemet är ekonomiska och demografiska förändringar relaterade till detta på olika sätt. Demografien har en förhållandevis direkt påverkan på dimensioneringen av utbildningssystemet enligt den enkla principen att stora födelsekullar ökar behovet av utbildning, medan mindre kullar minskar det. Ekonomin, däremot, har ett mer komplicerat förhållande till utbildningssystemet. Å ena sidan bidrar den ekonomiska utvecklingen till att ytterligare resurser kan tillföras utbildning. Å andra sidan har företag och myndigheter behov av den arbetskraft som utbildningssystemet producerar. Samtidigt har utbildningssystemet en egen autonomi. Det låter sig inte enbart styras av ekonomin och det bidrar också till att påverka den. Vi ska här diskutera några olika aspekter av utbildningspolitikens betydelse för utbildningsexpansionen.

Utbyggnaden av underliggande utbildningsnivåer...

I ett hierarkiskt utbildningssystem som det svenska där de högre nivåerna bygger på de lägre är omfattningen av de underliggande nivåerna en fundamental faktor för att förstå rekryteringen till de högre. Efterkrigstiden präglades i stort av en omfattande utbyggnad av de lägre nivåerna. Utbyggnaden innebar dels att parallellskolesystemet övergavs för en gemensam grundläggande utbildning, grundskolan, dels att den obligatoriska utbildningen blev längre. Detta ledde till en ökad övergång till sekundärstudier. Såväl den

gymnasiala utbildning som primärt förberett för högre studier, allmänt gymnasium med sin studentexamen, som de kompletterande former som öppnade upp för högre studier, tekniskt gymnasium och från 1961 även handelsgymnasium, fick se elevantalet öka markant.¹⁵ Från 1955 till 1968 växte antalet examinerade från under 7 000 till 36 000, med en genomsnittlig ökningstakt på 14 procent (figur 6). Ökningen skedde främst genom att allt fler examinerades från det allmänna gymnasiet, men förstärktes av en parallell höjning av antalet examinerade vid de tekniska gymnasierna och av att examinerade från handelsgymnasierna tillkom från och med 1964. Efter 1968 bröts ökningen av antalet behöriga och föll från 1972 fram till 1976, för att därefter åter öka något. →

¹⁵ I och med den omfattande reformeringen av gymnasieskolan under 1960-talet slopades studentexamen. De sista som gick erhöi studentexamen gick ut 1968. Ny behörighet till högre studier blev ett medelbetyg över 2,3 på en skala mellan 0,0 till 5,0. Olof Pettersson, *Studentexamen*, SNS, Stockholm, 2010.

Figur 6. Antalet av avgångna från gymnasiet i Sverige, åren 1948-1979.

Källa: Statistiska centralbyrån, *Statistisk Årsbok*, Stockholm, 1958–1980.

Not: Fram till 1968 gäller studentexamen. Därefter ger ett betyg över 2,3 från de teoretiska linjerna behörighet till högre studier.

... och av den högre utbildningen

Utbyggnaden av den högre utbildningen betingades också av en politisk vilja att expandera systemet och av tillförsel av finansiella resurser. 1955 års universitetsutredning insåg att de stora ungdomskullarna som rullade genom utbildningssystemet skulle innebära en påtaglig påfrestning för det högre utbildningssystemet. En rad åtgärder planerades därför. Bland de viktigaste var införandet av "universitetsautomatiken", vilket innebar att resurser tillfördes universitetens fria fakulteter i takt med ökande studenttillströmning.¹⁶ En annan åtgärd var att öka studieplatserna på de spärrade utbildningarna. En ytterligare åtgärd bestod i att iscensätta och planera för en geografisk expansion av den högre utbildningen.

Under 1960-talet var frågan om tillträdet till den högre utbildningen central i högskolepolitiken. Statsvetaren Bo Lindensjö konstaterar i sin avhandling om högskolereformen 1977 att det under hela det expansiva 1960-talet fanns en mycket stark tilltro till och uppslutning kring värdet av en icke spärrad ingång till högre studier.¹⁷ Däremot skiftade motiven. Ett viktigt argument var valfriheten. Den högre utbildningen skulle vara fri och människor själva välja vad de förkovrar sig i. Ett annat argument var mer ekonomiskt. Att exakt dimensionera den högre utbildningen i för-

hållande till arbetsmarknadens krav tedde sig svårt. Istället garanterade den fria fakulteten en tillgång på utbildad arbetskraft som kunde möta oförutsedda behov. Ytterligare ett argument – som med tiden blev allt viktigare – var att en ospärrad högre utbildning bidrog till social utjämning. Den fria fakulteten hade en högre andel studerande från lägre sociala skikt än de spärrade fakulteterna. Om spärrar infördes skulle det göra den högre utbildningen än mer selektiv socialt sett. Att den fria fakulteten förblev ospärrad under hela 1960-talet kom att bli en viktig förutsättning för expansionen.

Den geografiska expansionen skedde på flera sätt. Dels etablerades nya lärosäten. 1965 fick Sverige ett nytt universitet, det i Umeå, och två år senare, 1967, öppnade universitetsfilialer i Karlstad, Linköping, Växjö och Örebro. Dels utvidgades utbildningsutbudet på befintliga orter: en teknisk högskola och en ekonomiutbildning inrättades i Lund, Uppsala fick civilingenjörsutbildningar, naturvetenskaplig fakultet byggdes ut i Göteborg, etc.¹⁸ Parallellt med att den högre utbildningen spreds över landet, koncentrerades den svenska befolkningen mer till tätorterna. Urbani-seringen och den ökade geografiska spridningen av högre utbildning fick en dubbel effekt på tillträdet till den högre utbildningen: utbildningen kom närmare en

¹⁶ Murray, *op.cit.*, 1988, s. 59.

¹⁷ Bo Lindensjö, *Högskolereformen. En studie i offentlig reformstrategi*, Stockholms universitet, Stockholm, 1981, s. 40–52.

¹⁸ Murray, *op.cit.*, 1988, s. 56–61, 77–88.

större del av befolkningen, samtidigt som befolkningen flyttade närmare högskolorna och universitetet.¹⁹

Förbättrat finansiellt studiestöd

Ett generellt studiestöd infördes 1965 i Sverige. Därmed försköts fokus från studenternas föräldrars ekonomiska situation till deras egna tillgångar och inkomster. Nu togs inte heller längre hänsyn till tidigare skolbetyg. Att vara behörig till högre studier blev tillräckligt för att anses kvalificerad för studiemedel. Däremot kvarstod kravet på att studenterna höll normalfart i sina studier.²⁰ Införandet av generella studiemedel innebar en förändring av möjligheterna till studiefinansiering. Men betydelsen ska dock inte överdrivas. Statligt finansiellt stöd till studenter hade funnits sedan 1919, då räntefria studielån till ”studenter med utpräglad studiebegåvning, som var obemedlade eller mindre bemedlade” inrättats.²¹ Även om till en början endast ett fåtal studenter kvalificerade sig för stödet, kom det efter hand och framför allt under perioden 1950–1964 att byggas ut ordentligt. De statliga garantilånen som infördes 1950 utnyttjades initialt av 6 procent av studenterna. Drygt tio år senare, 1962, hade hälften av studenterna ett sådant lån.²²

I sin analys av studiemedlens betydelse för den sociala rekryteringen till den högre utbildningen argumenterar ekonomhistorikern Anders Nilsson för att mycket tyder på att studiestödet hade en viktig effekt redan under den inledande fasen av högskoleexpansionen under 1950-talet, i och med att det specifikt riktade sig till de grupper som haft svårt att finansiera studierna på egen hand.²³ Basen av möjliga studenter hade därmed breddats påtagligt. När det generella studiestödet infördes 1965 kunde det ge expansionen en ytterligare knuff framåt. Den högre utbildningens expansion hade dock vid slutet av 1960-talet nått en sådan nivå att andra faktorer än möjligheterna att finansiera studierna kom att få en allt större betydelse. Den ekonomiska avmattningen i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet och det försämrade arbetsmarknadsläget för akademiker var bidragande orsak till att såväl antalet studenter som andelen studenter av en ålderskohort minskade.

Ökande behov av utbildning

Inte nog med att befolkningen ökade kraftigt och utbildningen byggdes ut, behovet av utbildning ökade än mer under 1950 och 1960-talen. Expansionen av

antalet behöriga till högre utbildning var ingen direkt funktion av demografiska förändringar, utan översteg dessa. I förhållande till antalet 20-åringar ökade antalet som avlagt studentexamen stadigt ända fram till 1968. Under 1950-talet skedde nästan en fördubbling av andelen, från 5 procent 1950 till 10 procent 1959. Under 1960-talet mer än fördubblades andelen återigen, från 11 procent 1960 till en toppnivå 1968 på 29 procent. En ny topp nåddes 1971 med 28 procent och därefter föll andelarna ned till 22 procent 1976 för att sedan öka något igen. Sett över hela perioden var ökningen mest markant under den senare halvan av 1960-talet – från 1963 till 1968 ökade andelen från 13 procent till 28 procent.

Att fler var behöriga till högre studier och att en större andel av de som var behöriga påbörjade en högre utbildning innebar att allt större andelar av en åldersgrupp påbörjade högre studier. Ett sätt att åskådliggöra detta är att ställa antalet nybörjare ett visst år mot det totala antalet 20-åringar samma år, se figur 8. Andelen nybörjare i förhållande till antalet 20-åringar ökade successivt från dryga 5 procent 1955 till närmare 25 procent 1969. Därefter sjönk andelen ned till runt 20 procent 1972 och 1974 för att sedan gå över 25 procent 1976. Tendensen är således mycket likartad som den för andelen behöriga från gymnasieskolan (figur 7).

Sammantaget visar figur 7 och 8 att hypotesen att volymmässigt stora generationer tenderar att investera mer i utbildning än små generationer verkar stämma för fyrtiotalistgenerationen. Hypotesen bygger på antagande att stora generationer har en större intern konkurrens inom generationen än små generationer, vilket leder till än mer omfattande investeringar i utbildningar inom de stora generationerna. Detta ökar trycket på utbildningssystemet ytterligare utöver den rent demografiska effekten en befolkningsökning har.²⁴

¹⁹ Ibid., s. 153–158.

²⁰ Nilsson, *op.cit.*, 1984, s. 127–132.

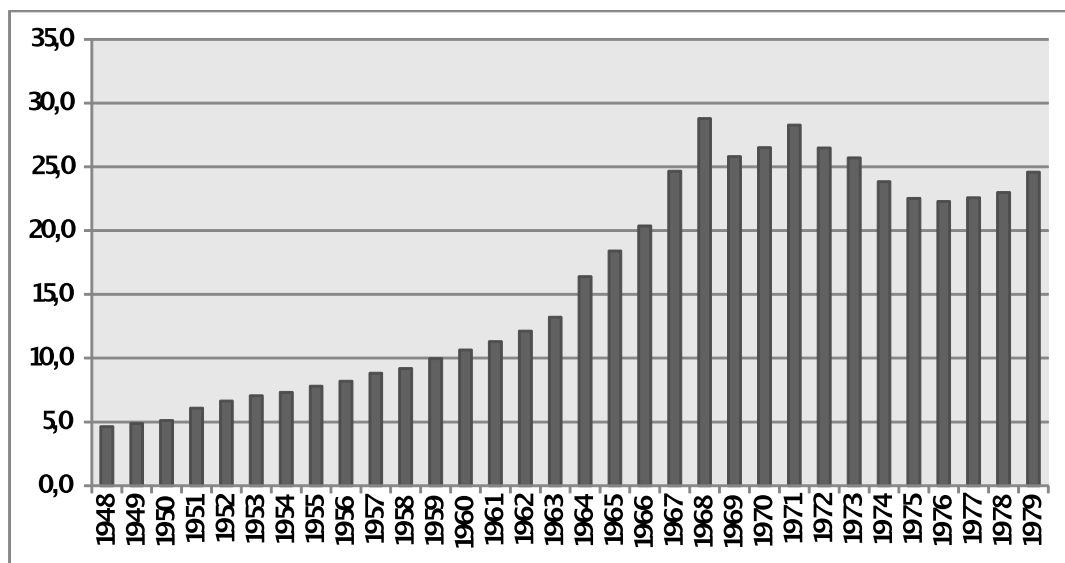
²¹ Ibid., s. 59.

²² Ibid., s. 60, 89–92.

²³ Ibid., s. 141–145.

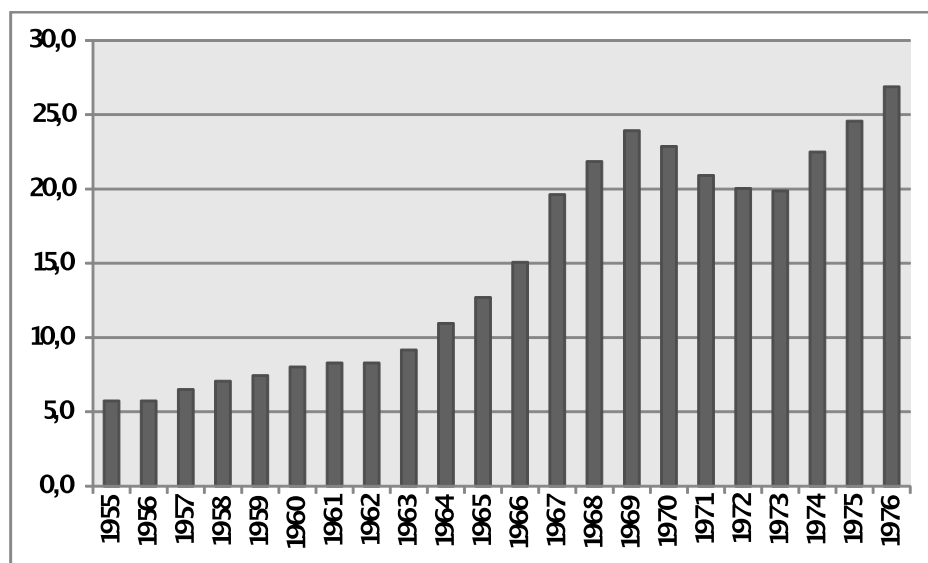
²⁴ Visst stöd för denna tes ges i Ohlsson, *op.cit.*, 1986, s. 208f och Murray, *op.cit.*, 1988, s. 174–178.

Figur 7. Antalet avgångna från gymnasiet i Sverige i förhållande till antalet 20-åringar, åren 1948-1979.

Källa: Statistiska centralbyrån, *Statistisk Årsbok*, Stockholm, 1958–1980, och Statistiska centralbyrån, [http://www.scb.se/Statistik/BE/BE0101/2010A01/Be0101Folkm%
c3%a4ngd1860-2010.xls](http://www.scb.se/Statistik/BE/BE0101/2010A01/Be0101Folkm%c3%a4ngd1860-2010.xls) (tillgänglig 2012-01-14).

Figur 8. Antalet nyantagna i förhållande till antalet 20-åringar samma år, åren 1955-1976.

Källa: Se figur 7.

Sammanfattning: Expansionen ett resultat av sammanfallande och förstärkande orsaker

Den analys som här gjorts tyder på att 1960-talets exceptionella expansion av den högre utbildningen orsakades av att flera faktorer sammanföll i tiden och

i viss mån förstärkte varandra.²⁵ För det första var Sverige under 1950- och 1960-talen inne i en mycket expansiv ekonomisk fas. En omställning från industriproduktion till tjänsteproduktion skedde, vilket dels gav ekonomiska möjligheter till expansion, dels

²⁵ Denna tanke förs fram av flera, se exempelvis Murray, *op.cit.*, 1988, s. 179–181.

innebar ett kraftigt ökat behov av akademisk arbetskraft. För det andra skedde kraftiga demografiska förändringar. 1900-talets största befolkningspuckel, den stora fyrtiotalsgenerationen, nådde under 1960-talet åldern för högskolestudier. För det tredje ökade andelen personer som var behöriga att antas till högre utbildning drastiskt under 1950- och 1960-talen. För det fjärde ökade även benägenheten att givet en studentexamen faktiskt påbörja en högre utbildning. För det femte bedrevs en expansiv utbildningspolitik som omfattade den så kallade universitetsautomatiken, vilken innebar ökande resurser i takt med expanderande studenttillströmning, geografisk utbyggnad av den högre utbildningen samt successivt förbättrat finansiellt stöd till studenterna. Sammantaget ledde allt detta till att Sveriges högre utbildningssystem transformerades från ett elitutbildningssystem till ett massutbildningssystem under loppet av två decennier med en kulmen i expansionen runt 1968. Låt oss nu mer i detalj studera vad detta innebar för olika delar av systemet.

Expansionens delar

Universitetssystemets expansion har hitintills analyserats i sin helhet och diskuterats i relation till de ramar som ekonomiska, demografiska och politiska villkor satt för den. Det finns skäl att säga något om utvecklingen på olika nivåer och inom olika delar av systemet. Det blir med nödvändighet endast kortare nedslag, men de ger oss en bättre förståelse för vad expansionen betytt för systemets delar, inte minst genom att påminna om att utvecklingen tett sig mycket olika beroende på varifrån den beskådats.

De fria fakulteternas betydelse för expansionen och den ojämna ökningen mellan fakulteterna

Expansionen av den högre utbildningen under 1960-talet fördelades inte jämnt över fakulteterna. För den största numerära ökningen svarade de fria fakulteterna – den teologiska, den juridiska, den humanistiska, den matematisk-naturvetenskapliga och från 1964 den samhällsvetenskapliga – och ökningstakten var här också högre än vid de spärrade fakulteterna och utbildningarna.²⁶ Detta är inte märkligt. Trycket på den högre utbildningen kanaliserades framför allt mot de fria fakulteterna, mycket på grund av att utbildnings-

platserna just här till skillnad från i övriga delar av högskolan inte var spärrade. De spärrade utbildningarna byggdes ut under perioden, men inte i en omfattning som ens kom i närheten av vad som behövdes. I stället styrdes studenterna mot de fria fakulteterna, där de som var behöriga – vilket innebar att inneha studentexamen, en skara som hade växt kontinuerligt – och som anmälde sitt intresse fick plats.

Storleken på de fria fakulteterna skiftade mycket och den utveckling som följde i studentexpansionens spår kom också att se olika ut. På den humanistiska fakulteten och den samhällsvetenskapliga (som från och med 1964 utgjorde en egen fakultet) ökade antalet studenter från 15 300 till 73 000 mellan 1960 och 1970, vilket innebar nästan en femdubbling av antalet studenter. 1970 hade den samhällsvetenskapliga fakulteten 43 700 studenter och den humanistiska fakulteten 29 400. De var då de i särklass största fakulteterna och svarade tillsammans för 61 procent av samtliga studenter, en ökning med 20 procentenheter sedan 1960.²⁷ På de övriga fria fakulteterna skedde en liknande utveckling, om än inte fullt så dramatisk. Antalet studenter tredubblades både på den matematisk-naturvetenskapliga och på den juridiska fakulteten (från 5 200 till 15 400 och från 2 100 till 6 000), medan den teologiska fakulteten, den 1960 i särklass minsta av de fria fakulteterna, som enda fakultet minskade sitt antal studenter under perioden, från 800 till 500.

Under samma period ökade också antalet studenter vid de större spärrade fakulteterna, men inte lika mycket som vid de fria fakulteterna. Medicinsk fakultet mer än fördubblades (från 3 300 till 7 400). Inom den odontologiska fakulteten och den farmaceutiska var ökningen i jämförelse med de större fakulteterna mer måttlig, från 1 200 till 1 800 respektive från 500 till 800. Ökningen var däremot större bland de tekniska högskolorna som tredubblade sin kapacitet, från 5 100 till 14 600. Som störst var expansionen dock på vissa specifika spärrade utbildningar. Ämneslärarutbildningen ökade från 100 studenter till 2 300 (här absorberades alltså en del av de studenter som tidigare

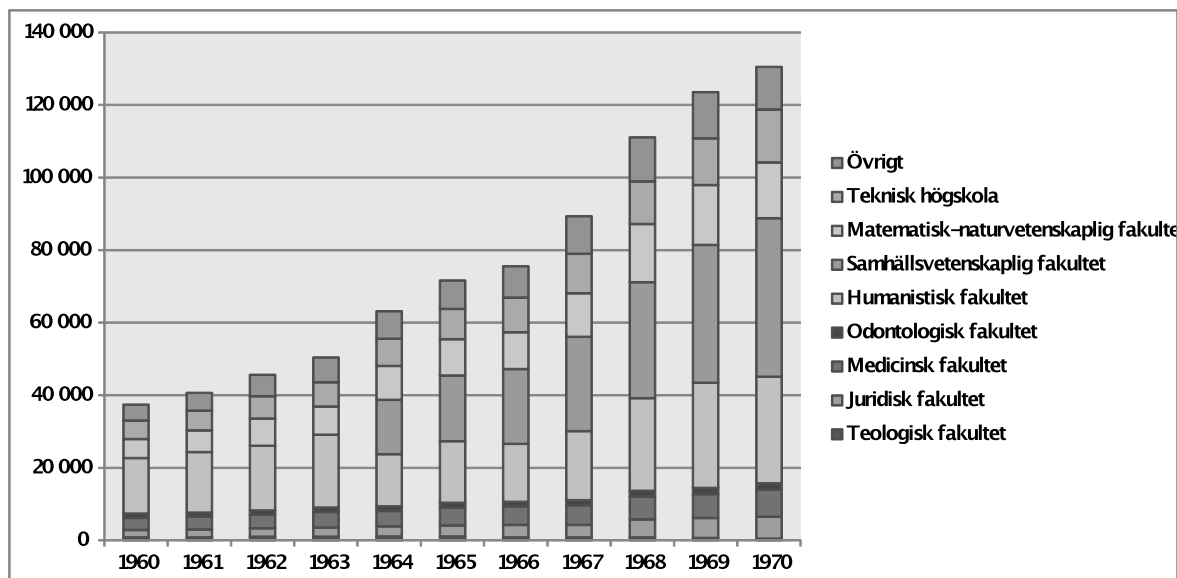
²⁶ Förutom utbildningarna vid de spärrade fakulteterna, den medicinska, den odontologiska och den farmaceutiska, ingick även utbildningar vid vissa typer av lärosäten som handelshögskolorna, de tekniska högskolorna, veterinärhögskolan, skogshögskolan, lantbrukshögskolan, gymnastik- och idrottshögskolan, och socialhögskolan, samt vissa typer av utbildningar som lärarhögskolornas ämneslärarutbildning.

²⁷ Den kraftiga expansionen av den humanistiska fakulteten aktualiserade farhågorna för ett betydande så kallat "humanistöverskott" som var i svang i tiden. För att motverka ett sådant tillsattes bland annat en kommitté, Kommittén för nya utbildningsvägar vid de filosofiska fakulteterna, KNUFF, 1960. Se vidare Elin Gardeström, *Att fostra journalister. Journalistutbildningarnas formering i Sverige 1944–1970*, Daidalos, Göteborg, 2011, s. 159–164. Ett förslag i samma anda utarbetades av Universitetskanslersämbetets arbetsgrupp för fasta studiegångar, UKAS, och blev sedan den antändande gnistan för den svenska studentrevolten, när de publicerade sina förslag 1968. Se exempelvis Lindensjö, *op.cit.*, 1981, s. 50f. Se även resonemang i Ekelunds och Gustavssons artikel nedan i detta nummer.

läst vid de filosofiska fakulteterna) och antalet studenter på socialhögskolorna steg från 800 till 4 600. Dessa extrema siffror visar på att utbyggnaden av utbildningsväsendets grundläggande och sekundära nivå

och av den sociala välfärden i Sverige bidrog påtagligt till den exceptionella utvidgningen av den högre utbildningen.

Figur 9. Antalet studenter per fakultet och utbildning, åren 1960-1970.

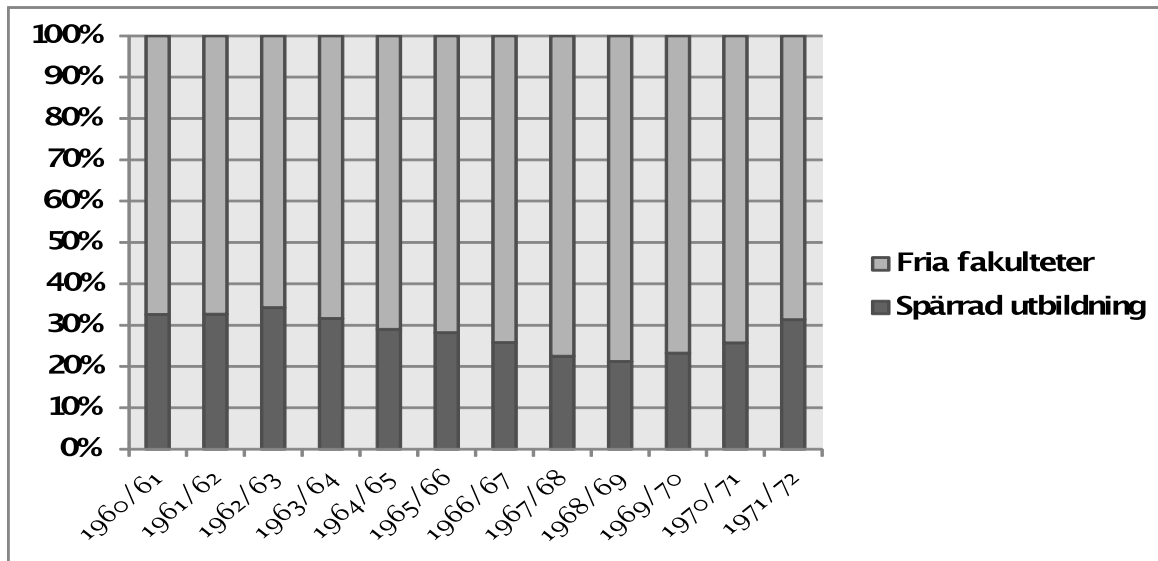
Källa: Statistiska centralbyrån, *Statistisk Årsbok*, Stockholm, 1969–1977. I varje statistisk årsbok förekommer uppgifter om de senaste sju till nio åren. Uppgifterna för ett givet år varierar något mellan årsböckerna. Den sista årsbokens uppgifter har använts i tabellen. Anledningen till att siffrorna i denna figur är högre än i figuren ovan över totalt antal studenter är att studenterna här inte är nettoräknade, en student som läser vid två fakulteter förekommer två gånger i statistiken, till skillnad från ovan där studenten endast räknats en gång.

Skillnaden i rekrytering mellan de fria fakulteterna och de spärrade utbildningarna togs även upp av 1968 års utbildningsberedning (U68). Vid de fria fakulteterna ökade antalet nyantagna studenter från 5 800 år 1960 till 25 200 år 1968, en ökning på över 330 procent, medan antalet vid de spärrade utbildningarna under samma period endast ökade med 140 procent, från 2 800 till 6 800, (se figur 9). Det är intressant att konstatera att när tillströmningen mattades av något efter 1968, sjönk antalet nya studenter enbart vid de fria fakulteterna, inte vid de spärrade utbildningarna. Detta stärker bilden av att de fria fakulteterna under uppgången under 1960-talet tog emot en större del av det faktiska utbildningsbehovet än de spärrade utbildningarna. Om de spärrade utbildningarna kunnat expandera i takt med tillströmningen till de fria fakulteterna, skulle med all sannolikhet det numerära förhållandet mellan dem ha bestått. Frågan är dock om de spärrade utbildningarna kunde ha tillåtits expandera ytterligare. Utbildningar som läkarutbildningen, ingenjörsutbildningarna och veterinärutbildningen krävde vanligen helt andra resurser än de som gavs de

fria fakulteterna, bland annat i form av lokaler och utrustning. Dessutom stod de i ett mer direkt förhållande till arbetsmarknaden och för flera av utbildningarna uppkom från mitten av 1960-talet överskott av arbetskraft.²⁸

²⁸ Nilsson, *op.cit.*, 1984, s. 122f.

Figur 10. Antalet nybörjare på spärrade utbildningar, fria fakulteter och totalt, åren 1960/61 till 1971/72.

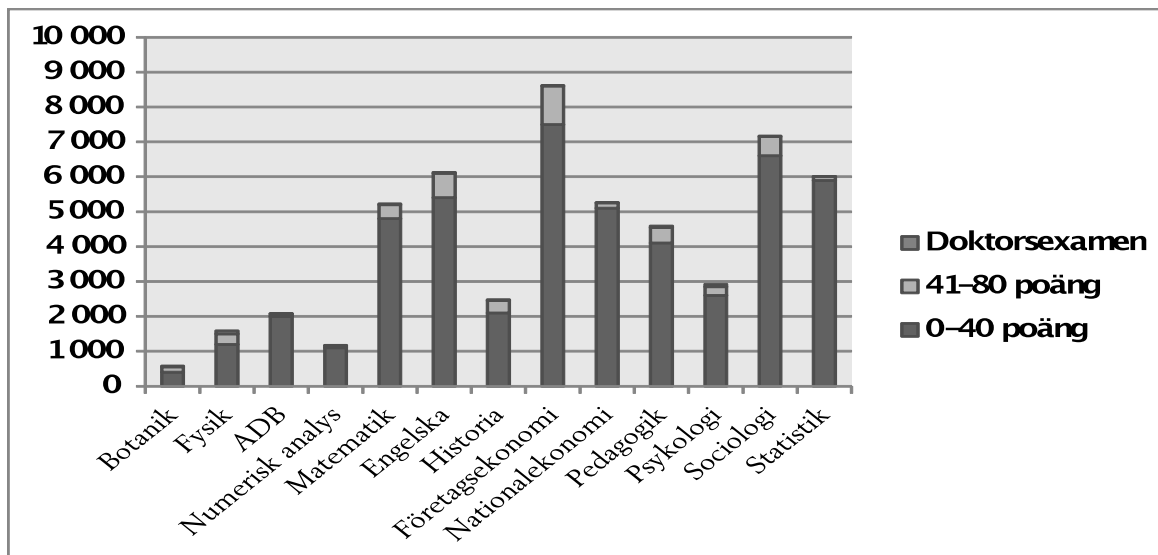
Källa: Statens offentliga utredningar, *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning*, SOU 1973:2, Allmänna förlaget, Stockholm, 1973, s. 84.

Förhållanden mellan ämnen

Bland de större fakulteterna svarade alltså den humanistiska och den samhällsvetenskapliga för den största ökningen av antalet studenter. Statistisk årsbok ger inga uppgifter om studentantal per ämne och någon

annan årlig sammanställning av ämnenas utveckling finns veterligen inte. Däremot innehåller U68:s betänkande en redogörelse för hur situationen såg ut år 1970 för vissa ämnen inom de filosofiska fakulteterna (figur 11).

Figur 11. Antal studenter per nivå inom ett antal ämnen vid de filosofiska fakulteterna, 1970.

Källa: Statens offentliga utredningar, *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning*, SOU 1973:2, Allmänna förlaget, Stockholm, 1973, s. 101. Tabellen avser inskrivna studenter på de två första terminerna i ämnet och examinerade på de övriga två nivåerna.

En brist i statistiken är att uppgifterna inte rör samtliga ämnen. Exempelvis saknas litteraturvetenskap och konstvetenskap, om vilka information hade varit värdefull för en jämförelse med Madeleine Michaëlssons studie i detta specialnummer av *Praktiske Grunde* över personal i dessa två ämnen samt i sociologi och med Annika Öhrners artikel om konstvetenskapen. Likväl kan något sägas om de ämnen som ingår i statistiken. Påtagligt är att det fanns stora skillnader mellan ämnena. Inom matematisk-naturvetenskaplig fakultet var matematik med sina 5 200 studenter i särklass störst. Inom den samhällsvetenskapliga fakulteten nådde ett flertal ämnen över 5 000 studenter: företagsekonomi 8 600, sociologi 7 150, statistik 6 000 och nationalekonomi 5 250. Att notera är att det ämne som ofta särskilt starkt förknippas med studentradikaliseringen – sociologi – inte var det största ämnet, utan företagsekonomi, ett ämne som inte utmärkte sig för någon större grad av radikaliserings (se Alexander Ekelunds och Martin Gustavssons artikel om kritiska seminarier runt 1968 nedan, av vilken det framgår att företagsekonomi inte ingår i den lista ämnen där institutionsgrupper var vanliga). En annan slutsats som kan dras från tillgänglig statistik är att flertalet ämnen tog emot ett mycket stort antal studenter på det första året, under det att studentantalet på det andra året är betydligt lägre och antalet disputerade är särdeles lågt. Denna obalans mellan nivåerna ger den effekt som Madeleine Michaëlsson noterar i sitt bidrag nedan om rekryteringen av personal i sociologi, konstvetenskap och litteraturvetenskap, det vill säga att lärarna blev allt mindre meriterade i takt med att allt fler lärare behövde anställas för att klara av mängden anstörmande studenter.

Expansion av de befintliga lärosätena – exemplet Uppsala universitet

Från ämnena ska vi skifta fokus och beakta utvecklingen från ett enskilt lärosätes perspektiv, Uppsala universitet. Uppsala universitet var i slutet av 1940-talet tillsammans med Lunds universitet landets enda universitet.²⁹ Sten Lindroth beskriver lärosätet på följande sätt i sin historik:

Ännu efter andra världskrigets slut, vid mitten av 1940-talet, var allting ungefär som vanligt i Uppsala. Studenterna vara bara några tusen, de någorlunda jämnåriga kände varandra i stor utsträckning och mest alla kunde placeras efter nationstillhörighet och matlag.

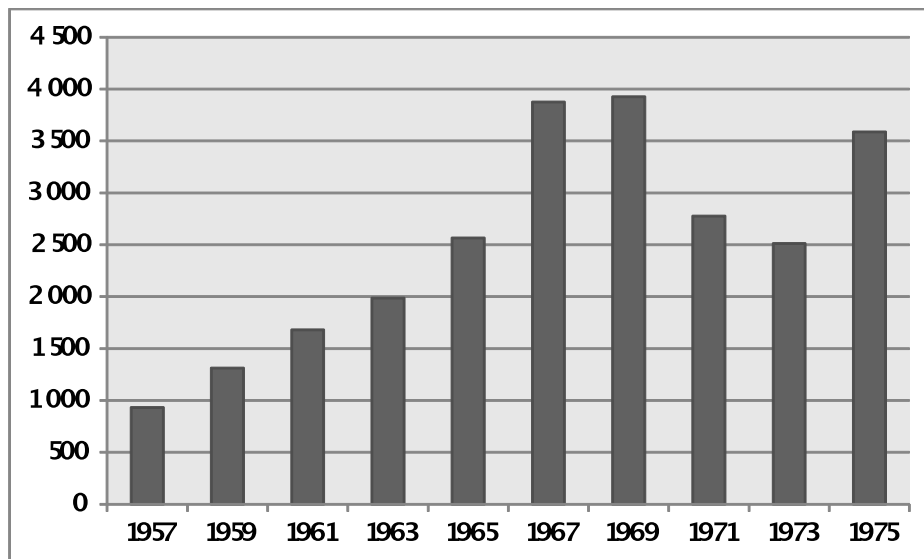
[...] De akademiska fäderna var inte fler än att man höll reda på dem, också över fakultetsgränserna. Professorerna behärskade de enskilda studenternas världsbild, undervisade dem från första dagen, avgjorde deras öden och lade vederbörligen bort titlarna på nationsfester eller postseminarier. Likväl stod det klart, att allting inte kunde bli vid det gamla.³⁰

Förändringen blev också drastisk. Inskrivningen till Uppsala universitet följde i stort utvecklingen på rikspanet, vilket figur 12 nedan vittnar om. På fyra år fördubblades antalet nyinskrivna från strax över 900 år 1957 till 2 000 år 1961, för att återigen fördubblas fyra år senare, 3 900 år 1967. Därefter föll antalet efter 1969 och låg 1973 på 2 500 för att sedan öka igen. Den ökade inskrivningen fick till konsekvens att antalet närvarande studenter ökade. I slutet av 1940-talet låg det på dryg 4 000, 1960 hade det fördubblats till dryga 8 000, 1965 var det nästan fördubblat igen, 14 000 studenter, och 1970 hade det ökat med ytterligare 50 procent till över 21 000.³¹ →

²⁹ Göteborgs universitet inrättades 1954 och Stockholms universitet 1960.

³⁰ Sten Lindroth, *Uppsala universitet 1477–1977*, Uppsala universitet, Uppsala, 1976, s. 230.

³¹ *Ibid.*, s. 231.

Figur 12. Antal nyinskrivna vid Uppsala universitet, 1957-1975.

Källa: Per-Axel Landahl, "Tillströmning, studiefinansiering och studentsociala frågor", s. 387-392 i *Universitet i utveckling. Uppsala universitet under Torgny T. Segerstedts rektorat 1955-1978*, Uppsala universitet, Uppsala 1978, s. 387f.

När expansionen nådde sin kulmen runt slutet av 1960-talet kände studenterna inte längre igen varandra utanför de trängre sammanhang som representerades av de utbildningar man gick och de nationer man tillhörde och professorerna hade slutat undervisa recensionerna.³² Sten Lindroth tecknar en inte alltför positiv bild av läget på universitetet när den extrema anstormningen av studenter bedarrat en bit in på 1970-talet:

Man kan över huvud fråga sig, vilka följder universitetets expansion och den senaste tidens nykonstruktioner haft för det vetenskapliga livet i Uppsala. Särskilt välgörande har de knappast varit. Den totala produktionen av vetenskaplig litteratur runt om på institutionerna torde visserligen ha ökat. Huvudparten faller på avhandlingarna för doktorsgraden, men i sitt nya nedbantade skick är de mestadels att betrakta som gesällprov och kan inte jämföras med de gamla gradualavhandlingarna, bakom vilka det ofta låg sju-åtta års mödor eller mer. De många universitetslektorerna är helt absorberade av sina pedagogiska plikter och kan bara till nöds följa med i den egna vetenskapens utveckling. Och professorerna, som borde visa vägen, drunknar i sammanträden och administrativa göromål,

särskilt när de också är prefekter över tungrodda institutioner eller doktoranderna samlas i tätande skaror.³³

Konklusion

I denna artikel har konturerna av den svenska högskolans expansion under 1960-talet tecknats och dess orsaker diskuterats. Utvecklingen, som här beskrivits i kvantitativa termer, måste även mot bakgrund av de senaste årens utbyggnad av högre utbildning betecknas som exceptionell. Mycket tyder på att utvecklingen framför allt måste förstås utifrån en rad olika faktorer som sammanföll i tiden. Under 1950- och 1960-talen befann sig Sverige i en mycket expansiv ekonomisk fas och genomförde en omställning från industriproduktion till tjänsteproduktion, vilket dels gav ekonomiska möjligheter till expansion, dels innebar ett kraftigt ökat behov av akademisk arbetskraft. Landet genomgick också kraftiga demografiska förändringar. 1900-talets största befolkningspuckel, den stora fyrtytalsgenerationen, nådde åldern för högskolestudier under 1960-talet. De underliggande nivåerna i det svenska utbildningssystemet hade successivt byggts ut, vilket innebar att allt större andelar av en ålderskohort blev behöriga till högre studier. Dessutom ökade även benägenheten att givet en studentexamen faktiskt påbörja en högre utbildning. Till detta kan läggas en expansiv högskolepolitik som omfatta-

³² Ibid., s. 237.

³³ Ibid., s. 238.

de den så kallade universitetsautomatiken, vilken innebar expanderande resurser i takt med ökande studenttillströmning, en geografisk utbyggnad av den högre utbildningen samt successivt förbättrat finansiellt stöd till studenterna. I efterhand kan man se att allt pekade i riktning mot en sällsynt expansion av högre utbildning. När den pågick lyckades dock prognosmakarna aldrig riktigt förutse hur omfattande utvidgningen faktiskt skulle bli.

Expansionen av den högre utbildningen i Sverige under 1960-talet kan jämföras med Trows karakteristik av utbyggnaden av den högre utbildningen från ett elitsystem till ett system för massutbildning. Expansionstakten var ungefärligen den Trow beskriver, en fördubbling inom en femårsperiod, följt av en ytterligare fördubbling på cirka sju, åtta år. Systemet kom att byggas ut på två sätt, dels genom att nya lärosäten etablerades, dels genom att de befintliga lärosätena fick se studentantalet skjuta i höjden. Expansionen skedde dock främst den senare vägen. Ett exempel är Uppsala universitet, där antalet studenter på två decennier steg från 4 000 till över 20 000. Expansionen innebar även att studenterna som grupp kom att utgöra en allt större andel av del ålderskort de tillhörde. Från 1950 till 1965 ökade andelen nybörjare på universitet och högskolor från 4 procent till 13 procent.³⁴

Även om expansionens innebörd för de svenska universiteten och högskolorna här inte kunnat granskas i detalj, förefaller några av de drag i utvecklingen som Trow diskuterar gälla även i Sverige. Det är uppenbart att expansionen fått effekter för rekryteringen av lärare och för sammansättningen av lärarkollegierna, vilket också Madeleine Michaëlsson visar i sitt bidrag nedan. En annan konsekvens var att ett större intresse från politiker, organisationer och näringsliv riktades mot universiteten och utbildningspolitiken, vilket kom att förändra den högre utbildningen i grunden. Denna utveckling blev inte helt smärtfri utan passerade genom studentrevolten och en allmän radikaliserings vid de svenska lärosätena.

En ytterligare effekt var att studentpopulationens sociala sammansättning kom att förändras. Vissa tecken fanns på en breddning av den sociala rekryteringen, men förändringarna i rekryteringen utgjorde långtifrån någon social utjämning. Detta är ett område som inte berörs i den analys som här gjorts, men som otvetydigt bör inlemmas i en granskning av utbildningsexpansionen. Hit hör också kvinnornas intåg i den högre utbildningen. Expansionen förklaras i ingen liten grad av att kvinnorna i allt större utsträckning

kom att söka sig till den högre utbildningen. Kvarstår gör också mer precisa analyser av hur de enskilda ämnena påverkades av expansionen. Detta är frågor som vi avser gå vidare med inom forskningsprojektet *Sextioåtta. En utbildningssociologisk studie av den svenska studentrevoltens sociala förutsättningar och effekter på kulturens fält*.

□

Mikael Börjesson

Forskarassistent i utbildningssociologi, Uppsala universitet. Leder tillsammans med Donald Broady och Marta Edling Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC).

Abstract

The article deals with the rapid and extensive expansion of the Swedish higher education drawing on Martin Throw's classical work on transition from an elite system of higher education to a mass system and the characterisation of the expansion in terms of growth rate, absolute growth and growth as share of an age cohort. The development of the Swedish system is primarily analysed on basis of official statistics and former studies of the expansion are discussed in relation to the statistics. The evidence suggests that the expansion must above all be understood as a result of a variety of factors coinciding: A shift from industrial production to service production augmenting the demand for university trained staff, a rapid economic growth giving economic conditions for a growth of the educational system, major demographic changes with increasing numbers in the age cohorts in the modal age for university studies, an expansive educational policy investing in both higher education and the underlying levels of the educational system, resulting in ever larger shares of an age cohort became eligible for higher studies, and an increase of the demand for higher education indicated by larger proportion of persons with a baccalaureate to actually begin a higher education. This all taken together explains quadruple and in some areas such as the humanities and the social sciences fivefold increase of the number of students from the late 1950's to the late 1960's – forming the social basis for the student revolts associated with 1968.

Keywords

Student recruitment, higher education expansion, massification of higher education, 1968.

³⁴ SOU 1973:2, s. 91.

Referenser

- Ekstedt, Eskil, *Utbildningsexpansion. En studie över den högre utbildningens expansion och ekonomins strukturella omvandling i Sverige under efterkrigstiden*, Uppsala universitet, Uppsala, 1976.
- Gardeström, Elin, *Att fostra journalister. Journalistutbildningarnas formering i Sverige 1944–1970*, Daidalos, Göteborg, 2011.
- Landahl, Per-Axel, ”Tillströmning, studiefinansiering och student-sociala frågor”, s. 387-392 i *Universitet i utveckling. Uppsala universitet under Torgny T. Segerstedts rektorat 1955-1978*, Uppsala universitet, Uppsala 1978.
- Lindensjö, Bo, *Högskolereformen. En studie i offentlig reformstrategi*, Stockholms universitet, Stockholm, 1981.
- Lindroth, Sten, *Uppsala universitet 1477–1977*, Uppsala universitet, Uppsala, 1976.
- Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia*, 3:e reviderade och uppdaterade upplagan, Prisma, Stockholm, 2002.
- Murray, Mac, *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning. Studier i utbildningspolitik och utbildningsplanering 1933–1985*, Göteborgs universitet, Göteborg, 1988.
- Nilsson, Anders, *Studiefinansiering och social rekrytering till högre utbildning 1920–1976*, Lunds universitet, Lund, 1984.
- Ohlsson, Rolf, *Högre utbildning och demografisk förändring*, Lunds universitet, Lund, 1986. Petterson, Olof, *Studentexamen*, SNS, Stockholm, 2010.
- Statens offentliga utredningar, *Studentrekrytering och studentekonomi*, SOU 1963:53, Stockholm, 1973.
- Statens offentliga utredningar, *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning*, SOU 1973:2, Allmänna förlaget, Stockholm, 1973.
- Statistiska centralbyrån, *Statistisk Årsbok*, Stockholm, 1958–1980.
- Statistiska centralbyrån, befolkningsstatistik http://www.scb.se/Statistik/BE/BE0101/2010A01/Be0101Folk_m%c3%a4ngd1860-2010.xls (tillgänglig 2012-01-14).
- Trow, Martin, ”The Expansion and Transformation of Higher Education” s. 61-84 i *International Review of Education*, Vol. 18, No. 1, 1972.
- Trow, Martin, *Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education*, Carnegie Commission for Higher Education, Berkeley, 1973.

Man tager vad man haver – Personalrekrytering inom tre svenska universitet som svar på studentexpansionen

Madeleine Michaëlsson

Studenterna som radikaliserades åren kring 1968 påverkade dels utbildningsväsendet genom ökade krav på studentinflytande och dels de kulturella och vetenskapliga fälten genom radikala krav på en mer politiskt engagerad kultur och vetenskap.¹ Men de påverkade också dessa fält och utbildningsväsendet genom att vara särdeles många.²

I den här artikeln undersöks hur universiteten svarade på den exceptionella ökningen av antalet nyinskrivna studenter under 1960-talet genom att rekrytera personal. Att en förändrad inriktning av personalrekryteringen vid universiteten var en central aspekt av fenomenet ”68” framgår av minnesanteckningar. ”De auktoritära ramarna för undervisningen sprängdes av den blotta mängden av studenter; lärare och lokaler räckte inte till. Biograflokaler hyrdes in för massföreläsningar. Unga, radikala lärare, som inte hade doktorerat och som i normala fall inte skulle ha fått undervisa, fick ta över stora delar av undervisningen”.³ Däremot finns det inga systematiska studier gjorda av den förändrade personalsituationen på universiteten.⁴ Hur förändrades antalet anställda under perioden 1962–1987? Vilka typer av tjänster skapades och vad

utmärkte dem som besatte tjänsterna (kön, ålder och utbildningsnivå)?

Att fånga anställda inom tre läroämnen vid tre universitet

De tre discipliner som får stå i centrum här – sociologi, konstvetenskap och litteraturvetenskap – är centrala inom forskningsprojektet *Sextioåtta. En utbildningssociologisk studie av den svenska studentrevoltens sociala förutsättningar och effekter på kulturens fält*.⁵ För att även kunna undersöka geografiska skillnader mellan de valda läroämnena jämförs situationen på tre större lärosäten: Stockholms universitet, Lunds universitet och Göteborgs universitet.⁶

Befintlig statistik från Statistiska centralbyrån och Högskoleverket och dess föregångare är inte tillräckligt detaljerad för att ge svar på frågorna om de universitetsanställdas förändrade volym och komposition.⁷ Därför har tryckta kataloger, personakter, löne-

¹ Kim Salomon & Göran Blomqvist (red.), *Det röda Lund. Berättelser om 1968 och studentrevolten*, Historiska media, Lund, 1998, s. 10. Se även Margot Bengtsson, ”Det politiska är personligt. En berättelse om hur jag upplevde 68-vänstern”, i Salomon & Blomqvist, *op.cit.*, 1998, s. 67. Ett tack riktas till Marta Edling för värdefulla kommentarer på texten.

² Exempelvis trefaldigades antalet nyinskrivna studenter från 10 000 läsåret 1962/63 till 29 600 sex år senare. Se Statens offentliga utredningar, SOU 1973:2, *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning*, Stockholm, s. 84. Se även en utförlig analys beträffande studentexplosionen av Mikael Börjesson på annan plats i detta nummer av *Praktiske Grunde*.

³ Bengtsson, *op.cit.*, 1998, s. 66.

⁴ Närliggande studier finns emellertid som behandlar den svenska studentrevolten ur ett utbildningshistoriskt perspektiv, se exempelvis Sven-Olof Josefsson, *Året var 1968. Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996.

⁵ För detaljerad information om det övergripande projektet, se introduktionen av Donald Broady i detta nummer av *Praktiske Grunde*. För tydlighetens skull används genomgående följande benämningar på institutionerna, trots att nästan samtliga byter namn vid minst ett tillfälle under perioden: konstvetenskapliga, litteraturvetenskapliga och sociologiska institution. Institutionerna har också haft olika underavdelningar under perioden, exempelvis Arkiv för dekorativ konst (under Konsthistoriska institutionen vid Lunds universitet) eller Avdelningen för allmän kriminologi (under Sociologiska institutionen vid Stockholms universitet). Den administrativa indelningen har i dessa fall fått styra tolkningen av data för respektive institution och år: de avdelningar som redovisas under institutionen ingår i analysen.

⁶ Stockholms universitet (”SU” i noterna), Lunds universitet (”LU”) och Göteborgs universitet (”GU”). En heltäckande studie är naturligtvis alltid det mest önskvärda, men med tanke på relationen mellan mängden empiriskt material och projektets omfattning, tid och resurser gjordes detta urval, främst med motiveringen att fånga tre dominerande lärosäten och samtidigt få geografisk spridning. Valet av Stockholm framför Uppsala universitet utgår från det övergripande projektets (*Sextioåtta*) större intresse för detta universitet.

⁷ Högskoleverkets mest detaljerade material rör exempelvis heltids-ekvivalenter av lärare med viss utbildningsnivå per vetenskapsom-

listor, institutionsförteckningar samt centrala register för universitetens administration också använts.⁸ En stor förtjänst med detta material är detaljrikedomen. I Stockholms universitets katalog höstterminen 1962 ges exempelvis följande information om varje anställd: namn (och därmed i allmänhet också kön), födelseår (i vissa fall även datum), hemadress, hemtelefon, tillgänglighet (med uppgift om tid och/eller tjänsterum), institutionstillhörighet, akademisk titel, anställningsform, förordnande år (ibland även datum), aktuella undervisningskurser för undervisande personal samt övrig information (exempelvis uppdrag inom Svenska akademien, tjänstgöring som intendent vid museum, riksdagsmannaskap, direktörstjänst vid statligt verk etc.).

En begränsning med materialet är att informationens omfång varierar avsevärt över tid och mellan de olika lärosätena. Generellt sett ger de tidiga katalogerna från Stockholm bäst orientering, medan Södra högskoleregionens person- och adresskatalog 1979 innehåller betydligt mindre information – här får vi endast veta den anställdes namn (och därmed i allmänhet också kön), institutionstillhörighet, akademisk titel och anställningsform. Genom att kontrollera informationen i katalogerna med lönelistor har det varit

---

råde från 1993/1994. Folk- och bostadsräkningar 1965, 1970, 1975, 1980 samt 1985 hos Statistiska Centralbyrån kan bidra med material för övergripande jämförelser, men räcker inte till för att belysa anställningar på universitetets institutionsnivå. Verket för högskoleservice respektive Centrala studiestödsnämnden saknar också tillräckligt detaljerad statistik i relation till de aktuella frågeställningarna.

⁸ *Stockholms universitets katalog, 1962–1986* (undertitel med varierande utformning); *Göteborgs universitets katalog: lärare, undervisning och examination. Administrativa uppgifter 1962–1963*; *Göteborgs universitet: administrativa uppgifter, lärare, 1964–1968/69*; *Göteborgs universitet: Administrativa uppgifter. Lärare. Institutioner. 1969/70–1973/74*; *Göteborgs universitet: Information om organisation, styrelseorgan, fakulteter, institutioner och anställda, 1975–1985*; *Lunds universitets katalog, 1962–1967*; *Lunds universitets katalog: Lärare. Administration. 1967/1968–1976*; *Person- och adresskatalog/Södra högskoleregionen: universitet och högskolor i Lund/Malmö, Kristianstad, Halmstad, Kalmar, Växjö m fl. orter, 1978–1983/1984*. Åren 1982, 1984 och 1986 utkom ingen katalog för Göteborgs universitet och för dessa år har föregående års uppgifter använts i analysen. Motsvarande gäller för Lunds universitet åren 1980, 1982 och 1985–1986. År 1962 är Lunds katalog ännu inte uppdelad institutionsvis, men det har varit möjligt att identifiera personal vid de aktuella institutionerna via fakulteternas samlade redovisningar. Åren 1964–1968 fanns endast knapphändig information om institutionsanställda i katalogerna för Göteborgs universitet. Kompletterande uppgifter för undersökningsperioden har erhållits från lönelistor och bevarade institutionsförteckningar. Personakter har inte varit tillgängliga i sin helhet, då de i flera fall har innehållit sekretessbelagda uppgifter. Däremot har det oftast varit möjligt att kontrollera födelseår och anställningens omfattning samt form. I redovisningen har kataloguppgifter justerats när ett säkert belägg påträffats i annat relevant dokument. Flest justeringar har gjorts åren 1972–1974 för Lunds universitet, 1964–1968 för Göteborgs universitet och 1980–1984 för Stockholms universitet.

möjligt att i viss mån komplettera och korrigera uppgifterna.⁹ Korsläsningen av de olika källorna indikerar att inte ens de mest fullödiga årgångarna av katalogerna kan förväntas ge en komplett bild av den faktiska anställningssituationen. Trots dessa begränsningar utgör universitetskatalogerna ett gott underlag när institutionernas personalmässiga utveckling ska tecknas och i kombination med övriga källor kan en rättvisande bild ges. Materialet gör det möjligt att belysa såväl förändringen av anställda över tid, fördelningen av anställda på olika positioner, som strukturer – beträffande exempelvis utbildningsnivå och kön – inom olika anställningsformer. I denna undersökning av antalet anställda och deras fördelning på olika anställningsformer, redovisas inte tjänstlediga och stipendiater.¹⁰ Tanken är att analysen, i möjligaste mån, ska belysa hur personalsammansättningen av de verk samma vid de olika institutionerna tedde sig.

Från betydande till exempellös ökning av antalet anställda

Vid undersökningsperiodens början 1962 hade samtliga tre undersökta läroämnen en liten personalstab. Även personalens fördelning på olika tjänster uppvisade liknande mönster. De hade oftast en, eller i något fall två, anställda med professorstitel, vilka oftast också kunde kopplas till undervisning på olika nivåer.¹¹ Vidare fanns en handfull docenter, också dessa hade i allmänhet läraruppdrag, samt enstaka kanslibiträden och assistenter. De därpå följande åren skedde en tydlig ökning av antalet anställda, dels genom att fler docenter anställdes, men även genom att nya befattningar tillkom, som lärare, studievägledare, assistenter, amanuenser och vaktmästare.¹² På samtliga institutioner utom sociologiska institutionen i Lund avstannade också ökningen av anställda i början av 1980-talet, då personalneddragningar blev påtagliga på framför allt de konst- och litteraturvetenskapliga institutionerna i Stockholm och Göteborg.¹³

---

⁹ I några fall har det även varit möjligt att komplettera uppgifterna i universitetskatalogerna med det allmänna alfabetiska personregistret som vissa kataloger innehållit, exempelvis för Lund 1983/84.

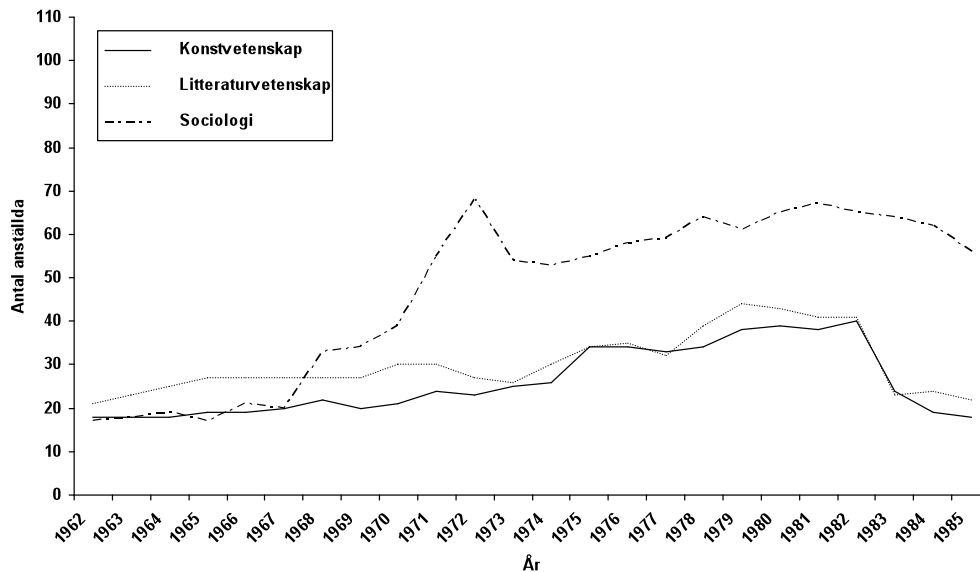
¹⁰ Om en tjänstledig person har ersatts med en tillförordnad person finns denna med i redovisningen, i övrigt har tjänstlediga personer utelutits ur studien. Stipendiaterna förekommer mycket sporadiskt och helt godtyckligt i källmaterialet, varför de också har utelutits. Ofta återfinns de som deltidsanställda inom kategorierna lärare och forskningsassistenter, och då redovisas de inom dessa kategorier.

¹¹ Se t.ex. Konstvetenskap LU VT62; Litteraturvetenskap SU VT62; Sociologiska institutionen GU VT62.

¹² Se t.ex. Konstvetenskap GU HT67; Konstvetenskap SU 67/68; Litteraturvetenskap LU 68.

¹³ Se t.ex. Konstvetenskap SU 83; Litteraturvetenskap SU 83.

Figur 1. Anställda på Konstvetenskapliga, Litteraturvetenskapliga och Sociologiska institutionen vid Stockholms universitet 1962–1985, antal.

Källa: Stockholms universitets katalog, 1962–1986 (jfr fotnot 8).

Ökningstakten av antalet anställda såg emellertid olika ut på olika institutioner och vid olika lärosäten. Av figur 1, som redovisar antalet anställda på tre institutioner vid Stockholms universitet, framgår det att ökningen var betydande vid den Konstvetenskapliga och vid den Litteraturvetenskapliga institutionen, men än tydligare på den Sociologiska institutionen. På den Konstvetenskapliga institutionen – se heldragen svart linje i figur 1 – fördubblades antalet anställda under 16-årsperioden 1967–1983: från knappt 20 anställda år 1967 till knappt 40 anställda år 1983. På den Sociologiska institutionen – streckad linje – briserade däremot antalet anställda under bara några få år i slutet av 1960-talet: år 1967 var det en liten institution med ett 20-tal anställda, fem år senare var det en för tiden jättelik institution med nästintill ett 70-tal personer på avlöningslistorna. Det är iögonenfallande att bemanningen på den Sociologiska institutionen i Stockholm kunde öka med 60 procent från ett läsår till ett annat, från knappt 20 anställda läsåret 1966/67 till drygt 30 anställda det följande omtalade läsåret 1967/68.¹⁴

Att sociologiämnet utmärker sig förvånar inte. Margot Bengtsson, som själv läste psykologi i Lund, minns att Studenter för ett demokratiskt samhälle (SDS) dominerades av och hade sin bas främst bland just sociologistuderande, ”dvs. i själva verket bland majoriteten av studenter, eftersom i stort sett alla stu-

denter som kunde började läsa sociologi, helt oavsett vilka studier de än höll på med för övrigt.”¹⁵

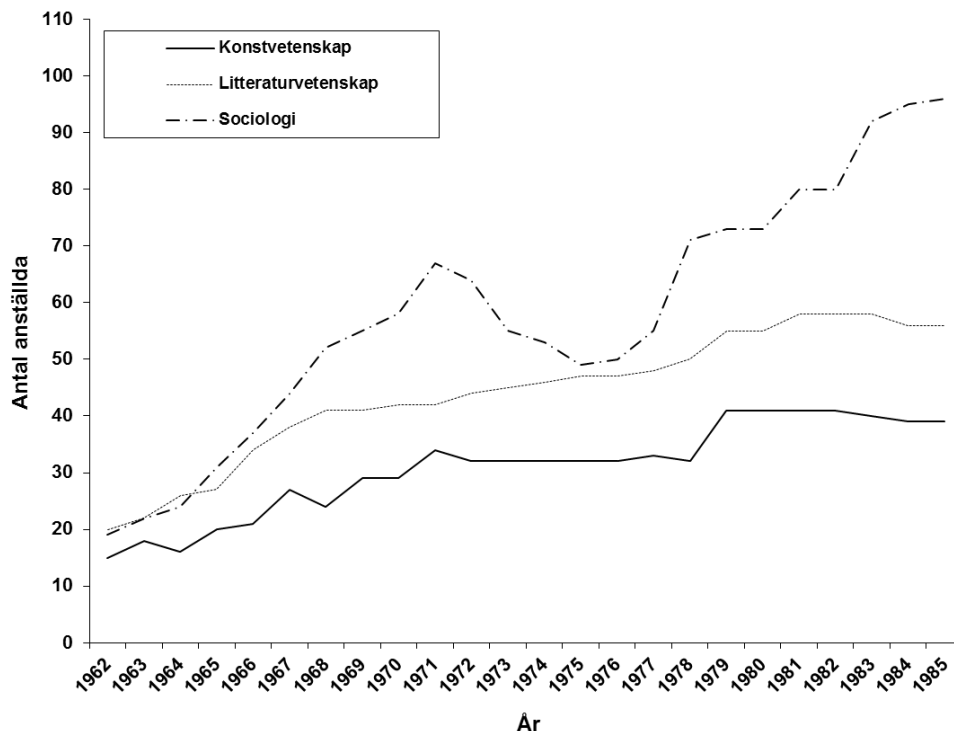
Av figur 2 framgår det att personalsituationen vid Lunds universitet i stora drag påminner om den i Stockholm: från och med slutet av 1960-talet till med 1980-talets början byggdes verksamheten ut vid samtliga institutioner, i synnerhet den sociologiska. Men det finns också intressanta skillnader. För det första hade den sociologiska institutionen i Lund mot slutet av perioden betydligt fler anställda (närmare hundra personer) än den sociologiska institutionen i Stockholm (drygt femtio anställda). Trycket på ämnet som ”alla” radikala studenter ville läsa, enligt Margit Bengtssons hågkomst, verkar alltså har varit betydligt hårdare i södra Sverige än i Mälardalen även om verksamheten också visar ett kraftigt, tillfälligt tapp några år in på sjuttioalet. Medan expansionen av anställda på de undersökta institutionerna i Stockholm minskade efter att ha bromsat in i början av 1980-talet var, för det andra, minskningen endast blygsam på såväl den litteraturvetenskapliga som den konstvetenskapliga institutionen i Lund, och motsvarades till och med av en ökning på den sociologiska institutionen. För det tredje växte den Litteraturvetenskapliga institutionen ifrån den Konstvetenskapliga institutionen i Lund, så var inte fallet i Stockholm där de två institutionernas tillväxt var likartad och lägre.

¹⁴ Se ex. Sociologi SU 66/67 och Sociologi SU 67/68.

¹⁵ Bengtsson, *op.cit.*, 1998, s. 65f.

Figur 2. Anställda på Konstvetenskapliga, Litteraturvetenskapliga och Sociologiska institutionen vid Lunds universitet 1962–1985, antal.

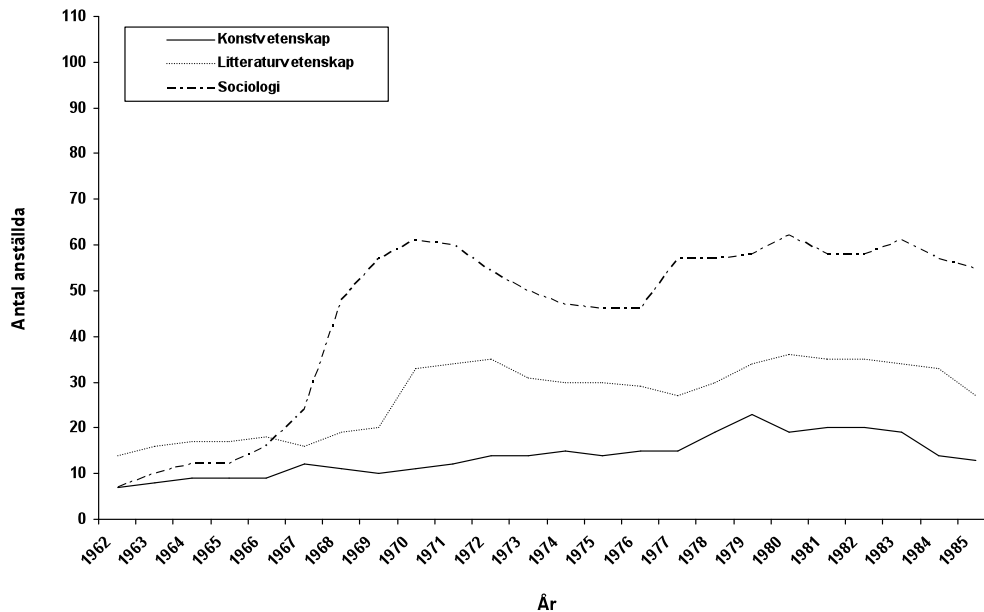
Källa: Lunds universitets kataloger 1962–1983/1984 (jfr not 8).

Förhållanden vid Göteborgs universitet (se figur 3) påminner i stora drag om förhållandena vid Stockholms universitet: ökningstakten av antalet anställda på den sociologiska institutionen är högre på dessa två lärosäten i början av perioden än vid Lunds universitet (se den brant stigande streckade linjen i figur 1 och 3). Däremot är dels antalet anställda lägre (med toppnoteringar på cirka 60 personer) än i Lund och dels minskningstakten i slutet av perioden högre (se den dalande streckade linjen i figur 1 och 3).

Den litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg och i Stockholm uppvisar också likartade möns-

ter: expansionstakten är visserligen högre i Göteborg – med en iögonfallande anställningsboom åren kring 1970 – men nivåerna (cirka 20 till 30 anställda) och trenderna (ökning fram till 1980-talets början och sedan minskning) är likartade. Göteborgs universitet skiljer sig från Stockholms universitet – och Lunds universitet – då den konstvetenskapliga institutionen inte uppvisade lika kraftig tillväxt efter 1968. I Göteborg skedde en svag nedgång fram till 1971, och först därefter en ganska försiktig progression fram till 1978.

Figur 3. Anställda på Konstvetenskapliga, Litteraturvetenskapliga och Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet 1962–1985, antal.

Källa: Göteborgs universitets kataloger 1962–1985 (jfr not 8).

Kortutbildade och yngre lärare

I slutet av 1960-talet blir ett nytt fenomen synligt i universitetskatalogerna. Även personal utan en licentiat- och magisterexamen började då dyka upp bland anställda med titeln ”E. universitetslektor”, först sporadiskt, men sedan blir ”kandidater” allt mer frekvent förekommande på dessa positioner. Professorer och docenter fortsatte visserligen att undervisa, men det är uppenbart att institutionerna försökte möta det ökande antalet studenter genom att rekrytera personal med kortare akademisk utbildning än vad som varit kutym. Med hjälp av de årligen publicerade universitetskatalogerna i kombination med personakter och institutionsförteckningar är det möjligt att följa individuella karriärbanor vid respektive institution. I åtskilliga fall är det tydligt att unga kandidater har avancerat från 3:e amanuens till extra universitetslektor på bara en eller ett par terminer.

Samtliga institutioner i denna undersökning visar på denna trend, men det föreligger också stora variationer i materialet. Ytterligheterna finner vi vid Stockholms universitet där Sociologiska institutionen hade 24 lärare, varav 13 anställda med titeln ”extra universitetslektor” läsåret 1970/1971. Fem av dessa hade en rapporterad utbildningsnivå motsvarande endast filosofie kandidat. Vid institutionen för Konstvetenskap fanns drygt 10 lärare vid samma tidpunkt, men den lägsta utbildningsnivån bland dem var filoso-

fi doktor. Om vi backar några år i tiden ser vi att vårterminen 1962 fanns totalt tio lärare vid Sociologiska institutionen. Av dessa var fem vikarierande lektorer med filosofie licentiatexamen. Motsvarande för konstvetenskapen samma termin var att samtliga lärare hade lägst docenttitel.

Detta mönster, där undervisande personals ålder och formella kompetens sjunker över tid, återfinns vid samtliga institutioner och följer väl – i omvänd proportion – institutionernas totala personalmässiga tillväxt.

Manliga professorer och kvinnlig TA-personal

Universitetskatalogerna kan även belysa hur den genusmässiga strukturen såg ut vid institutionerna och lärosätena vid olika tidpunkter. I figur 4, som redovisar andelen kvinnor och män anställda vid Konstvetenskapliga, Litteraturvetenskapliga och Sociologiska institutionen vid Göteborgs, Lunds och Stockholms universitet i början av 1960-talet, i mitten av 1970-talet samt i den senare delen av undersökningsperioden, tecknas en tydlig trend: andel anställda kvinnor ökar successivt över perioden. Denna distinkta tendens gäller för undersökningens samtliga institutioner, även om mindre variationer kan identifieras mellan dem. Exempelvis kunde Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet uppvisa en numerär balans mellan könen i mitten av 1980-talet, medan de

sociologiska institutionerna vid alla tre universiteten hade en något lägre representation av kvinnor bland de anställda vid motsvarande tidpunkt.¹⁶

Att studenterna över tid kunde möta allt fler kvinnor på de institutioner där de var inskrivna innebar emellertid inte att de automatiskt mötte fler kvinnor som lärare och handledare. När de anställda istället delas upp i olika kategorier blir det tydligt att kvinnor i mycket hög utsträckning rekryterades till administrativa och tekniska arbetsuppgifter.¹⁷ Visserligen sker en tydlig ökning av representationen av kvinnor bland såväl professorer som kategorin forskning och utbildning, men lejonparten återfinns inom teknik och administration. Det är kvinnorepresentationen inom denna kategori som står för större delen av den trend som syns så tydligt i figur 4.

Professorstjänsterna är fram till mitten av 1980-talet en, i stort sett, manlig angelägenhet. Därefter sker en tydlig inbrytning i denna anställningskategori genom några tillsättningar av kvinnor, men professorstjänsterna kvarstår trots det som, ur ett könsperspektiv, den mest ojämlika anställningsformen. En ökad genusmässig jämvikt bland professorerna förefaller inte stå i relation till ökad balans mellan könen inom andra anställningskategorier på samma institution. Exempelvis ägde visserligen ett genusmässigt genombrott rum på den Litteraturvetenskapliga institutionen i Stockholm 1983 då en kvinna anställdes som professor, men samtidigt var de anställda inom teknik och administration på denna institution en extremt kvinnodominerad grupp.¹⁸ En ökad jämvikt för denna variabel inom en anställningskategori följs således inte med automatik av ökad jämvikt inom övriga anställningskategorier. →

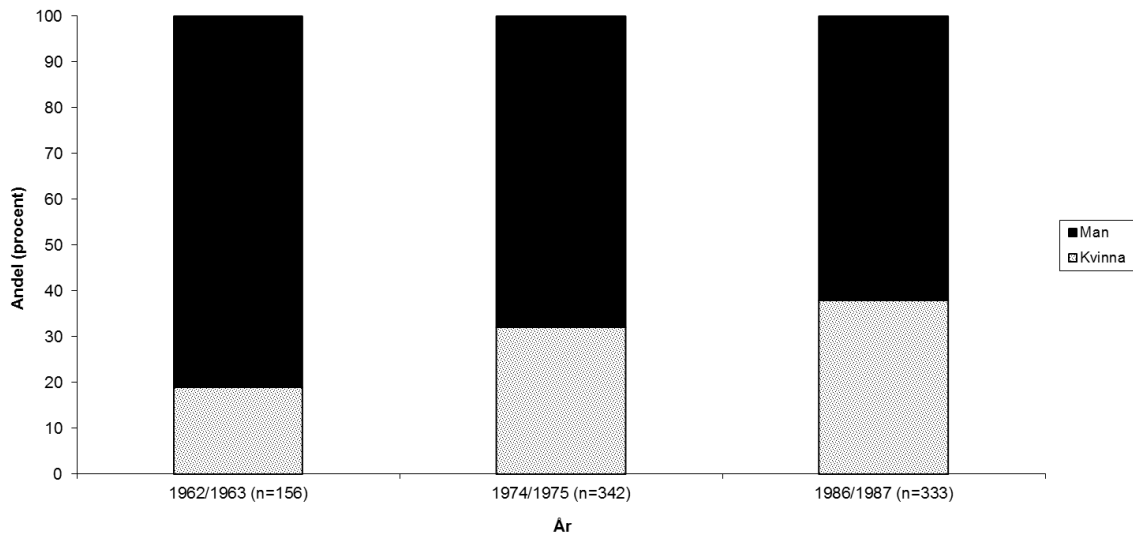
---

¹⁶ År 1986/1987 var 39 procent av de anställda vid Sociologiska institutionen på Stockholms universitet kvinnor. Andelen kvinnor var ungefär densamma på motsvarande institutioner i Lund (41 procent) och i Göteborg (37 procent).

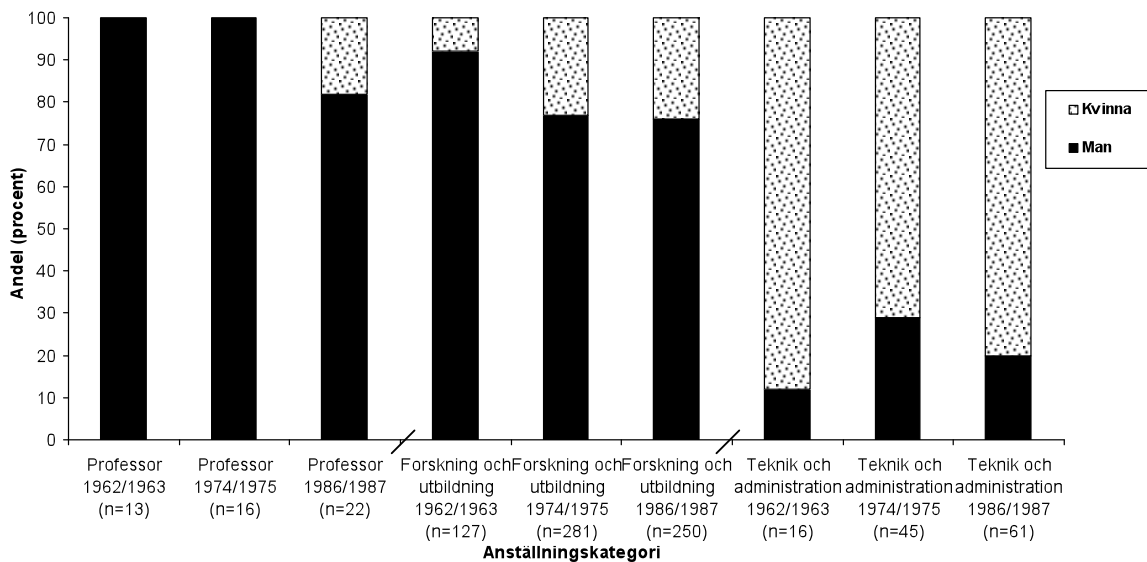
¹⁷ Uppdelningen har skett i tre kategorier: professorer, forskning och utbildning samt teknisk/administrativ personal. Den andra kategorin är kraftigt aggregerad och innehåller allt från docenter till 3:e amanuenser med undervisningsansvar. Den sista kategorin består av institutionspersonal som inte är direkt involverad med forskning och/eller undervisning, som studievägledare, vaktmästare, institutionssekreterare och lokalvårdare.

¹⁸ Vid Litteraturvetenskap SU var de samtliga anställda inom teknik och administration kvinnor vid denna tidpunkt.

Figur 4. Fördelning av kvinnliga och manliga anställda på Konstvetenskapliga, Litteraturvetenskapliga och Sociologiska institutionen vid Göteborgs, Lunds och Stockholms universitet 1962/1963, 1974/75 och 1986/87, procent.

Figur 5. Kvinnliga och manliga anställda på Konstvetenskapliga, Litteraturvetenskapliga och Sociologiska institutionen vid Stockholms, Lunds och Göteborgs universitet 1962, 1974/75 och 1986/87, procent.

I toppen av anställningshierarkin – se de tre staplarna längst till vänster i figur 5 – rådde således manlig dominans under hela undersökningsperioden 1962–1987. Av figur 5 framgår det också att kvinnor även var i minoritet bland anställda inom forskning och utbildning (se de tre staplarna i mitten av diagrammet). Så sent som i slutet av undersökningsperioden var det betydligt mindre vanligt med kvinnliga än manliga docenter inom de tre undersökta ämnena.

Undersökningsmaterialet innehåller en mängd indikatorer som antyder hur problematiskt förberedelsearbetet torde ha varit för underrepresenterade grupper som ville bryta ny mark. Framöver ämnar jag undersöka detta vidare genom att jämföra relevanta registeruppgifter kompletterat med intervjuer.

Nära relationer inom sega strukturer

Det är långt ifrån ovanligt att personer med samma efternamn och/eller samma adress är anställda vid samma institution. Denna indikation på nära förbindelser återfinns i samtliga undersökta miljöer under hela perioden. I några fall finns också flera representanter från samma familj i olika positioner vid samma institution.¹⁹ Med tanke på hur ofta nära relaterade personer är anställda vid samma institution, är en intressant fråga vilka utbildningsmässiga, sociala och andra kapitaltillgångar som krävdes för att komma ifråga för anställning.

Ett annat påfallande mönster är hur oföränderliga somliga strukturer är inom institutionerna. Många av professorerna finns med under stora delar av undersökningsperioden – vissa har till och med oförändrade mottagningstider under ett drygt decennium.²⁰ Inom teknik och administration är omsättningen på anställda däremot mycket stor. Vissa institutionssekreterare – som befinner sig mellan professorer och TA-personal i anställningshierarkin – innehade emellertid samma tjänst under mycket långa perioder.²¹ De utgör en särskilt intressant grupp då det förefaller som om just institutionssekreterarna har fungerat som stötdämpare på institutionerna: i tider av stort undervisningstryck har även de engagerats som lärare, i perioder med mindre söktryck har de återgått till att enkom administrera kurser. Någon motsvarande glidning mellan anställningskategorier över tid står inte att finna bland teknisk/administrativ personal. Däremot finns ett fåtal fall där studievägledare återkommer efter ett par år i en annan anställningskategori som

exempelvis assistenter eller forskare. Det finns emellertid en stor skillnad i det att studievägledarna avancerade till nya arbetsuppgifter i en ny anställningskategori, medan institutionssekreterarna i allmänhet återgick till sina ursprungliga arbetsuppgifter efter gästspel som undervisande personal.

Stillastående och förändring

Min analys har visat på fyra tydliga trender beträffande universitetets rekrytering av lärare och övriga anställda under perioden 1962–1987, tre av utvecklingstrenderna pekar på förändring och en på stillastående. Som svar på studentexpansionen ökade, för det första, antalet anställda vid samtliga undersökta institutioner vid samtliga universitet under perioden. Detta fick, för det andra, till följd att fler lärare med lägre formell utbildningsnivå och ålder bedrev undervisning än tidigare. Vid kraftigt expanderande institutioner var denna trend tydligast. Det framstår som om institutionernas strategi, eller avsaknad av strategi inför studentexplosionen, innebar att personal för undervisning rekryterades genom att ta tillvara de mest lättillgängliga alternativen. För det tredje ökade andelen anställda kvinnor markant under hela undersökningsperioden. Men eftersom kvinnorna inte marmorerade verksamheten, utan i huvudsak samlades i anställningshierarkins lägre skikt, förändrades inte, för det fjärde, den genusmässiga strukturen på samma sätt som de sociala strukturerna. Forskning och undervisning inom sociologi, litteraturvetenskap och konstvetenskap var fortfarande en i hög grad manlig angelägenhet i mitten av 1980-talet; även om de anställda med tiden blev fler och med formellt lägre utbildning, var de likväl en manligt dominerad skara.

Studien väcker en rad nya frågeställningar. Några särskilt angelägna rör rekryteringen till de olika anställningskategorierna. Vi har sett att undervisande personal i hög utsträckning rekryterades internt – unga kandidater, men även institutionssekreterare antogs för läraruppdrag och påfallande ofta fanns socialt nära relaterade personer anställda vid samma institution. Materialet ger emellertid ringa information om hur rekryteringen till teknik och administration gick till. Skedde den huvudsakligen externt eller internt? Om även denna rekrytering i hög utsträckning skedde internt – vilka faktorer var då avgörande för vilken anställningskategori man rekryterades till? Dessa frågor kräver en analys av exempelvis ansökningshandlingar, personakter och examinationslistor samt kompletterande information om individuella uppsatsämnen, betyg, institutionsuppdrag och eventuella publikationer.

□

¹⁹ Se exempelvis Sociologi LU hela 1970-talet, Litteraturvetenskap SU från slutet av 1960-talet.

²⁰ Se exempelvis Sociologi SU.

²¹ Se exempelvis Konstvetenskap GU samt Konstvetenskap SU.

Madeleine Michaëlsson

Doktorand i utbildningssociologi, Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet. Verksam inom SEC (forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi).

Abstract

This article examines the absolute and relative prevalence of personnel categories at three Swedish universities during the 25-year period that followed the exceptional increase in the number of entrant students, starting in the 1960s. Key issues include how the number of employees changed from 1962 to 1987, the types of services created, and what primary characteristics the new staff possessed. Distinct trends in the universities' recruitment of teachers and other staff are displayed. Naturally, the number of employees at all investigated departments at all universities increased during the period but the teachers were less formally educated than before. Furthermore, the proportion of female employees substantially increased throughout the investigation, but the gender structure at higher positions remained essentially unchanged.

Keywords

1968, university reforms, recruitment, personnel, gender structure.

Referenser

Arkiv

Stockholms universitet

Stockholms universitets katalog, 1962–1986 (undertitel med varierande utformning).

Lönelistor och institutionsförteckningar [och personakter], 1964–1987.

Göteborgs universitet

Göteborgs universitets katalog: lärare, undervisning och examination. Administrativa uppgifter 1962–1963.

Göteborgs universitet: administrativa uppgifter, lärare, 1964–1968/69.

Göteborgs universitet: Administrativa uppgifter. Lärare. Institutioner. 1969/70–1973/74.

Göteborgs universitet: Information om organisation, styrelseorgan, fakulteter, institutioner och anställda, 1975–1985.

Lönelistor och institutionsförteckningar [och personakter], 1964–1987.

Lunds universitet

Lunds universitets katalog, 1962–1967.

Lunds universitets katalog: Lärare. Administration. 1967/1968–1976.

Person- och adresskatalog/Södra högskoleregionen: universitet och högskolor i Lund/Malmö, Kristianstad, Halmstad, Kalmar, Växjö m fl. orter, 1978–1983/1984.

Lönelistor och institutionsförteckningar [och personakter], 1964–1987.

Litteratur

Bengtsson, Margot, ”Det politiska är personligt. En berättelse om hur jag upplevde 68-vänstern”, s. 62–75 i Kim Salomon & Göran Blomqvist (red.), *Det röda Lund. Berättelser om 1968 och studentrevolten*, Historiska media, Lund, 1998.

Josefsson, Sven-Olof, *Året var 1968: universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996.

Salomon, Kim & Göran Blomqvist (red.), *Det röda Lund. Berättelser om 1968 och studentrevolten*, Historiska media, Lund, 1998.

Statens offentliga utredningar, SOU 1973:2, *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning*, Stockholm.

Kritiska seminarier, 1967–1971

Alexander Ekelund & Martin Gustavsson

Vi inom studentvänstern ”respekterade våra akademiska lärare”, skrev den i dag konservativa debattören och professorn Svante Nordin i en recension av Kim Salomon och Göran Blomqvists antologi *Det röda Lund* i *Svenska Dagbladet* den 15/6 1998. ”Ofta tyckte vi om dem som personer”, fortsatte Nordin.

Men vi föreställde oss aldrig att vi skulle kunna lära oss särskilt mycket av dem. Vi var övertygade om att frontlinjen i den internationella forskningen gick hos de författare vi läste (Jean-Paul Sartre, Simon de Beauvoir, Louis Althusser, Michel Foucault, Jürgen Habermas) – inte hos dem som var våra lärares auktoriteter eller som stod på kurslistorna. För att verkligen lära oss något vände vi oss till våra generationskamrater, organiserade våra egna seminarier, diskuterade på vårt eget sätt med problemställningar och terminologi som ingenting hade att göra med undervisningens eller kurslitteraturens. På det sättet levde vi en sorts kollektiv intellektuell arrogans. Individuell arrogans isolerar sin bärare och gör honom till misantrop. Kollektiv arrogans lyckliggör. Illusionen att ha rätt och att ha rätt tillsammans med andra i grupp är en ovanligt kraftig drog (ej utan vanebildande effekt).¹

I den här texten lyfter vi fram de så kallade kritiska seminarier, mötesplatser i närheten av universitetsmiljöer men utanför de ordinarie kursplanerna organiserade av informella institutionsgrupper, som fungerade som många 68:ors egentliga universitet. Seminarier var en typ av bildningsprojekt som skedde sida vid sida med självorganiserad studieverksamhet i miljöer utanför universiteten, inom vänstergrupper, den antiimperialistiska rörelsen, den feministiska rörelsen etc. Efter ett avstämning i det internationella

forskningsläget – där vi konstaterar att det finns förvånansvärt lite forskning om den här typen av kritiska seminarier i universitetsnära miljöer – och en presentation av grupper som var särdeles drivande i tillkomsten av kritiska seminarier försöker vi ringa in fenomenet i Sverige: när etablerades seminarier, hur många var i gång och i vilka universitetsmiljöer hade de sitt centrum? Vi ger därefter några fylligare exempel på hur institutionsgrupper inom ämnet litteraturvetenskap bedrev kritisk seminarieverksamhet på olika håll i Sverige, och avslutar med summering samt en rad om hur vi kan arbeta vidare med studien, som är långt ifrån fullbordad. Detta skall ses som en rapport från forskningsverkstaden.

Informella självorganiserade miljöer

Studentrevoltens explosiva skeenden, som gatustrider och universitetsockupationer, där kårhusockupationen vid Stockholms universitet utgör det mest symboltyngda svenska exemplet, har genomlysts i en rad olika sammanhang. Den mer vardagliga kritiska verksamheten under perioden här däremot knappt skildrats alls. Gerd-Rainer Horn, brittisk samtidshistoriker, noterar i sitt översiktsverk *The Spirit of '68* från 2007 att det än så länge helt saknas seriösa studier om studenternas ansatser att organisera alternativ utbildning. Såväl djuplodande studier på nationell botten som jämförande studier med transnationella perspektiv lyser med sin frånvaro. Detta trots att det troligen var denna basverksamhet som gav allra störst bestående avtryck i det akademiska landskapet:

possibly the most central challenge to the smooth functioning and continuation of university business as usual were not the physical occupations of university buildings and property. Instead, the most subversive undertakings by student activists from Berkeley to Berlin were various parallel efforts to construct blueprints for alternative modes of university education. Not content to physically challenge traditionalists on university campuses, radical student activists began to develop alternative curricula for

¹ Svante Nordin, ”Den (o)roliga tiden i Lund med röda stollar och pansarfordon”, i *Svenska Dagbladet*, 15/6 1998. Jämför Margot Bengtsson, ”Det politiska är personligt”, i Kim Salomon & Göran Blomqvist (red.), *Det röda Lund. Berättelser om 1968 och studentrevolten*, Historiska media, Lund, 1998, s. 67.

a non-alienated future society. And, in due time, these utopian plans began to take on concrete shape. In a number of locations, efforts to translate such strivings into concrete reality were crowned by limited and temporary success.²

I november 1967 samlades ett par tusen studenter på Freie Universität i Västberlin och tog beslut om att upprätta ett ”kritiskt universitet”, ett samlingsnamn på ansträngningar som manifesterade sig i form av särskilda studiegrupper, arbetskreter, kritiska seminarier med mera. Studenterna var bland annat missnöjda med den ”reaktionära” högskolereformen i Tyskland 1964–1965 som, berättade studentledaren Rudi Dutschke under ett Sverigebesök i mars 1968, höll på att förvandla universiteten till fabriker och studenterna till fackidioter eftersom reformen syftade till att effektivisera det kapitalistiska systemet istället för universitetsstudierna. Dutschke såg stora likheter mellan den tyska utbildningsreformen och den svenska UKAS-reformen (mer om den nedan). I båda fallen försökte statsapparaten möta storfinansens behov av tekniskt och ekonomiskt utbildad arbetskraft, med förödande konsekvenser för fria studier och kritisk reflektion. I Västtyskland började ett trettioårigt arbetskreter arbeta med att själva organisera sina studier under senhösten 1967.³ Det inspirerade svenska studenter. ”I Stockholm arbetar sedan en kort tid tillbaka en arbetsgrupp för att ta fram ett socialistiskt oppositionsuniversitet av Berlinmodell”, berättade Stockholms universitets kårtidning *Gaudeamus* på senvintern 1968.⁴ Men redan tidigare än så hade självorganiserade studiegrupper etablerats. I Sverige var Unga Filosofer först ut – redan 1965 – med att starta upp och samordna den här typen av kritisk seminarieverksamhet. I en andra våg – från 1968 – utmärker sig också Studerande för ett demokratiskt samhälle (i Uppsala, Göteborg och Lund) som den starkast pådrivande kraften.

Unga Filosofer – som ursprungligen kallade sig Studenter i praktisk filosofi – växte fram ur licentiaten och filosofiläraren Åke Löfgrens postseminarier

1965.⁵ Relationen mellan rika och fattiga länder, och USA:s krig i Vietnam, var centrala frågor för gruppen i formeringsfasen. År 1968 startade Unga Filosofer två tidskrifter, *Kommentar* och *Häftet för Kritiska Studier*, som båda fick stort inflytande på opinionsbildningen i radikala studentkreter. Den senare tidskriften tillkom i anslutning till verksamheten med lokala institutionsgrupper i olika ämnen på Stockholms universitet – så kallade ”institutionsgrupper för samhällsmedveten forskning” – som också växte fram i anknytning till Unga Filosofers verksamhet. Vid sidan av tidigt formerade institutionsgrupper i filosofi (våren 1967) och pedagogik (december 1967) arbetade nystartade grupper inom nationalekonomi, litteraturhistoria, juridik och etnografi i Stockholm under våren 1968.⁶

I Lund var Studerande för ett demokratiskt samhälle (SDS), en internationell enhetsfrontsrörelse som samlade studenter från olika radikala grupper, drivande bakom bildande av institutionsgrupper och kritiska seminarier.⁷ Utvecklingen av den verksamheten verkar ha varit något senare i Lund än i Stockholm, men, som vi kommer visa, mer intensiv. Kreter kring SDS i Lund bildade ett par institutionsgrupper först under

⁵ Självorganisering, som var ett nyckelord i de västtyska kritiska universiteten, var centralt för filosoferna kring Åke Löfgren. ”Ingen skulle kunna lämna över ansvaret till någon styrelse eller arbetsgrupp. De hade heller inte någon medlemsavgift. Vem som helst kunde bli medlem genom att delta i arbetet. Så småningom var gruppen tvungen att skaffa sig ett postgirokonton för att hantera de likvida medlen. Då skapades den ekonomiska stödföreningen ’Unga Filosofer’. Det namnet blev efter hand vedertaget som en beteckning på gruppen som sådan.” Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 125.

⁶ Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 124–128, 266; Osign., Ledare, i *Gaudeamus*, nr 7, 1968, s. 1; Roger Fjellström, Ledare, i *Häftet för Kritiska Studier*, nr 1-2, 1968, s. 2; Roger Fjellström, ”Rapport om institutionsgrupper för samhällsmedveten forskning i Stockholm”, i *Häftet för Kritiska Studier*, nr 1-2, 1968, s. 60. Uppgifter om antalet tidiga institutionsgrupper i Stockholm, och när de startade, varierar i litteraturen. ”Sommaren 1968 fanns endast en grupp”, skriver Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 134), ”nämligen i statskunskap. Med i denna var bl.a. de studenter som stod bakom revolten på statskunsken”, som inträffade i mitten av maj 1968. Liknande uppgifter finns i den osignerade artikeln ”Kårhusockupationen fortsätter i 27-majrörelsen. Smågrupper jobbar på institutionerna”, i *Gaudeamus*, nr 11, 1968, s. 5: ”En institutionsgrupp finns hittills bara i statskunskap. Med i den finns bl a de studenter som i våras revolterade mot den väst-indoktrinerade kurslitteraturen och debattstryppande lärare”. Men enligt uppgifterna i *Häftet för Kritiska Studier* (nr 1-2, 1968, s. 60) verkar alltså institutionsgruppen i Statskunskap ha varit den sjunde gruppen som bildades i Stockholm (institutionsgruppen i sociologi ser ut att ha blivit den åttonde).

⁷ Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 22ff, 266f. I Lund var det enligt Josefsson Socialdemokratiska studentklubben och Clarté som tog initiativet till bildandet av SDS. Se Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 75. Bland centrala SDS-paroller märks ”Bekämpa kärbyråkratin”, ”Stoppa UKAS i alla dess former”, ”Mot ’Näringslivets’ styrning av forskning och undervisning”, ”För solidaritet med de förtryckta folkens befrielsekamp mot all form av imperialism”. Se *Aktion*, nr 1, 1969.

² Gerd-Rainer Horn, *The spirit of '68. Rebellion in Western Europe and North America, 1956–1976*, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 197f.

³ Sven-Olof Josefsson, *Året var 1968. Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996, s. 49, 123, 264f; Osign., ”Rudi från Västberlin: Parlamentet meningslöst, studenterna ingen elit”, i *Gaudeamus*, nr 6, 1968, s. 14.

⁴ Osign., ”Nu ska studenterna ta forskningen i egna händer”, i *Gaudeamus*, nr 7, 1968, s. 1.

sommaren 1968.⁸ En ”arbetsgrupp för ett kritiskt universitet efter internationella förebilder”, som liknade den grupp som varit verksam under våren i Stockholm, blev vidare verksam under hösten i Lund, då SDS också började organisera kritiska seminarier vid några institutioner.⁹ Institutionsgrupperna och deras verksamhet var dock, enligt historikern Sven-Olof Josefsson, ”mycket löst knutna” till SDS-rörelsen. Rörelsens ambition var att samordna och inspirera till startandet av institutionsgrupper, inte att styra verksamheten. Självorganisering var en central princip, och det *allmänna mötet* det högsta beslutande organet.¹⁰ Samma självorganiserande principer blev för övrigt vägledande när radikala studenter i Stockholm försökte bygga upp en rörelse som liknade de SDS-rörelser som hade växt fram i Uppsala och Göteborg under våren 1968, och alltså i Lund under sommaren 1968: den så kallade 27-majrörelsen i Stockholm, som bildades i Kårhusockupationens kölvatten, strävade också efter att samordna och inspirera till startandet av institutionsgrupper, ofta genom att utse kontaktmän på institutionerna.¹¹

Bakgrunden till att institutionsgrupper bildades var ett missnöje dels med den befintliga etablerade undervisningen, en generell målsättning för samtliga grupper var att påverka ämnet genom att bland annat försöka ändra kurslitteratur¹², dels med den framtida undervisning man befärade skulle komma ”när UKAS drabbar oss”¹³. Några ord behöver sägas om den soci-

aldemokratiska statens reformförslag UKAS, som var en central stridsfråga för den svenska studentrörelsen.¹⁴ Förslaget från *Universitetskanslersämbetets arbetsgrupp för fasta studiegångar m.m.* (UKAS) gick i korthet ut på att öka genomströmningen och effektivisera utbildningarna vid de filosofiska fakulteterna genom att ersätta de fria studierna där med bundna studiegångar (vilket i praktiken var det samma som utbildningslinjer). De radikala studentgrupperna jämförde åtgärderna för ökad genomströmningshastighet med industrins löpande band, ”tidsstuderade utbildningsfabriker”.¹⁵ Den första svenska sektionen av SDS bildades i februari 1968 i Uppsala under det UKAS-kritiska stridsropet ”Nej till näringslivets utbildningsfabrik”.¹⁶ 27-majrörelsen, enhetsfrontsrörelsen som uppstod den sista dagen på kårhusockupationen i Stockholm 1968, sköt av en liknande salva i sitt grunddokument: ”Stoppa UKAS!”, detta storfinansens och statsbyråkraternas försök att skapa ”strömlinjeformade produktionsredskap”.¹⁷ Det är också mot denna bakgrund många kritiska seminarier skall betraktas, bland dessa det som startade hösten 1968 vid den litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg:

När universitetsutbildningen effektiviseras och ”genomströmningshastigheten” ökas sker det i samhällsanpassningens namn. UKAS är ett försök att åstadkomma en sådan strukturrationalisering av den postgymnasiala utbildningen. Denna utveckling får naturligtvis också ideologiska konsekvenser. Att hävda att universitet måste anpassas till samhället betyder bl.a. att utrymmet för systemkritik kommer att minska. Den ideologikritik och de vetenskapliga alternativt fler studerande känner behov av måste

⁸ Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 193ff, 223. Institutionsgruppen i Sociologi bildades tidigt, redan ”i slutet av vårterminen 1968” enligt Josefsson (*op.cit.*, 1996, s. 215), ”i början av sommaren 1968” enligt Daniel Fleming & Kjell Nilsson, ”Studentinflytande – en historisk återblick”, i Kjell E. Eriksson (red.), *Årsbok. 1996. Från seminarium till storinstitution. Sociologi i Lund 1947–1997*, Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Lund, 1997, s. 29. Det ser ut som att både institutionsgruppen i Sociologi och SDS i Lund är sprungna ur den radikala mötesaktivitet som pågick parallellt med Lunds universitets 300-årsjubileum den 11-13 juni 1968. Vid sidan av ett officiellt symposium för *Vetenskap och politik* bildades diskussions- och arbetsgrupper som förslag att bland annat studentgrupper på institutionsnivå skulle bildas. Så verkar alltså ha blivit fallet i början av sommaren 1968 på den Sociologiska institutionen. Se Fleming & Nilsson, *op.cit.*, 1997, s. 29. Där bildades också ett kritiskt seminarium något senare, i början av oktober samma år. Se *Häftet för Kritiska Studier*, nr 4, 1968, s. 62. De tidiga institutionsgruppernas seminarier ”blev en del av SDS’ verksamhet när partiet började ta form sommaren 1968” och växa fram under hösten. Se Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 195, 223, 266.

⁹ Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 195, 266.

¹⁰ *Ibid.*, s. 194, 214ff, 238.

¹¹ *Ibid.*, s. 132ff, 238.

¹² Roger Fjellström, ”Rapport om institutionsgrupper för samhällsmedveten forskning i Stockholm”, i *Häftet för kritiska studier*, nr 1-2, 1968, s. 60.

¹³ John Arrias, ”Institutionsgruppen i litteraturhistoria i Göteborg”, i *Häftet för kritiska studier*, nr 6, 1969, s. 52.

¹⁴ Den här artikeln har ingen ambition att kartlägga det samlade organiserade motståndet mot utbildningsreformerna, men eftersom det utgör en viktig kontext för de kritiska seminarierna behandlas det likväl kort.

¹⁵ Högskoleverket, Rapport 2006:3 R, Högre utbildning och forskning 1945–2005 – en översikt, Högskoleverket, Stockholm, 2006, s. 10; Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 76, 274. Citat från förordet till *Klartext. Marxistisk litteraturkritik*, 1. uppl., utgiven av Kritiska seminarier vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg, Författarförlaget, Göteborg, 1972, s. 5.

¹⁶ Torbjörn Säfve, *Rebellerna i Sverige. Dokumentation, kritik, vision*, Författarförlaget, Göteborg, 1971, s. 15.

¹⁷ *Manifest av den 27 maj 1968* citerad ur Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 128. Bakom 27-majrörelsen fanns till en början Clarté, Kommunistiska Förbundet Marxist-leninisterna (KFml) och Vänsterns studentklubb som var Vänsterns ungdomsförbunds universitetssektion (VSK/VUF). Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 275.

därför arbetas fram utanför de av UKAS-anpassade institutionerna.¹⁸

Två svårförenliga universitetsideal stod emot varandra. Studentvänstern (och universitetslärarna) stred för idén om det autonoma universitetet, som skulle vara oberoende av statsmakterna och näringslivet beträffande mål, organisation och verksamhetens utformning.¹⁹ Regeringen, utbildningsbyråkratin och representanter från de stora fackliga organisationerna och företagen slogs för ett universitet som skulle vara integrerat i det totala utbildningssystemet, en instans för kvalificerad yrkesutbildning på den eftergymnasiala nivån. De kraftiga protesterna från högskolevärlden gjorde att förslaget sköts upp ett år, och genomfördes i modifierade form (som PUKAS) år 1969.²⁰

Det var slutligen inte bara kampen om makten över institutionerna, och kampen mot UKAS, som fick radikala studenter att organisera egna studiegrupper. Bristen på behöriga lärare och undervisningslokaler under utbildningsexplosionen utgjorde därtill ett bakomliggande tryck. ”Självorganiserade studiegrupper av studenter blev en nödvändighet, eftersom lärarna var för få”, menar i alla fall Margot Bengtsson, som var aktiv i SDS och i seminariegruppen för radikala psykologer åren kring 1968.²¹

... som satt få skriftliga spår

Hur beforskar historiker bäst sociala rörelser med lös och decentraliserad organisationsstruktur? Här handlar det om informella grupper med direktdemokratiska ideal och en aktiv misstro mot all sådan ”organisatorisk överbyggnad i form av styrelse, formellt ledarskap och ombudsmannasystem” som brukar lämna skriftliga spår efter sig i de historiska arkiven.²² Grupperna samlade visserligen yngre radikala lärare men framförallt mer tillfälliga gäster i högskolelandskapet, studenter på 2- och 3-betygsnivån som var på genomfartsresa vid universitetet²³, och levde därtill sanno-

likt med mindre krav på sig att arkivera eventuellt skriftligt material som verksamheten producerade än vad mer formella organisationer brukar leva med. Att materialet från seminarierna har kasserats verkar enligt våra efterforskningar vara ganska vanligt. ”När vi, min man och jag, flyttade inom Lund för ett tag sedan”, skrev till exempel Margot Bengtsson i en tillbakablick år 1998, ”slängde jag två stora pärmar fyllda med protokoll och arbetsuppgifter från seminariegruppen för radikala psykologer från, tror jag, 1967 och några år framåt”.²⁴ Vi har försökt ringa in de informella gruppernas kritiska seminarier genom att arbeta i två steg: först har vi granskat vänstertidskrifter och kårtidningar under perioden 1967–1971, forum som rapporterade om aktiviteter i och omkring universitetet, sedan har vi försökt att spåra upp och intervjua kontaktpersoner till de institutionsgrupper som tagits upp i tidningarna. Av de 106 institutionsgrupper vi i skrivande stund har identifierat har vi fått kontakt med och börjat intervjua 12 före detta aktiva personer.²⁵

Vid sidan av studentkårernas tidningar i Stockholm, Lund, Uppsala och Göteborg baseras undersökningen på ett drygt tiotal centrala vänstertidskrifter under perioden (se sammanställningen i tabell 1). Mest användbara i sammanhanget har publikationer varit som de ovannämnda drivande grupperna Unga Filosofer och SDS gav ut. Att *Häftena för kritiska studier* har utgjort den främsta källan för dokumentation av studenternas organisering vid institutionerna, och seminarieverksamheten kring institutionerna, överraskar knappast då tidskriften hade en uttalad ambition att fungera som organ för ”en framväxande, radikal student- och forskargeneration som kräver ett nytt vetenskapligt och socialt klimat, samtidigt som den för en dialog med det etablerade universitetet”.²⁶ Under sextiotalets slut publicerades regelbundet rapporter från verkamma institutionsgrupper och seminarier. Med undantag av sporadiska rapporter så tycks

¹⁸ Baksidestext till *Klartext.*, *op.cit.*, 1972. Vår kursivering. Jämför *Fickadvokaten. Del 1, 1 kontakt med polis och domstol*, Institutionsgruppen Socialistiska jurister i Lund, Lund, 1972, s. 4.

¹⁹ Sten Lindroth, *Uppsala universitet 1477–1977*, Uppsala universitet, Uppsala, 1976, s. 233f.

²⁰ Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 72, 77ff, 86f, 274.

²¹ Bengtsson, *op.cit.*, 1998, s. 66. Jämför Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 120f.

²² Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 280. Jämför Kim Salomon, *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer*, Rabén Prisma, Stockholm, 1996, s. 17f.

²³ Även allmänheten var välkommen: vi välkomnar ”alla intresserade”, meddelade t.ex. Institutionsgruppen för Antropologi. ”Rapport om institutionsgrupper för samhällsmedveten forskning i Stockholm”, i *Häftena för kritiska studier*, nr 1-2 1968, s. 61.

²⁴ Bengtsson, *op.cit.*, 1998, s. 68. Jämför dock Lars Ekdahl, ”Att konstruera en vänster”, i *Häftena för Kritiska Studier*, nr 3, 1997, s. 48, sammanställning av möjliga källmaterial efter radikala studentorganisationer som finns hos Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm.

²⁵ Tolv personer som under undersökningsperioden var drivande för institutionsgrupperna i Arkitektur (Kerstin Thörn i Lund), Ekonomisk historia (Lennart Schön i Lund), Litteraturvetenskap (Birgitta Holm i Stockholm, Tomas Forser i Göteborg, Jan-Erik Pettersson i Lund), Klassiska språk (Jesper Svennbro i Lund), Nationalekonomi (Jan Otto Andersson i Stockholm och Anders Sannerstedt i Lund), Praktisk filosofi (Roger Fjällström och Åke Löfgren i Stockholm), Psykologi (Stefan Jern i Lund) och Slaviska språk (Hans Magnusson i Lund).

²⁶ Roger Fjällström, Ledare, i *Häftena för kritiska studier*, nr 1-2, 1968, s. 2.

verksamheten, eller åtminstone intresset av att lyfta fram denna verksamhet i tidskriften, ha klingat av i början på 1970-talet.²⁷

Tabell 1. Sammanställning av undersökta kårtidningar och vänstertidskrifter

Tidningar och tidskrifter	År
Kårtidningar	
<i>Ergo</i> (Uppsala universitet)	1967–1971
<i>Gaudeamus</i> (Stockholms universitet)	1968–1971
<i>Göteborgske spionen</i> (Göteborgs universitet)	1967–1971
<i>Lundagård</i> (Lunds universitet)	1967–1971
Vänstertidskrifter	
<i>Aktion</i>	1969–1970
<i>Brand</i>	1965–1967
<i>Clarté</i>	1965–1971
<i>Häftan för kritiska studier</i>	1968–1975
<i>Kommentar</i>	1968–1971
<i>Kvinnobulletinen</i>	1971–1973
<i>Marxistiskt Forum</i>	1965–1970
<i>Organ – Göteborgar'n</i>	1969–1970
<i>SDS-Bulletinen</i>	1968
<i>SDS-information</i>	1968–1970
<i>Socialistisk debatt</i>	1967–1968, 1971
<i>27-maj Bulletinen</i>	1968
<i>Zenit</i>	1965–1973

Vid sidan av *Häftan för kritiska studier*, som vi undersökt ända fram till 1975, har publikationer som SDS gav ut utgjort de viktigaste tryckta källorna för att ringa in informella institutionsgrupper och deras kritiska seminarier. Sammanslutningens lokalorganisationer gav ut *SDS-Bulletinen* i Uppsala 1968, *SDS-Information* i Göteborg 1968–1970²⁸ och *Aktion* i Lund 1969–1970. I *27-maj Bulletinen*, som ”27-maj rörelsen” i Stockholm gav ut 1968–1970, kunde man framför allt läsa om kampen mot de förestående utbildningspolitiska reformerna, men i enstaka fall rapporterades det även om institutionsgrupper som drivit frågor om utbildningens innehåll, kritiserat litteraturlistor och så vidare.²⁹ Eftersom SDS-rörelsen i stort sett upphörde att existera redan 1970 – i såväl USA, Västtyskland som Sverige³⁰ – stod det sena 60-talet av

²⁷ Rapporter från Studentgruppen i marxistisk konstvetenskap i Lund, och studenter i litteraturvetenskap i Göteborg 1972, samt en rapport från ”International Movement of Radical Anthropologists” vid Socialantropologiska institutionen vid Stockholms universitet 1975, utgör undantag i sammanhanget.

²⁸ SDS-tidningen i Göteborg kom ut med olika namn: *SDS-Information*, *Nya SDS-Information*, *Tredje SDS-Information* och *Extra SDS-Information*.

²⁹ Vi har inte haft tillgång till *27-maj Bulletinen* 1969 och 1970, och kan därmed ha missat några institutionsgrupper i Stockholm dessa år.

³⁰ Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 267.

naturliga skäl i centrum för rapporteringen i dessa publikationer. Tidskriftsgenomgången sammantagen visar dock på en tydlig koncentration av initiativ att starta upp kritiska seminarier under 1968–1969 och en avtagande verksamhet under 1970–1971. Det finns inte heller några tecken på att nya vågor av seminarier skulle ha sköljt in över institutionerna längre fram på 1970-talet. Någon systematisk undersökning har dock inte genomförts för perioden efter 1971.

SDS försök att bygga upp informella institutionsorganisationer följde samma mönster på de olika universitetsorterna. Först utsåg aktivisterna kontaktmän, därefter bildades om möjligt en institutionsgrupp som sedan kunde organisera studiegrupper och kritiska seminarier. En central tanke var, minns Hans Magnusson som var aktiv i en grupp inom Slaviska språk i Lund,

att ”kampen” skulle föras ute på institutionerna, och till den ändan skulle det bildas institutionsgrupper. Jag vill minnas att det skedde så att man vände sig till folk som varit närvarande på något stormöte och som då läste ett visst ämne, i mitt fall slaviska språk. Men eftersom situationen på vår institution var ganska auktoritär, med professorn som examinator på högre nivåer, var det väl inte många som ville sticka ut hakan – det var lättare på de stora institutionerna, som Sociologen och liknande.³¹

I den följande redogörelsen försöker vi hålla isär ansatser att bygga upp institutionsgrupper som ledde till verksamhet som vi har kunnat dokumentera från ansträngningar där vi inte funnit andra belägg än att det har utsetts en kontaktperson.

Nystartade institutionsgrupper i Sverige

Det här blocket presenterar tentativa svar på frågorna som restes i inledningen, om hur många kritiska seminarier som verkar ha varit verksamma i Sverige, när de etablerades, på vilka universitetsorter de hade sitt centrum och kring vilka ämnen som verksamheten koncentrerades.

Antal och period – en pik kring 1968

Av figur 1, som redovisar antalet nystartade institutionsgrupper vi funnit under perioden 1967–1974 uppdelade på de tre kategorierna ”endast kontaktperson för institutionsgrupp (SDS)”, ”institutionsgrupp med dokumenterad aktivitet (men inte med kritiskt

³¹ Intervju Hans Magnusson 2010-09-12. Jfr Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 216, 238; Ekdahl, *op.cit.*, 1997, s. 51.

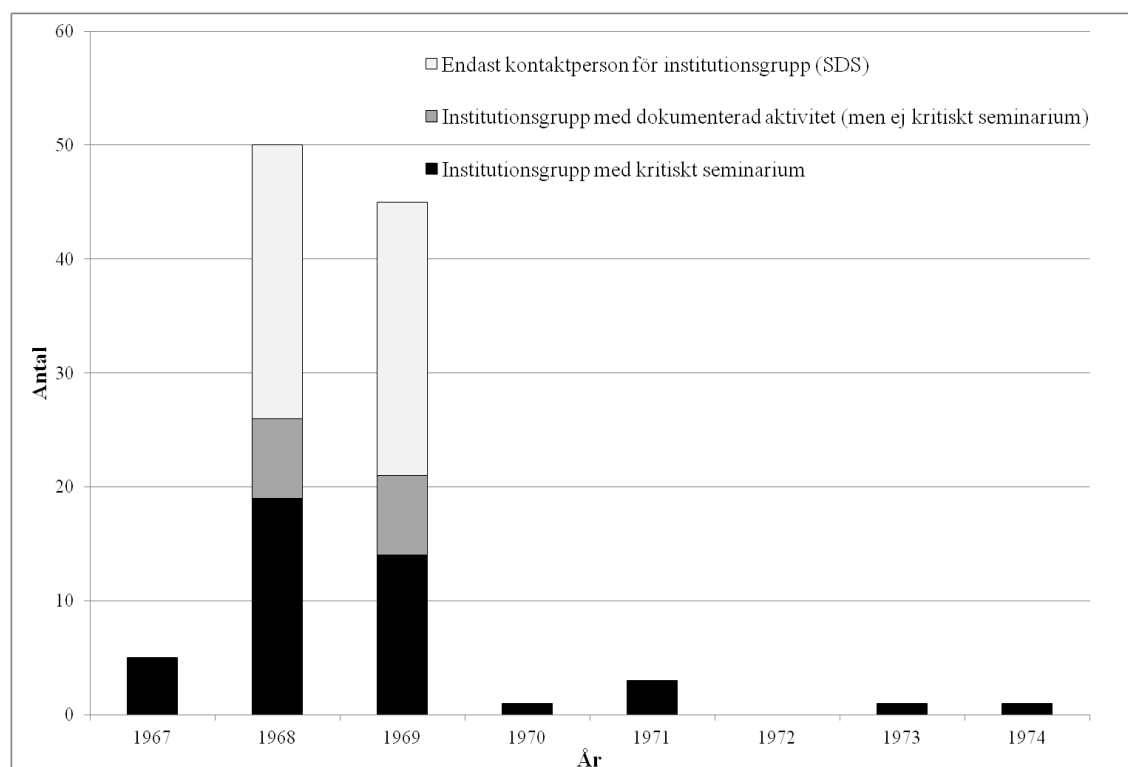
seminarium)” och ”institutionsgrupp som organiserade kritiska seminarier”, framgår det att fenomenet kritiska seminarier i Sverige (se svarta staplar i figur 1) hade en förhållandevis kort etableringsfas som var kraftigt koncentrerat kring åren 1968 och 1969.

Efter en blygsam upptakt 1967, nådde de *nystartade* seminarierna sin kulmen redan året därpå för att då också inleda en noterbar nedgång, som blev mycket brant efter 1969 (hur länge de etablerade seminarierna *överlevde* kan vi inte ringa in med tillgängligt källmateriel). ”Jag tror inte det är någon som kan svara på varför det plötsligt i Europa under 1967 till 1969 kommer en sådan våg av radikalism”, reflekterar en av de 68:or som sociologen Svante Lundberg intervjuade i slutet av 1980-talet.³² Varför en etableringsvåg av kritiska seminarier så plötsligt sköljer över svenska universitetsorter mellan 1967 till 1969 kan te sig lika gåtfullt. Vi har inte tillgång till källmaterial som kan räta ut dessa frågetecken, men vi resonerar kring två olika förändringstryck, dels externa krafter som så att säga påverkade den radikala rörelsen utifrån och uppifrån och dels interna krafter som började förändra rörelsen inifrån, som kan bidra med förklaringar till utvecklingsförloppet. →

---

³² Svante Lundberg, *Sextioåttor. Studie av en politisk generation*, Symposium, Stockholm, 1993, s. 146. Jämför s. 169.

Figur 1: Antal nystartade autonoma institutionsgrupper 1967–1974 uppdelade i tre kategorier

Källa: Kårtidningarna *Ergo*, *Gaudeamus*, *Göteborgske spionen* och *Lundagård* samt vänstertidskrifterna *Aktion*, *Brand*, *Clarté*, *Häftet för kritiska studier*, *Kommentar*, *Kvinnobulletinen*, *Marxistiskt Forum*, *Organ – Göteborgar'n*, *SDS-Bulletinen*, *SDS-information*, *Socialistisk debatt*, *27-maj Bulletinen* och *Zenit*.

Den svenska staten reagerade iögonfallande snabbt på det uppflammande studentmissnöjet i maj 1968. Redan den 12 juni, bara några veckor efter att kårhusoccupationen hade avbrutits i Stockholm, lämnade Universitetskanslersämbetet (UKÄ) in en skrivelse till regeringen med en anhållan att få bedriva *Försöksverksamhet med nya former för samarbete mellan lärare och studenter* (FNYS). Syftet med FNYS-reformen var att studenterna skulle få utökat inflytande på olika nivåer. Genom att på detta sätt plocka upp och börja arbete med en av studentrörelsens centrala frågor (demokratiskt inflytande på lokala nivåer etcetera) skulle staten, var förhoppningen, kunna förhindra att studentrevolten i Sverige tog lika allvarliga vändningar som den nyligen hade gjort i Västtyskland och Frankrike. Även om den radikala studentrörelsen menade att FNYS var ett skendemokratiskt projekt – en demokratiseringsprocess initierad uppifrån frontal-krockade med deras egna direktdemokratiska stormötesideal – kom reformen att få effekter. Inte minst då staten låg steget före både studenternas formella organisationer (Sveriges förenade studentkårer uppvaktade regeringen i mitten av juli 1968 och uttryckte då till-

fredsställelse med UKÄ:s initiativ i början av juni 1968) som många av deras informella sammanslutningar (bildandet av merparten av de informella institutionsgrupperna skedde först från och med hösten 1968 – jämför figur 1). Studentvänstern tog förstås till vara på möjligheterna som FNYS öppnade upp på åtskilliga institutioner (olika typer av demokratimodeller lanserades)¹, men när dörrarna till institutionsstyrelserna började öppnas minskade sannolikt också incitamenten för självorganisering i autonoma institutionsgrupper. FNYS-reformen är därför en viktig förklaring, tror vi, till varför nyetableringen av autonoma institutionsgrupper stannade av efter 1969 (jämför figur 1). Studentvänstern hade också plötsligt blivit av med två tydliga och tacksamma fiender, omedgörliga universitetsledning och oresonliga utbildningspolitiker, på ett håll genom partiell framgång (FNYS hjälpte till att sätta krokben för det för-

¹ ”Eftersom regeringen redan i försomras beslut ge kanslersämbetet bemyndigande att besluta om försöksverksamhet med ökat studentinflytande står vägen öppen för såväl krav som aktioner”, stod det till exempel den i en osignerad artikeln ”Nu organiserar vi oss från ’gräsrotterna’”, i *Gaudeamus*, nr 11, 1968, s. 1.

hatliga professorsväldet), på ett annat genom bakslag (UKAS-reformen, som hade samlat mycket av studentmotståndet i Sverige, trädde i kraft hösten 1969 under namnet PUKAS).²

Ökat studentinflytande var en fråga som kom att klättra högt upp på dagordningen hos beslutsfattare vid både Uppsala och Stockholms universitet. Vid Uppsala universitet startades försök med ”institutionsgrupper” – samlingar som alltså hade samma namn som aktivistvänsterns sammanslutningar men som här var initierade uppifrån – som skulle diskutera demokratifrågor. I kårtidningen *Ergo* rapporteras vid flera tillfällen om denna försöksverksamhet under 1969. Vid den statsvetenskapliga institutionen togs initiativ till en seminariereserie som var obligatorisk för 1-betygsstuderande, där bland annat studentrevolten skulle diskuteras utifrån ett studiekompendium som tagits fram i samarbete mellan lärare och studenter.³ Av rapporterna i *Ergo* att döma så tycks detta dock inte ha blivit något bestående fenomen då intresset från studenternas sida var måttligt.⁴ Intresset verkar även ha varit ljumt för den här typen av verksamhet på Stockholms universitet där såväl rektor Dag Norberg som studentkåren – statsmaktens förlängda arm i ögonen på vissa radikala studenter – tidigt var engagerade i försök att få igång demokratiseringsprocesser på gräsrotsnivå.⁵

Kårbyråkraterna har alltså självmant kommit på tanken att decentralisera sin makt. Problemet är bara att man inte vill bilda dessa institutionskårer, från högre ort så att säga. Man vill att studenterna själva ska bilda dom. Men för att hjälpa dom att organisera sig håller kåren just nu på att samla ihop smågrupper av studenter på varje institution [...] Alla som är intresserade att få vara med.⁶

Även om universitets- och kårledningarnas arbete stundom gick trögt, aktivitetsnivån var betydligt högre inom de informella smågrupper som dels hade vuxit

fram underifrån och dels formerats innan FNYS-reformen⁷, illustrerar exemplen ganska väl hur den självorganiserade studentvänsterns stridsfråga om förbättrad institutionsdemokrati liksom började vridas dem ur händerna från och med sommaren 1968.

Även krafter verksamma inom den radikala rörelsen kan kasta förklarande ljus över nedgången i nyetableringen av institutionsgrupper. År 1969 blev en brytpunkt inom den politiska vänstern. Dels började studenten förlora ställning som politiskt subjekt i kampen. De nya vänstergruppernas satte istället arbetarklassen och den klassiska klasskampen i centrum. Dels började de direktdemokratiska stormötesidealen förlora ställning som den ideala organisationsmodellen. För den nya så kallade bokstavsvänstern blev kommunistiska organisationer och partier viktigare. Redan i början av 1970 riktades till exempel kritik mot att den sociologiska institutionsgruppen i Lund använde stormöten. Det var inte rimligt, menade kritiker, att alla som kom till gruppens stormöten skulle räknas till gruppen. På så sätt blev gruppen alltför heterogen för att kunna agera effektivt. Nu var det dags att överge ”spontanistisk politik” till förmån för ”marxist-leninistisk”.⁸ Några år in på 1970-talet reflekterade Daniel Fleming, som var verksam i den synnerligen aktiva Institutionsgruppen i Sociologi i Lund, över den utvecklingen i en rapport i *Häften för kritiska studier*:

Sedan den egentliga studentrörelsen, manifesterad i SDS (Studerande för ett demokratiskt samhälle) upphörde att fungera 1970 har den politiska kampberedskapen kontinuerligt varit på nedgående. Samtidigt har sannolikt dock andelen socialistiskt medvetna studenter snarare ökat än minskat (framförallt har ett ökat antal studenter organiserats i kommunistiska organisationer).⁹

² Josefsson, *op.cit.*, 1996, lägger ut texten om FNYS på en rad håll, se bl.a. s. 17, 73, 161, 214, 237, 259, 270. Den svenska regeringen var nog unik genom sitt blixtnabba agerande, i andra länder ökade också studenternas inflytande, men så småningom.

³ *Ergo*, nr 1, 1969.

⁴ *Ergo*, nr 4, 1969.

⁵ ”Nu organiserar vi oss från ’gräsrotterna’”, osignerad, i *Gaudeamus*, nr 11, 1968, s. 1. Om kårbyråkrater – inom SFS – som ”statsmaktens förlängda arm”, se Josefsson *op.cit.*, 1996, s. 79. Om, som kontrast, den påtagligt radikala och systemkritiska kåren i Lund, se t.ex. *Fickadvokaten*, *op.cit.*, 1972, s. 4.

⁶ ”Studentgrupper på institutionerna bildar egna småkårer”, osignerad, i *Gaudeamus*, nr 11, 1968, s. 6.

⁷ I samma nummer som *Gaudeamus* informerade om rektorns svårigheter med att få igång aktiviteterna på institutionsnivå (”Nu organiserar vi oss från ’gräsrotterna’”) basunerade en osignerad artikel ut att ”Kårhusockupationen fortsätter i 27-majrörelsen. Smågrupper jobbar på institutionerna”. Här handlade det om institutionsgruppen vid den Statsvetenskapliga institutionen (med rötter i ”revolten” på den institutionen i mitten av maj 1968) och om 27-majrörelsen (med rötter i kårhusockupationen i slutet av maj 1968), två gräsrotsrörelser som bland annat ville ”BEKÄMPA BYRÅKRATIN!”, inom såväl statsförvaltningen som kåren. *Gaudeamus*, nr 11, 1968, s. 5.

⁸ Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 221. Jfr Lundberg, *op.cit.*, 1993, s. 21, 142, 175.

⁹ Daniel Fleming, ”Kampen på Sociologen i Lund 1969–1972”, i *Häften för kritiska studier*, 1973.

Ytterligare en bidragande förklaring till att trenden att starta autonoma institutionsgrupper blev hastigt övergående kan hänga ihop med att grupperna blev framgångsrika på många institutioner: i den mån grupperna fick igenom sina förslag på nya undervisningsmetoder, demokratiska beslutsstrukturer, uppdaterade litteraturlistor etcetera minskade behovet av fortsatt kamp på dessa fronter. I lärarbristens sena 1960-tal blev också personer som varit aktiva i och kring de kritiska seminarierna, personer som hade bra kontakt med de nya yngre radikala studenterna, attraktiva i ögonen på institutionsledningarna. Många av de framstående vänsterstudenterna blir också adjunkter, licar eller disputerar och får anställning. Utvecklingen mot integrering – som alltså kan förklara varför nystartandet av autonoma grupper minskar över tid – skall därför inte bara tolkas som statsapparaternas kväsning av revolten, genom framgångsrika försöka att integrera den i befintliga strukturer, en analys som var förvisso inte var ovanlig vid den aktuella tiden¹⁰, utan också som en konsekvens av de autonoma institutionsgruppernas och de kritiska seminariernas betydande framgångar på institutionsnivå.¹¹

Antal och plats – Lund i centrum?

Figur 2 ger en bild av hur aktiviteterna med att starta institutionsgrupper och kritiska seminarier fördelade sig över landet under perioden: etableringsvågen började – se stapeln längst till vänster i figur 2 – i mindre skala 1967 i Stockholm (med kritiska seminarier i filosofi och pedagogik) och Uppsala (Marxistiskt seminarium och Könsrollsseminariet), spred sig söderut 1968 (till Göteborgs och Lunds universitet) och nådde en topp i Lund 1969 (med 25 nystartade

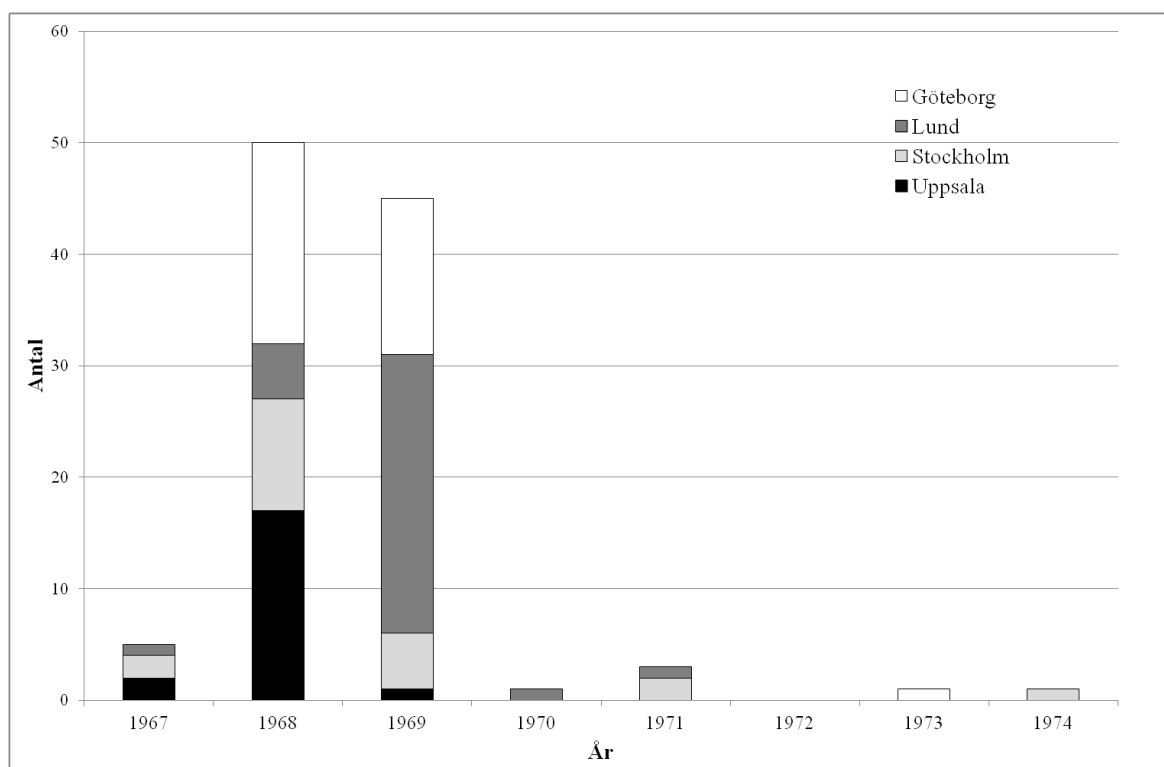
institutionsgrupper), varefter etableringsvågen hastigt ebbade ut. Efterdyningar kan sedan noteras, bland annat i Göteborg, där ett kritiskt seminarium i Konstvetenskap etablerades år 1973, och i Stockholm, där ett kritiskt seminarium i Socialantropologi etablerades år 1974 (se stapeln näst längst ut till höger i figur 2). ↪

¹⁰ ”Det är viktigt att samtidigt notera de reaktionära motrörelser som utlösts av den progressiva kampen. Inte minst i Sverige har den socialdemokratiska regeringen utnyttjat blottorna i den radikala rörelsen och i skydd av en egen ’radikal’ image (kritik mot Greklands fascistjunta, ’självständigt’ agerande mot USA etc.) flyttat fram imperialismens positioner”, skrev t.ex. Säfve, *op.cit.*, 1970, s. 119f.

¹¹ Hur framgångarna värderades är en annan fråga. När trebetygsstudenter, forskarstudenter och yngre forskare vid den Psykologiska institutionen i Lund började driva det ”Kritiska seminariet för psykologi och ideologi” svarade professorn Gudmund Smith ”på denna utmaning genom att bjuda in ett dussin av oss till ett Högre Personlighetspsykologiskt Seminarium under hans ledning. I varje fall fick vi för oss att vårt fria seminarium bidrog till att detta officiella kom till stånd. För det hade vi ett tidstypiskt begrepp: ’repressiv tolerans’”. Stefan Jern, ”Gudmund Smith – examinatorn, seminarieledaren och handledaren. Några glimtar från 1960-talets slut på Psykologen i Lund”, i Sven Ingmar Andersson, Ingegerd Carlsson & Per Johnsson (red.) *Kreativitet och mognad. Festskrift tillägnad Professor Gudmund Smith på 90-årsdagen den 29 januari 2010*, Institutionen för psykologi, Lunds universitet, Lund, 2010, s. 2.

Figur 2: Antal nystartade institutionsgrupper i Lund, Stockholm, Uppsala och Göteborg, 1967–1974

Källa: se figur 1.

Mönstret är dock inte helt entydigt. Det fanns tidig verksamhet även i södra Sverige: radikala psykologer på Lunds universitet startade ett kritiskt seminarium redan 1967 (jämför stapeln längst till vänster). Dessutom redovisar figur 2 både institutionsgrupper med dokumenterad aktivitet och institutionsgrupper som kanske endast fanns på pappret. Att Göteborg och framför allt Uppsala dominerar så kraftigt år 1968 (se vitt fält och svart fält i den andra stapeln från vänster) beror på att den svenska sektionen av SDS var särdeles framgångsrika med att utse ”kontaktpersoner” på dessa orter (hela 14 av 17 Uppsalagrupper i källmaterialet och 10 av 18 grupper i Göteborg). Huruvida det faktiskt kom igång lika många grupper i Uppsala som det gjorde i Stockholm det året (vi har funnit belägg för att 10 av 10 nystartade grupper i Stockholm 1968 bedrev verksamhet), berättar däremot inte materialet. Lunds dominans 1969 är nog däremot mindre av en synvilla (åtminstone 14 av de 25 grupperna som figurerar i materialet bedrev verksamhet). Bilden av Lund som ett mer centralt aktivistcentrum än Uppsala stämmer också bra överens med vissa nedtecknade minnesbilder:

Uppsala hade ju inte alls det där politiska livet som fanns i Lund [...] Förutsättningarna var bättre i Lund, allting var så samlat, det var lättare att nå folk, lätt att träffas och prata och sedan så fanns inte den lite konservativa nationsuppdelningen. Man måste uppleva nationerna som en enda studentkår om det ska bli någon radikal rörelse, tror jag, det var därför det hände i Lund och inte i Uppsala.¹

När det gäller frågan kring vilka ämnen som självorganiserade studiegrupper bildades kan det, för det första, konstateras att det rädde någorlunda balans mellan samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen: 39 av 106 av de informella institutionsgrupperna (37 procent) hade ämnesmässiga kopplingar till samhällsvetenskaplig fakultet, medan 32 av 106 (30 procent) hade ämnesmässiga förbindelser till humanistisk fakultet. Få grupper var, för det andra, verksamma kring ämnen som var inhysta inom andra fakulteter (exempelvis var endast 10 av 106 institutionsgrupper

¹ Kvinna, politiskt aktiv 1968, intervjuad ett tjugotal år senare av Lundberg, *op.cit.*, 1993, s. 143.

kopplade till olika ämnen inom naturvetenskaplig fakultet). Tvärvetenskapligt och eller tematiskt sammansatta grupper och seminarier var, för det tredje, något vanligare: 16 av de 106 institutionsgrupperna som ingår i undersökningen (15 procent) hade överskridit de administrativa gränserna mellan universitetsämnena. Bland ämnen som fanns representerade på svenska universitet, för att även ge några exempel på hur materialet ser ut på en mindre aggregerad nivå, utmärker sig, för det fjärde, ett knappt tiotal: det startades fem institutionsgrupper på olika håll i Sverige inom ämnena Filosofi, Konstvetenskap/konsthistoria och Sociologi (totalt 15 av 106 grupper) och fyra informella institutionsgrupper inom ämnena Antropologi, Ekonomisk historia, Litteraturvetenskap/-Litteraturhistoria, Pedagogik samt Statsvetenskap (alltså flockades sammantaget 20 av de 106 grupperna kring dessa ämnen). De övriga 71 nystartade grupperna under perioden grupperades kring ett trettiotal andra universitetsämnen (jämför Appendix 1).

I nästa block ger vi några inblickar i hur den självorganiserade studieverksamheten såg ut inom ett ämne: Litteraturvetenskap/Litteraturhistoria. Av materialmässiga skäl står gruppen i Göteborg i centrum, men vi gör även några jämförelser med seminarieverksamheten i Stockholm och Uppsala.

Hågkomster från Litteraturvetenskap

Det som idag heter Litteraturvetenskap var vid sextiotalets slut ett ämne i omvandling. Disciplinen påverkades inte bara av de allmänna förändringarna i universitetssystemet, själva disciplinen skulle därtill brytas upp. År 1970 delades det som tidigare varit "Litteraturhistoria med poetik" upp i "Litteraturvetenskap" och blockämnet "Svenska", som var anpassat för blivande svensklärare. Förändringen väckte protester och skapade offentlig debatt om litteraturstudiernas framtid i Sverige. Samtidigt försökte en yngre generation marxistiska litteraturvetare flytta fram sina positioner.

Litteraturvetenskapen hör till de akademiska discipliner där organiseringen i institutionsgrupper och kritiska seminarier kom att få en påtaglig betydelse. Seminarieverksamhet bedrevs på fyra centrala universitetsorter – Stockholm, Lund, Uppsala och Göteborg – och i institutionsgrupperna döljer sig en rad yngre forskare och studenter som senare skulle komma att utmärka sig som centrala aktörer i 1970- och 1980-talets litteraturvetenskapliga debatter.

Maria Bergom-Larsson, som disputerade 1971 och var aktiv i det kritiska seminariet i Stockholm, skildrar i antologin *Svensk socialistisk litteraturkritik* från 1972 den svenska traditionen av "radikal och anti-

borgerlig litteraturkritik" från början av 1880-talet och fram till sextiotalets politiska radikaliserings. I bokens inledning beskriver hon den nya marxistiska kritiken utifrån fyra karakteristika. För det första utmärks den av ideologikritiken: "Litteraturen analyseras som viktig del av den ideologi som samhället producerar för att upprätthålla de rådande makt- och ägandeförhållandena. Den marxistiska kritikens uppgift blir att blottlägga dessa ofta omedvetna ideologiska strukturer och den samhällsbild som finns i det litterära verket".² För det andra betonar hon den teoretiska anknytningen till den franska strukturalismen och influenser från teoretiker som Roland Barthes och Lucien Goldmann. För det tredje understryks intresset för den psykoanalytiska traditionen och dess samhällskritiska implikationer. Slutligen tar hon upp ansatsen att bryta med den traditionella kritikens individualistiska form: "kritiken växer fram som grupparbeten, snarare än som individuella prestationer, vilket också naturligtvis kan ses som ett avståndstagande från det borgerliga samhällets individ-centrering och behov av ställföreträdande känsloutleter och kulturdoler".³

Bergom-Larssons allmänna karaktäristik tycks träffande men bör kompletteras med ytterligare ett tema, nämligen det vetenskapsteoretiska perspektivet, som dels handlade om en kritik av det positivistiska arvet inom litteraturforskningen och dels en kritik av de pågående strukturreformerna. Även i dessa frågor var inspirationen från den marxistiska traditionen central, bland annat genom influenser från Frankfurtskolan och i vissa fall Althussertraditionen.

Det kanske starkaste historiska avtrycken inom denna nya våg av radikal litteraturteori gjordes av det kritiska seminariet i Göteborg. Gruppen startade 1968 och utvecklades snabbt till en knypunkt för receptionen av marxistisk och strukturalistisk teori inom den svenska litteraturkritikens fält. Tomas Forser, som var en av de drivande i gruppen, har betonat betydelsen av stödet från Kurt Aspelin, som när seminariet började var docent och undervisade vid institutionen. Gruppen, som annars till största delen bestod av studenter på 2- eller 3-betygsnivå, vann auktoritet genom Aspelins engagemang. Han bidrog dessutom med en internationell teoriorientering som helt saknades vid institutionen i övrigt.⁴

² Maria Bergom-Larsson (red.), *Svensk socialistisk litteraturkritik*, Gidlund, Stockholm, 1972, s. 19f.

³ Bergom-Larsson, *op.cit.*, 1972, s. 19f.

⁴ Intervju med Tomas Forser 2012-02-06.

I nr 6 1969 av *Häftan för kritiska studier* rapporterade gruppen om sin inledande verksamhet. Under de första seminarierna höstterminen 1968 behandlades olika aspekter av marxistisk teori under rubriker som ”En grundläggande introduktion till marxismen”, ”Marxistisk kultursyn” och ”Alienation med särskild hänsyn till marxistisk estetik”. Man började därefter successivt gå över till att arbeta mer i mindre grupper, inriktade på konkreta litteraturkritiska projekt.¹ Flera av dessa grupparbeten resulterade i artiklar, två arbeten som nämns i rapporten publicerades i *BLM* 1969: dels ”Litteraturkritik i borgarklassens tjänst” av John Arrias, Tomas Forser, Lars Fyhr, Börje Åberg och Jan Erik Österberg och dels ”Reform och revolution – En tolkning av Mäster Olof och en studie i dess litteraturhistoriska behandling” av Kenth-Åke Andersson, Marianne Borg, Janeric Dahlkvist, Lars Fyhr, Kaj Genell, Pelle Hörmander, Thomas Olsson, Göran Prissberg, Gunilla Serin och Lena Åsemyr. Många av gruppens texter sammanställdes ett par år senare i boken *Klartext: marxistisk litteraturkritik*, som gavs ut av seminariet 1972. I denna bok medverkar, förutom de ovan nämnda skribenterna, också Kurt Aspelin, Karin Monié-Nordin, Christian Gisselquist, Birgitta Johansson och Per Arne Tjäder. Texterna sätts där i ett tydligt ideologikritiskt sammanhang, och verksamheten beskrivs som inriktad på ”kritiska genomgångar av den officiella litteraturhistoriens läsningar och analyser av samhällskritisk litteratur” med ambitionen att ”befria dessa diktverk från den litteraturhistoriska bråte som alltför ofta skymt sikten in mot deras sociala centrum.” Samtidigt betonades också kopplingen till kampen mot de pågående förändringarna av universitet och man beskrev seminariet som ett ”specialiserat led i den allmänna kampen mot det nya strukturrationaliserade universitetet”.²

Parallellt med seminarieverksamhet var också många av gruppens medlemmar engagerade i en litteraturklubb som stod för en mer utåtriktad verksamhet med författarmöten och diskussioner.³ Ett annat inslag som tas upp i verksamhetsrapporter var kritisk granskning av institutionens verksamhet, dess kursinnehåll och forskning. På ett seminarium behandlades en ny lärobok som skulle införas i samband med UKAS-reformen, och en lärare som bidragit till boken

bjöds in för att svara på frågor. ”Seminariet utmynnade i kravet: ’Läroboken på remiss!’”.⁴

Fokuset på teoretiska frågor var fortsatt starkt, och bland programpunkterna för våren 1969 märks exempelvis: ”’Strukturalismen’ – dess historia” där Claude Lévi-Strauss diskuterades med utgångspunkt i ett föredrag av Jan Stolpe.⁵ Andra teman som studerades var Georg Lukács teorier om realism och gestaltande epik samt debatten i öststaterna på detta område. Tomas Forser lyfter också fram den seminarieserie som hölls om Jürgen Habermas offentlighetsteori, som han menar bidrog till gruppens konsolidering och till att ge en ”fördjupning av den vetenskapliga arsenalen”.⁶ Forser beskriver vidare de tillägnade färdigheterna i den marxistiska teorin och ideologikritiken som en inträdesbiljett till det litteraturkritiska fältet, och målar upp en bild av stämningarna i gruppen:

Retoriken var stundom uppblåst hämningslös men i någon mån reglerad av att vi samtidigt var karriärsugna och fick lära oss vetenskaplig metod, disciplinerat tänkande och att sätta in stöten på rätt ställe mot den vetenskap som var doxa och paradigmiskt styrande i ämnet. Några av oss var redan vid verksamhetens start pigga skribenter och ivriga polemiker. Det väckte uppmärksamhet, irritation och viss respekt. De stora tidningarna noterade våra försök med det slags irriterade repliker som visade att vi inte kunde avfärdas med en axelryckning.⁷

Gruppen hamnade aldrig i någon avgörande konflikt med den äldre generationen som styrde institutionen, även om det fanns motsättningar. I en rapport från 1972 beklagar sig exempelvis gruppen över uteblivna framgångar i att vinna inflytande: ”Försöken att tränga in progressiv litteratur i de obligatoriska kursmomenten i grundkursen har, med undantag för en eller annan bok, i stort sett misslyckats”.⁸ Däremot lyckades man vinna inflytande över kursinnehållet från C-nivå och uppåt med semiotik, strukturalism, språkfilosofi och kritisk teori som nya teman i utbildningen. Med striden mot UKÄ-reformen 1969/1970 skapades också möjligheter till allianser med institutionens makthavare, som den konservativa professorn

⁴ John Arrias, ”Institutionsgruppen i litteraturhistoria”, *Häftan för kritiska studier*, nr 6, 1969, s. 52.

⁵ *Ibid.*, s. 52.

⁶ Intervju med Tomas Forser 2012-02-06.

⁷ *Ibid.*

⁸ Osign., ”Rapport: Litteraturvetenskap i Göteborg”, *Häftan för kritiska studier*, nr 6-7, 1972, s. 52.

¹ John Arrias, ”Institutionsgruppen i litteraturhistoria”, *Häftan för kritiska studier*, nr 6, 1969, s. 52.

² Citat från förordet till *Klartext*, *op.cit.*, 1972.

³ Intervju med Tomas Forser 2012-02-06.

Lennart Breiholtz, då man hade ett gemensamt intresse av att stoppa de nedskärningar av litteraturstudierna som det nya blockämnet skulle innebära.⁹ Med tiden kom det kritiska seminariet att allt mer integreras med delar av institutionsverksamheten och 1972 uppgick det i det nya "Teoriseminarier" som leddes av Kurt Aspelin tillsammans med Peter Hallberg. Den senare skulle komma att utgöra "en engagerat skeptisk motpart" i diskussionerna.¹⁰

Det marxistiska fäste som etablerats vid institutionen skulle dock bestå under 1970-talet, inte minst genom Kurt Aspelins fortsatta gärning i att introducera marxistisk och strukturalistisk teori i Sverige. Synfältet vidgades också genom kontakter med litteraturvetare vid Oslo universitet och av utbytesseminarier de två institutionerna emellan. De dagsaktuella lokala intressefrågorna relativiserades av gemensamma teoretiska perspektiv. I Norge var kontakterna med bland andra Helge Rønning och Irene Iversen betydelsefulla och inspiration från Danmark stod bland andra Peder Madsen och Jette Lundbo Levy för. Bland Kurt Aspelins insatser i början på sjuttioalet märks bland annat lanseringen av samordningsprojektet "Marxistisk forskning" och skriftserien Kontrakurs, som han redigerade tillsammans med Tomas Gerholm och Sven-Eric Liedman. Där utgavs verk som Arnold Hausers *Konstarnas sociala historia* 1972, Roman Jakobson *Poetik och lingvistik: litteraturvetenskapliga bidrag* 1974, Jurij Lotmans *Den poetiska texten* 1974, samt Kurt Aspelins inflytelserika bok *Textens dimensioner: problem och perspektiv i litteraturstudiet* 1975.¹¹ Det kritiska seminariets positivismkritik fördes också vidare, bland annat i den positivismdebatt som fördes i *Tidskrift för litteraturvetenskap* i mitten på sjuttioalet och i ett forskningsprojekt som utmynnade i boken *Humaniora på undantag?*, som redigerades av Tomas Forser.

Vid ett tillfälle hamnar Aspelin intressant nog i konfrontation med ett av de andra kritiska seminarierna, och med en annan marxistisk strömning: Althuserskolan, som fick sitt allra starkaste fäste i Lund. I tidskriften *Ord & Bild* 1971 fördes en längre diskussion om realismbegreppet med utgångspunkt i polemiken under 1930-talet mellan Georg Lukács och Bertolt Brecht. Det kritiska seminarier i Lund, "Marxistiska litteraturgruppen", gav sig in i diskussionen. I

inlägget "Brecht/Lukács och en marxistisk litteraturteori", författat av Håkan Bengtsson, Ulf Lindberg, Lennart Löfving, Jesper Svenbro och Mona Wikhäll, placeras såväl Lukács som Brecht in i vad man kallar "en politisk litteraturkritik". Lukács bedöms stå för en högerposition och Brecht vänster, men ingen av dem menar man lever upp till "marxistisk litteraturvetenskap", i Louis Althusers bemärkelse. Istället för man fram behovet av att utveckla en "regional ideologiteori" för litteraturen. Här hänvisar de till Nicos Poulantzas studier av det kapitalistiska produktionsstättets politiska nivå.¹²

Kurt Aspelin som själv varit engagerad i att presentera öststatsdebatten om realismbegreppet i Sverige går till svaromål med artikeln "Debatten om realismen: Det är bara en början", där lundensarna angräps för att allt för lättvindigt avfärda diskussionen "med enkla etiketter". Aspelin positionerar sig mot tendenser i den rådande politiska utvecklingen som han låter Lundgruppen representera: "Risken just nu ser jag i att studentvänsterns smågruppspsykos invaderar också den viktiga estetiska principdebatten med realismbegreppet i centrum." Han ställer sig vidare skeptisk till ansatsen att vända sig till Althuserskolans vetenskapsteoretiska begreppsapparat, då han inte tror det förmår lösa grundproblematiken: "Så länge termerna inte konkretiseras på det litterära grundmaterialet, kommer de att stå där som besynnerliga, ohanterliga jätteklossar ('regionala ideologiteorier', 'den ideologiska praktikens helhet', etc.). Jag tror kort sagt att vi ett gott tag till bör hålla oss öppna för komplikationerna i realismbegreppet, dvs. orientera oss vidare och experimentera (i Brechts mening av ordet) med alternativerna."¹³ Debatten kom dock inte att utvecklas till någon utdragen polemik då man från Lundgruppens sida istället för att gå i direkt svaromål valde att vidareutveckla sitt Althusersinspirerade projekt i de efterföljande numren av *Ord & Bild* genom två litteraturanalyser av Jesper Svenbro, som vid den tiden var student i engelska i Lund.¹⁴

Också vid Stockholms universitet växte det fram en institutionsgrupp och ett kritiskt seminarium, man började 1968 och man bedrev verksamhet en bit in på sjuttioalet. Bland de aktiva märks sedermera kända litteraturvetare- och kritiker som Arne Melberg, Ola

⁹ Intervju med Tomas Forser 2012-02-06.

¹⁰ Osign., "Rapport: Litteraturvetenskap i Göteborg", *Häften för kritiska studier*, nr 6-7, 1972; Intervju med Tomas Forser 2012-02-06.

¹¹ Alexander Ekelund, "Julia Kristevas genomslag i Sverige – fransk feminism som symbolisk tillgång i litteraturkritikens fält", Opublicerad forskningsrapport, 2011, s. 7.

¹² Marxistiska litteraturgruppen, "Brecht/Lukács och en marxistisk litteraturteori", *Ord & Bild*, nr 2, 1971, s 146-149.

¹³ Kurt Aspelin, "Debatten om realismen: Det är bara en början", *Ord & Bild*, nr 3, 1971, s. 210f.

¹⁴ Ibid.

Holmgren, Birgitta Holm, Maria Bergom-Larsson och Eva Adolfsson.¹⁵

I en rapport i *Häftan för kritiska studier* 1968 beskriver Tom Olsson, som var kontaktperson för gruppen, verksamheten under det första halvåret. Med utgångspunkt i böckerna *8 artiklar om marxistisk estetik* av Margaretha Romberg och *Den Marxistiska litteraturkritiken* av Bente Hansen, samt med vägledning från de mer erfarna i gruppen, hade man studerat Karl Marx, Georg Lukács, Ernst Fischer, Antonio Gramsci, Bertold Brecht och Lucien Goldmann. Vid årets slut återkom man med en ny rapport där man redogjorde för sina planer för det kommande året: man hade då beslutat sig för att dela in sig i mindre arbetsgrupper med mer specialiserade inriktningar och en omfattande litteraturlista som utgångspunkt för studieverksamheten presenterades.¹⁶

När Birgitta Holm, som var aktiv i gruppen och också undervisade vid institutionen, blickar tillbaka på perioden beskriver hon det som ett teoretiskt uppvaknande som stod i skarp kontrast till hennes tidigare erfarenheter av litteraturvetenskapliga studier.¹⁷ Det var i de kritiska seminarierna och vid *Nordiskt sommaruniversitet* som det gavs möjlighet komma i kontakt med ny teori. Viktiga teman som Holm minns från det kritiska seminariet, utöver de ovan nämnda, var Marx varufetischism-begrepp, kritiken av det positivistiska paradigmet och Jürgen Habermas offentlighetsteori. Intresset för psykoanalytisk teori var också centralt, som Carl Lesches förankring av psykoanalysen i hermeneutiken och fenomenologin samt de ansatser som gjorts att förena psykoanalytiska perspektiv med den marxistiska traditionen av teoretiker som Norman O Brown och Herbert Marcuse.¹⁸

Det anordnades också seminarier där litterära texter och författarskap granskades, exempelvis Sonja Åkessons och P.O. Sundmans.¹⁹ I likhet med Göteborgsgruppens verksamhet resulterade denna mötesverksamhet i textproduktion, ofta i form av grupparbeten. Flera artiklar med bakgrund i seminarieverksamheten finns publicerade i den tidigare nämnda antologin *Svensk socialistisk litteraturkritik*. Där återfinns bland annat artikeln ”Anpassning, flykt, frigörelse. Barnboken och verkligheten”, som tidigare publicerats i *Ord & Bild*, av Eva Adolfsson, Ulf Eriksson och Birgitta Holm, som kom att väcka upp-

ståndelse för det vågade tilltaget att tolka Astrid Lindgrens böcker som präglade av ”en konformistisk prestationsideologi”.²⁰ Speciellt Emil i Lönneberga ställs i fokus, och utifrån Marcuses teorier tolkas karaktärens hyss och strapatser som förberedelser för den kapitalistiska vuxenvärlden.²¹

I Uppsala var det en annan typ av kritiskt sammanhang som fick betydelse för litteraturforskningens utveckling, nämligen Karin Westman Bergs litteratur-sociologiska seminarium ”Könsrollsdebatt i skönlitteratur” som startade 1967 och pågick ända till 1977. Ofta har det kort benämnts ”Könsrollseminariet” eller ”Soffseminariet” i tillbakablickande skildringar (även om mötena i regel hölls på lokal så blev man vid vissa tillfällen tvungna att flytta mötena till Westman Bergs lägenhet).²² Seminariet blev en plats för vetenskapligt utbyte och där kontaktnät byggdes upp, och det kan ses som en avgörande förelöpare till 1980-talets feministiska forskning. Birgitta Svanberg som var med från starten har pekat ut miljön kring seminariet som födelseplatsen för *Grupp 8* och Ebba Witt-Brattström talar om det som platsen där den svenska feministiska litteraturforskningen föddes.²³

Verksamheten under det konstituerande året finns beskrivet i en artikel av Anna Nordenstam i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*: ”Karin Westman Bergs könsrollsseminarium pionjäråret 1967–68”. Nordenstam beskriver hur Karin Westman Berg vid den tiden redan var välkänd inom såväl akademien som kvinnorörelsen. Hon disputerade 1962, blev docent 1965 och hade varit engagerad inom Fredrika-Bremer-förbundet sedan decennier tillbaka.²⁴

Till sin form utskiljer sig Könsrollsseminariet från de mer tydligt studentdrivna sammanhangen. Det bedrevs formellt i regi av kursverksamheten vid Uppsala universitet och kurserna var öppna för alla intresserade mot en avgift på 50 kronor. Verksamheten var även formaliserad och utåtriktad med tryckta programblad där föreläsare utannonserades. Samtidigt verkade seminariet med ett tydligt avstånd till den rådande verksamheten vid universitetsinstitutionen,

¹⁵ Intervju med Per Sundgren 2010-09-24.

¹⁶ Tom Olsson, ”Litteraturhistoria”, *Häftan för kritiska studier*, nr 1-2, 1968; Tom Olsson, ”Institutionsgruppen i litteraturhistoria”, *Häftan för kritiska studier*, nr 4, 1968.

¹⁷ Intervju med Birgitta Holm 2012-02-16.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Eva Adolfsson, Ulf Eriksson & Birgitta Holm, ”Anpassning, flykt, frigörelse. Barnboken och verkligheten”, i Maria Bergom-Larsson (red.), *Svensk socialistisk litteraturkritik*, Gidlund, Stockholm. 1972, s. 361f.

²¹ Adolfsson m.fl., *op.cit.*, 1972, s. 337.

²² Anna Nordenstam, ”Karin Westman Bergs könsrollsseminarium pionjäråret 1967–68”, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 4, 2005.

²³ Ebba Witt-Brattström, *Å alla kära systrar! Historien om mitt sjuttioal*, Norstedt, Stockholm, 2010, s. 45f.

²⁴ Nordenstam, *op.cit.*, 2005, s. 58.

och positionerade sig mot de dominerande perspektiven inom den svenska litteraturforskningen.²⁵

I en årsrapport från 1974 som refereras av Nordenstam beskrivs hur seminariet tillkom ”i opposition mot universitetets undertryckande av forskning och undervisning rörande kvinnor och kvinnofrågor”.²⁶ Könrollsbegreppet, som var aktuellt i den samtida debatten i Norden, blev utgångspunkten för studier av författarskap och litterära verk, framförallt med inriktning på attityder till könsroller. Ambitionen var att undersöka de litterära skildringarna i ett historiskt och socialt perspektiv. Under den första kursomgången gav man sig i kast med allt ifrån Euripides till C. J. L. Almqvist och Karin Boye. Bland föreläsarna märks såväl etablerade akademiker som Victor Svanberg, Ingrid Waern, Gunnar Qvist och Karin Westman Berg själv, aktuella feministiska debattörer som Barbro ”Bang” Alving och Barbro Backberger, men även yngre kvinnliga litteraturvetare som vid tillfället hade kandidat- eller licentiatexamen.²⁷

Westman Berg beskrev själv seminariets syfte som tvåfaldigt: att visa på att könsrollsdebatten ”inte är något isolerat fenomen utan har mångtusenåriga anor, som är lätta att komma åt i skönlitteraturen” och samtidigt att detta också ”är ett givande forskningsområde”. ”Varför har man inte fått lära sig något om det dunkla ursprunget till de myter om könen ’naturer’ som fortfarande är levande ibland oss? Varför har man inte fått någon inblick i den omfattande ideologiska apparat som existerat under årtusenden för att indoktrinera människorna i de traditionella könsrollerna?” frågar sig Westman Berg i inledningen till antologin *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet* som kom ut 1968, där presentationerna från det gångna årets kursverksamhet sammanställdes.²⁸

I seminariets ideologikritiska ansatser och fokus på den litterära produktionens sociala kontext kan man se tydliga paralleller till de vänsterradikala litteraturseminarierna. I detta fall med fokus på könsroller istället för teman som ekonomiska strukturer, klassförhållanden och koloniala maktrelationer. Framhävandet av den politiska och sociala kontexten kan också i båda fallen kopplas till en bredare tendens vid sextioalets slut där gränserna mellan kulturella fält, med relativ autonomi, och det omgivande samhället försvagas. Många av de litterära analyser som de

kritiska seminarierna producerade strävade bort från inomlitterära värdena för att istället lyfta fram verkens utsagor om samhället, och värdera dem utifrån den utgångspunkten.²⁹

Karin Westman Bergs verksamhet utmärker sig som det enda uttalat feministiska seminarium som vi kunnat hitta under perioden som positionerar sig i den akademiska kontexten. Av det trettioalvareport som publicerades i *Häften för kritiska studier* återfinns överhuvudtaget inte feministisk teori i programpunkter eller litteraturlistor. Det närmsta man kommer, med lite god vilja, är ”Kritiska seminariet för studier av slaveriet under antiken” som hade Engels *Familjens, privategendomens och statens ursprung* i sin litteraturlista, ett verk som ofta också lästes inom den feministiska rörelsen vid denna tid, exempelvis inom *Grupp 8:s* studieverksamhet.³⁰

Det feministiska seminariets ställning kan ses som symptomatiskt för det feministiska projektets förändrade ställning från den tidiga sextioalvradikaliseringen fram åttiotalet. Emma Isaksson pekar i sin avhandling *Kvinnokamp – Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen* ut 1970 som året för den nya kvinnorörelsens uppkomst i Sverige, det år då Grupp 8 öppnas upp och börjar driva utåtriktad verksamhet. Rörelsen skulle ”ta ett kvinnogrepp på socialismen” som Ulla Torpe beskriver det, som för övrigt var en av flera aktivister som också hörde till Karin Westman Bergs seminariegrupp.³¹ Vid denna tid hörde det som sagt till ovanligheterna att man positionerade sig vid universiteten, ännu hade inte den feministiska kampen den styrkan, varken för att utmana den traditionella undervisningen och forskningen inom akademien eller för att förmå kanalisera sina krav inom de etablerade socialistiska rörelserna.

Den feministiska rörelsen kan ses som en viktig del av 1968-rörelsen, men samtidigt också som en reaktion mot densamma, mot de hierarkier som återfanns även inom vänstern och som höll tillbaka de feministiska kraven. Det var först på åttiotalet då aktivister från framförallt *Grupp 8* trädde in i det akademiska fältet i samlad trupp, inte minst i litteraturvetenskapen, som feministisk teori kunde bli en ”inträdesbiljett till det litteraturkritiska fältet” på ett

²⁵ Ibid., s. 57.

²⁶ Ibid., s. 57.

²⁷ Ibid., s. 58.

²⁸ Karin Westman Berg, (red.), *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet*, Prisma, Stockholm, 1968, s. 8.

²⁹ Se exempelvis John Arrias, Tomas Forser, Lars Fyhr, Börje Åberg, & Jan Erik Österberg, ”Litteraturkritik i borgarklassens tjänst”, *BLM* nr 3, 1969, där författarna bl.a. vill demonstrera hur borgerliga kritiker flyr ”från romanens diskussioner om samhälle och politik till romanen som självändamål”.

³⁰ Jesper Svenbro, ”Kritiska seminarier för studier av slaveriet under antiken”, *Häften för kritiska studier*, nr 4, 1969.

³¹ Emma Isaksson, *Kvinnokamp: synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*, Atlas, Stockholm, 2007, s. 49.

liknande sätt som den marxistiska teorin skapade möjligheter under åren runt 1968.³²

Summerande intryck och vägar att gå vidare

Unga Filosofer i Stockholm var först ut i Sverige, redan 1965, med att starta upp och samordna informella institutionsgrupper och kritiska seminarier. I en andra etableringsvåg, från 1968, var Studerande för ett demokratiskt samhälle (SDS) en särskilt pådrivande kraft. Etableringen av de 106 informella institutionsgrupper som vi hitintills har ringat in var kraftigt koncentrerade till åren 1968 och 1969. Efter en blygsam upptakt 1967, nådde de nystartade seminarierna sin kulmen redan året därpå för att då också inleda en noterbar nedgång, som blev brant efter 1969. Att den svenska staten reagerade blixtnabbt på det uppblåsande studentmissnöjet i slutet av maj 1968, genom att proaktivt redan tidigt i juni 1968 introducera en försöksverksamhet med ökat studentinflytande (*Försöksverksamhet med nya former för samarbete mellan lärare och studenter* eller FNYS), lyfte vi fram som en viktig extern förklaring till varför nyetableringen av institutionsgrupper stannade av tvärt 1969. Incitamenten för självorganisering i den här typen av autonoma grupper minskade när det blev klart att dörrarna till institutionsstyrelserna hade börjat öppnas. Även krafter inom den radikala rörelsen kunde bidra till att förklara nedgången i nyetableringen av självorganiserade institutionsgrupper. År 1969 blev en brytpunkt inom den politiska vänstern i Sverige. Dels började studenten förlora ställning som politiskt subjekt i kampen (arbetarklassen och den traditionella klasskampen blev viktigare). Dels började de direktdemokratiska mötesidealen förlora ställning som den ideala organisationsmodellen (kommunistiska organisationer och partier blev viktigare). Att institutionsgrupperna faktiskt blev framgångsrika på många institutioner kastar också ett förklarande ljus över nedgången i nyetableringen: där grupperna fick igenom sina förslag på nya undervisningsmetoder, demokratiska beslutsstrukturer, uppdaterade litteraturlistor minskade behovet av fortsatt kamp på dessa fronter.

De kritiska seminariernas etableringsfas var alltså starkt koncentrerad till åren 1968 och 1969. I vilka miljöer – universitetsorter och universitetsämnen – hade de sitt centrum? Grovt sett började etableringsvågen i mindre skala 1967 i Stockholm och Uppsala och nådde en topp år 1969 i Lund, varefter den snabbt ebbade ut. När vi lämnade fägelperspektivet och undersökte olika universitetsmiljöer blev det tydligt att det framför allt var kring samhällsvetenskapliga och

humanistiska ämnen som de självorganiserade grupperna bildades. Tvärvetenskapligt och/eller tematiskt sammansatta grupper och seminarier var också någorlunda vanliga. Vi lyfte också fram ett knappt tiotal universitetsämnen kring vilka särdeles många informella institutionsgrupper och kritiska seminarier bildades på olika håll i Sverige, bland dem det ämne som i dag heter Litteraturvetenskap. För att också ge en mer konkret bild av hur den vardagliga kritiska verksamheten kunde se ut gjorde vi slutligen ett djupdyk och jämförde studieverksamheten organiserad av institutionsgrupper i just Litteraturvetenskap, på några svenska universitetsorter.

Litteraturvetenskapen hör till de ämnen där de kritiska seminarierna lämnade tydligast spår i disciplinens historia. Dels ifråga om den praktiska litteraturkritik som bedrevs, dels och kanske framförallt för den roll man hade i att öppna upp teorireceptionen inom ämnet under sjuttio-talet. En tentativ slutsats man kan dra utifrån studiet av dessa seminarier är att alliansen mellan studenter och yngre lärare var av avgörande betydelse för att institutionsgrupperna skulle förmå vinna inflytande över undervisning och forskning vid institutionerna.

Mycket forskning återstår att göra i projektet. Parallellt med fortsatta intervjuer med forna kontaktpersoner för institutionsgrupper, inte sällan etablerade akademiker i det ämne som de kritiska seminarierna relaterade till åren kring 1968, har vi bland annat tänkt göra systematiska jämförelser av litteraturlistor, de informella institutionsgruppernas favoritlitteratur ställd mot de etablerade universitetsinstitutionernas. Det är ett konkret sätt att lära mer om vilka avtryck det sena 1960-talets kritiska seminarier skulle sätta i universitetsvärlden under loppet av 1970-talet. Forskningen fortsätter också i ett pågående avhandlingsarbete av Alexander Ekelund. Den studien, som fokuserar tidskriftsmiljöerna *Zenit* och *Häftan för kritiska studier*, behandlar de radikala studenternas inträde på det akademiska fältet och studerar betydelsen av de symboliska tillgångar och teoretiska verktyg som tillägnats under den politiska radikaleringen, för att förstå teoretiska skiften inom samhällsvetenskaper och humaniora.

□

³² Ekelund, *op.cit.*, 2011, s. 43 ff.

Alexander Ekelund

Doktorand i utbildningssociologi. Verksam inom SEC (forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi).

Martin Gustavsson

Forskare. Verksam i Stockholm vid Score (Stockholm Centre for Organizational Research), SIR (The Stockholm School of Economics Institute for Research) och inom SEC (forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi).

Abstract

This text explores the Critical Seminars organized at Swedish universities in the years around 1968, that is to say seminars that were self-organized by left-wing students outside of the regular curriculum. For many student radicals this was where the real university formation took place, and these seminars functioned as an important arena for reception of international Marxist and structuralist theory. There is surprisingly little research on this type of seminars, in Sweden as well as internationally, even though this type of everyday basic activities probably had greater lasting effect in the academic landscape than the outbursts of university occupations and demonstrations more commonly associated with "1968". We highlight 106 groups that were established at the universities during the period 1967–1974. Most groups were formed around institutions in social sciences and the humanities and were established in the years 1968 and 1969. In the final part of the text we offer a more concrete insight into these activities by comparing the critical study activities in different departments of Comparative Literature.

Keywords

Critical seminars, student movement, 1968, reception of theory, Marxism, comparative literature, university reforms.

Referenser

Tidningar och tidskrifter

Aktion, 1969–1970.

Brand, 1965–1967.

Clarté, 1965–1971.

Ergo, 1967–1971.

Gaudeamus, 1968–1971.

Göteborgske spionen, 1967–1971.

Häftan för kritiska studier, 1968–1975.

Kommentar, 1968–1971.

Kvinnobulletinen, 1971–1973.

Lundagård, 1967–1971.

Marxistiskt Forum, 1965–1970.

Organ – Göteborgar'n, 1969–1970.

SDS-Bulletinen, 1968.

SDS-information, 1968.

Socialistisk debatt, 1967–1968, 1971.

27-maj Bulletinen, 1968.

Zenit, 1965–1973.

Intervjuer

Tomas Forser, 2012-02-06 (per mail).

Birgitta Holm, 2012-02-16.

Hans Magnusson, 2010-09-12 (per mail).

Per Sundgren, 2010-09-24 (per mail).

Litteratur

Adolfsson, Eva, Ulf Eriksson & Birgitta Holm, "Anpassning, flykt, frigörelse. Barnboken och verkligheten", i Maria Bergom-Larsson (red.), *Svensk socialistisk litteraturkritik*, Gidlund, Stockholm, 1972.

Arrias, John, Tomas Forser, Lars Fyhr, Börje Åberg & Jan Erik Österberg, "Litteraturkritik i borgarklassens tjänst", i *BLM*, nr 3, 1969a.

Arrias, John, "Institutionsgruppen i litteraturhistoria", i *Häftan för kritiska studier*, nr 6, 1969b.

Aspelin, Kurt, "Debatten om realismen: Det är bara en början", i *Ord & Bild*, nr 3, 1971.

Bengtsson, Margot "Det politiska är personligt", i Kim Salomon & Göran Blomqvist (red.), *Det röda Lund. Berättelser om 1968 och studentrevolten*, Historiska media, Lund, 1998.

Bergom-Larsson, Maria (red.), *Svensk socialistisk litteraturkritik*, Gidlund, Stockholm, 1972.

Bjereld, Ulf & Marie Demker, *I Vattumannens tid? En bok om 1968 års auktoritetsuppror och dess betydelse i dag*, Hjalmarson & Högberg, Stockholm, 2005.

Ekdahl, Lars, "Att konstruera en vänster", i *Häftan för Kritiska Studier*, nr 3, 1997.

Ekelund, Alexander, "Julia Kristevas genomslag i Sverige – fransk feminism som symbolisk tillgång i litteraturkritikens fält", Opublicerad forskningsrapport, 2011.

Fickadvokaten. Del 1, I kontakt med polis och domstol, Institutionsgruppen Socialistiska jurister i Lund, Lund, 1972.

Fleming, Daniel & Kjell Nilsson, "Studentinflytande – en historisk återblick", i Kjell E. Eriksson (red.), *Årsbok 1996, Från seminarium till storinstitution. Sociologi i Lund 1947–1997*, Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Lund, 1997.

Horn, Gerd-Rainer, *The spirit of '68. Rebellion in Western Europe and North America, 1956–1976*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Högskoleverket, Rapport 2006:3 R, *Högre utbildning och forskning 1945–2005 – en översikt*, Högskoleverket, Stockholm, 2006.

Isaksson, Emma, *Kvinnokamp. Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*, Atlas, Diss. Stockholm: Stockholms universitet, Stockholm, 2007.

Jern, Stefan, "Gudmund Smith – examinatorn, seminarieleddaren och handledaren. Några glimtar från 1960-talets slut på Psykologen i Lund", i Sven Ingmar Andersson, Ingegerd Carlsson & Per Johnsson (red.) *Kreativitet och mognad. Festskrift tillägnad Professor Gudmund Smith på 90-årsdagen den 29 januari 2010*, Institutionen för psykologi, Lunds universitet.

Josefsson, Sven-Olof, *Året var 1968. Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996.

Klartext. Marxistisk litteraturkritik, 1. uppl., utgiven av Kritiska seminarier vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg, Författarförlaget, Göteborg, 1972.

Lindroth, Sten, *Uppsala universitet 1477–1977*, Uppsala universitet, Uppsala, 1976.

- Lundberg, Svante, *Sextioåttor. Studie av en politisk generation*, Symposion, Stockholm, 1993.
- Marxistiska litteraturgruppen, "Brecht/Lukács och en marxistisk litteraturteori", i *Ord & Bild*, nr 2, 1971.
- Nordenstam, Anna, "Karin Westman Bergs könsrollsseminarium pionjärråret 1967–68", i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 4, 2005.
- Nordin, Svante, "Den (o)roliga tiden i Lund med röda stollar och pansarfordon", i *Svenska Dagbladet*, den 15/6 1998.
- Osign "Rapport: Litteraturvetenskap i Göteborg", i *Häftan för kritiska studier*, nr 6-7 1972.
- Olsson, Tom, "Litteraturhistoria", i *Häftan för kritiska studier*, nr 1-2, 1968.
- Olsson, Tom, "Institutionsgruppen i litteraturhistoria", i *Häftan för kritiska studier*, nr 4, 1968.
- Salomon, Kim, *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer*, Rabén Prisma, Stockholm, 1996.
- Säfve, Torbjörn, *Rebellerna i Sverige. Dokumentation, kritik, vision*, Författarförlaget, Göteborg, 1971.
- Westman Berg, Karin (red.), *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet*, Prisma, Stockholm, 1968.
- Witt-Brattström, Ebba, *Å alla kära systrar! Historien om mitt sjuttital*, Norstedt, Stockholm, 2010.

Appendix 1. Institutionsgrupper och kritiska seminarier inom olika fakulteter och ämnen, 1967–1974

Fakultet och ämnen	Antal	Procent
Samhällsvetenskaplig fakultet	[39]	[37]
Ekonomi	9	8
Antropologi/Etnologi	6	6
Sociologi	5	5
Statsvetenskap	4	4
Pedagogik	4	4
Övriga	11	10
Humanistisk fakultet	[32]	[30]
Språk	12	11
Historia	6	6
Filosofi	5	5
Konstvetenskap/Konsthistoria	5	5
Litteraturvetenskap/Litteraturhistoria	4	5
Övriga fakulteter	[19]	[18]
Teologisk fakultet (Teologi, Religionshistoria)	2	2
Juridisk fakultet (Juridik)	2	2
Teknisk-naturvetenskaplig fakultet (Arkitektur, Teknik)	2	2
Naturvetenskaplig fakultet (Naturgeografi, Biologi, Kemi, Matematik)	10	9
Medicinsk fakultet (Medicin)	3	3
Tvårinstitutionell	[16]	[15]
Tvårvetenskapligt/Tematiskt	16	15
Summa	106	100

Källa: se figur 1.

Anmärkning: I tabellen har vissa ämnen slagits ihop. Historia (3 institutionsgrupper), Idéhistoria (2 institutionsgrupper) och Nordisk forn-kunskap (1 institutionsgrupp) redovisas under rubriken "Historia". Ämnena Nationalekonomi (3 institutionsgrupper), Ekonomisk historia (4 institutionsgrupper), Ekonomisk geografi (1 institutionsgrupp) och ekonomutbildningen vid Handelshögskolan i Göteborg (1 institutions-grupp) redovisas under den gemensamma rubriken "Ekonomi".

Radikalisering av konstvetenskapen i Stockholm och Lund

Annika Öhrner

Den här artikeln för fram några preliminära resultat rörande effekten av studentrevolten på institutionerna inom den konstvetenskapliga disciplinen i Sverige.¹ Hur formades dessa platser under trycket från den växande studenttillströmningen och delvis radikaliserade studentgrupper? Vilka förändringar i grundutbildningens curriculum genomfördes och vilka nya positioner skapades för lärare och forskare? Vilka förskjutningar ägde rum i relationen mellan akademins och kulturens fält? Här skildras först skapandet av den så kallade AB 2-kursen som ett alternativ till den tidigare etablerade historiskt strukturerade studiegången, en central pusselbit, visade det sig, för att förstå relationerna mellan den konstvetenskapliga disciplinen och bildkonstens fält. Därefter beskrivs några kritiska miljöer i institutionernas närhet. Genom att organisera och delta i marxistiska studiegrupper kunde radikala studenter inom humaniora positionera sig mot etablerade positioner och personer inom universitetens humanistiska fakulteter. För unga konstvetare tillkom även konstutställningar och studentgallerier, där politiska och andra utställningar ordnades av studenter. Jag har frågat mig, *var korsades konstens praktik och den akademiska konstvetenskapen under de turbulenta åren 1968–1970?* Studien fokuserar främst institutionsmiljöer på Stockholm och Lunds universitet.²

¹ Konstvetenskapens senare utveckling i Sverige har endast i liten utsträckning varit föremål för vetenskaplig forskning. Det ännu rätt ensamt stående arbetet är antologin *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige*, red. Britt-Inger Johansson, & Hans Petterson (nu Hayden), Raster, Stockholm, 2000, där Anders Åbergs artikel "Före och efter 1970 – från konsthistoria till konstvetenskap", s. 203–223, särskilt behandlar denna period.

² Primärkällor för studien har varit *Konstvetenskaplig Bulletin*, som gavs ut av Konstvetenskapliga samarbetsnämnden från 1969 och innehåller meddelanden från de under perioden livaktiga ämneskonferenserna, och rapporter från institutionernas verksamhet; data rörande anställda vid institutionerna insamlade av Madeleine Michaëlsson inom ramen för projektet *Sextioåtta. En utbildningssociologisk studie av den svenska studentrevoltens sociala förutsättningar och effekter på kulturens fält* liksom hennes artikel i detta nummer av *Praktiske Grunde*; samt intervjuer jag utfört med några centrala aktörer. Begränsningen här till lärosätena Lund och Stock-

holm har gjorts av arbeteekonomiska skäl, även i Göteborg, Uppsala och från 1970 i Umeå pågick intressanta processer. I avhandlingen *Året var 1968, Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996 lyfter Sven-Olof Josefsson fram några viktiga skillnader mellan Stockholm och Lund som kårorter. Stockholm var en storstad och hade inte det traditionstyngda nationelliv som präglade Lund (i likhet med Uppsala). I Lund däremot präglade studentlivet staden och samhället i stort på ett helt annat sätt än i Stockholm (och Göteborg). Det finns goda skäl att senare utvidga och fördjupa studien.

Från konsthistoria till konstvetenskap

Höstterminen 1969 ändrades ämnesbeteckningen från *konsthistoria med konstteori* till *konstvetenskap*, en förändring som skedde jämsides med namnbyten i flera syskondiscipliner och samtidigt vid fyra svenska universitet. I samband med namnbytet omarbetades själva kursstoffet och delar av det akademiska innehållet i grundutbildningens första terminer. En förskjutning från inläring av konsthistorisk kanon från antiken till 1800-talet, till mer djupgående studier av 1800- och 1900-talens bildproduktion i kombination

holm har gjorts av arbeteekonomiska skäl, även i Göteborg, Uppsala och från 1970 i Umeå pågick intressanta processer. I avhandlingen *Året var 1968, Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996 lyfter Sven-Olof Josefsson fram några viktiga skillnader mellan Stockholm och Lund som kårorter. Stockholm var en storstad och hade inte det traditionstyngda nationelliv som präglade Lund (i likhet med Uppsala). I Lund däremot präglade studentlivet staden och samhället i stort på ett helt annat sätt än i Stockholm (och Göteborg). Det finns goda skäl att senare utvidga och fördjupa studien.

med beteendevetenskaplig teori genomfördes. Samtidigt uppstod intressanta nya relationer mellan akademins och kulturens fält.

Anders Åman, professor i konstvetenskap, förde fram 1970 som en avgörande brytpunkt för ämnets utveckling i Sverige i en artikel från 2000. Han beskrev miljön vid femtiotalets konsthistoriska institutioner så här:

Men trots genombrottet [under efterkrigstiden, min anm.], både utåt och i den mer begränsade akademiska sfären, var det [den svenska konstvetenskapen] en liten värld. I proseminariet, det vill säga på grundkursen, fanns in i 50-talet bara några tiotal studenter på varje kurs, tjugo på sin höjd. I det egentliga seminariet, det vill säga i vad som senare skulle kallas forskarutbildningen, var deltagarna färre, och här ventilerades inte bara avhandlingsavsnitt utan också trebetygsuppsatser, det vill säga C-uppsatser, en eller ett par per termin.³

Den stora och snabba ökningen av antalet studenter, som var ett resultat av demografiska förändringar men också av att andelen behöriga studenter inom ålderskohorten var större än någonsin, ställde de humanistiska fakulteterna vid universiteten inför stora utmaningar.⁴ Det gällde även för konstvetenskapen. Enligt en uppgift i Stockholms universitets studentkårs tidning *Gaudeamus* expanderade ämnet med 424 procent nyinskrivna studenter mellan 1963 och 1967.⁵ Institutionsrapporter till Konstvetenskaplig bulletin redovisar att den konstvetenskapliga institutionen i Stockholm vårterminen 1969 hade 925 studenter inskrivna vid grundutbildningen, medan Lund hade 556.⁶ Detta ger en indikation om att seminariesituationen hade förändrats radikalt sedan Anders Åmans femtiotal.⁷

Det gällde alltså även inom konstvetenskapen att möta den nya större efterfrågan på utbildning. I Stockholm var Sten Karling (1947–1972) och Armin Tuulse (1962–1974) professorer, men kom snart att efterföljas av Patrik Reuterswärd (1972–1989) respektive Gunnar Berefelt (1974–1998).⁸ I Lund innehades

professuren i konsthistoria med konstteori av Oscar Reuterswärd (1964–1981) som, liksom docenten Sven Sandström, hade ett intresse för nutida konst. Sven Sandström fick senare en nyinrättad professur i ”konstvetenskap, särskilt nutida konstliv och miljö” i Lund (1977–1993). Som Madeleine Michaëlsson konstaterar i detta nummer av *Praktiske Grunde*, fördubblades antalet anställda vid den konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet under perioden 1967–1983. Medan litteraturvetenskap och sociologi såg en snabb expansion kring 1968–1970, sker ökningen inom konstvetenskapen i en mer jämn och stadig takt, med ett språng kring 1975. I Lund däremot kan man konstatera en tydligare expansion kring åren 1968–1971.

Anders Åman, med egna lärarereferenser från studentinvasionen, beskrev situationen så här:

Men med den väldiga och överrumplande tillströmningen av studenter måste nya lärarkrafter till, och varifrån skulle de tas? Ett svar är att de som nyss varit studenter blev lärare för sina yngre kamrater. Det var en entusiasmerande uppgift för dem som fick den och här är en av förklaringarna till att disputationerna blev så få på 1960-talet.

En notis från revolutionsvåren 1968, återspeglar de rådande förhållandena. I mars äger en oaviserad performance rum under ett proseminarium med titeln ”Engagerad konst” för tvåbetygsstudenter lett av docent Gunnar Berefelt i F-salen i Stockholms universitets lokaler på Drottninggatan. Efter en diabilspresentation om ideologisk konst i Mexiko, träder plötsligt några maskerade aktörer upp på podiet, bland andra konstnären Kjartan Slettemark, och iscensätter en fiktiv undervisningssituation. Avsikten var enligt vad de senare skulle berätta för *Gaudeamus*, att protestera ”mot de konventionella formerna för proseminarium i de humanistiska ämnena”. Gunnar Berefelt, som inte hade varit informerad om händelsen i förväg, gav dock studenterna rätt i sin efterföljande kommentar:

Vi har arbetat under vidriga förhållanden under den här terminen. En skriande brist på kompetenta lärare och lokaler. Det har kommit upp till 60-70 människor på proseminarierna och vi har varit tvungna att dela. Ändå är grupperna

³ Åman, *op.cit.*, 2000, s. 205. Anders Åman (1935–2008) var professor i konstvetenskap vid Umeå universitet 1985–83, och vid Uppsala universitet 1993–2000.

⁴ Se Mikael Börjessons bidrag ovan i detta nummer.

⁵ SH (sign.), ”Att vara universitetslärare – ett extraknäck i karriären”, *Gaudeamus*, nr 2, 1968, s. 9.

⁶ *Konstvetenskaplig bulletin*, 1/1969, s. 12

⁷ Uppsala hade 680 studenter inskrivna och Göteborg 153.

⁸ Karling innehade ”J.A. Bergs professur i de bildande konsternas teori och historia”, medan Tuulses lärostol var ”Anders Zorns

professur i nordisk och jämförande konsthistoria”. Johansson & Petterson, *op.cit.*, 2000, s. 249.

för stora. Framförallt hinner man inte prata något om ämnena efteråt, diskutera.⁹

Michaëlssons undersökning bekräftar Åmans iakttagelser och vittnesbörden från Berefelts proseminarium. Hon har funnit en tydlig tendens vid slutet av 1960-talet att andelen undervisande personal utan licentiand- och magisterexamen ökar. Det är dock värt att hålla i minnet, att det fortsättningsvis rörde sig om jämförelsevis små miljöer. I Stockholm fanns exempelvis endast cirka 10 lärare läsåret 1970–71 och i Lund hälften så många. Med tiden blir ”kandidater” en alltmer frekvent förekommande titel på den undervisande personalen.¹⁰ Det går att iaktta ett visst, om än inte entydigt, mönster avseende var i utbildningssystemet de unga assisterande lärarna ofta placerades; nämligen i en alldeles ny grundkurs vid institutionerna, lanserad redan i det statliga betänkandet som en *alternativ* grundkurs i konstvetenskap. Kursen gick under den något tekniska men snart väletablerade beteckningen *AB 2*.

Förändrade studieplaner – AB 2, Konst och samhälle

Det omfattande reformförslag som Universitetskanslersämbetets Arbetsgrupp för fasta studiegångar (UKAS) presenterade våren 1968 blev en utlösande faktor för de svenska studentprotesterna våren 1968. Vad gäller just konstvetenskapen föregick dock utredarna i sitt förslag till studieplan för nya grundkurser, de krav på teoretiskt skifte och inriktning på nutida konst som studentradikalerna förespråkade i samband med studentrevolten.¹¹ Den specialist som anlätades för att skriva Normalplanen i konstvetenskap var Rudolf Zeitler, professor i konsthistoria med konstteori vid Uppsala universitet (1964–1977). Hans förslag till studieplaner för konstvetenskap med två parallella grundkurser, AB 1 och AB 2, ingick i UKAS utredning som undertecknades den 23 februari 1968.

Kursplanen för ”Alternativ Grundkurs I i konstvetenskap” som publicerades i UKAS och utvecklades vidare under hösten 1968, utgjorde ett radikalt brott med den historiska ansatsen i den ordinarie grundkursen. Här fanns två grundläggande principer. Dels skulle det stoff som inhämtades ha en betoning på

nutiden, med historiska studier som inleddes kring år 1800. Dels skulle studenterna orienteras i teorier och metoder som konstsociologi, konstpsykologi och konstpedagogik. Den ordinarie, traditionella grundkursen som alltså nu fick namnet AB 1, fanns kvar och var förankrad i en solid genomgång i konstens och arkitekturens kanon med början i antikens konst, med tyngdpunkten i en grundläggande orientering i medeltiden och 1700-talet. Ett blygsamt nedslag gjordes i tiden från 1700-talets mitt och två hundra år framåt, i den sista korta delkursen på 3 poäng. I AB 1 saknades uttalade samhällsorienterade eller mer teoretiska inslag, och konsten tog slut vid ”1900-talets mitt”. Dessa båda kurser skulle under de kommande åren löpa sida vid sida vid landets konstvetenskapliga institutioner, och delvis kanalisera de spänningar mellan tradition och förnyelse som nu rådde.

Från den heta våren 1968 finns inga tydliga spår efter politiska protester med särskild förankring i den konstvetenskapliga miljön. Den 10 september 1968 arrangerades dock en utbildningsdag av Utbildningskanslersämbetet, riktad till studenterna vid Uppsala universitet. I den grupp som under dagen diskuterade konstvetenskapens planer kallades utredningens uppfattning om ämnet ”dimmig”, och kursplanerna kritiserades av studenterna bland annat för att utomeuropeisk konst och konstvetenskaplig metodik saknas. Professor Rudolf Zeitler var närvarande vid utbildningsdagen och gjorde en presentation. Trots det, tycks de inslag som ändå fanns i AB 2 med delkurser som konstteori, konstpsykologi, konstsociologi och konstpedagogik, gått studenterna förbi. Diskussionen kom att fokusera de brister man fann i planen för AB 1, och som den nya planen, några sidor längre bak i UKAS, egentligen var ett svar på.¹²

Utredningen gick på remiss och ett nytt förslag bilades protokollet för den första gemensamma ämneskonferensen i konstvetenskap i Skövde den 12 oktober 1968. Institutionerna enades vid tillfället också om en resolution till Universitetskanslersämbetet – intressant nog underskriven av företrädare för såväl studenter som lärare vid samtliga institutioner – där man refererar till den massiva kritik UKAS mött. Man beskriver konstvetenskapen som *mångvetenskaplig*, och framhåller vikten av att de enskilda institutionerna ges rätt utveckla sina egna metoder och låta kurser tillkomma successivt. Frågan om autonomi framstår här som avgörande: ”Konstvetenskapen skall lämnas frihet att själv utforma sin målsättning i speci-

⁹ Margaretha Körberg, ”Uppsatser i plast, prosems-protest”, *Gau-deamus*, nr 10, 1968, s. 12.

¹⁰ Se Madeleine Michaëlssons bidrag i det här numret av *Praktiske Grunde*.

¹¹ Universitetskanslersämbetet, Arbetsgruppen för fasta studiegångar, *Utbildningslinjer vid filosofisk fakultet*, del I och II, Universitetskanslersämbetets skriftserie, 0586-1934, 1968. Utredningens förslag signerades den 23 februari 1968. Planerna för konstvetenskap återfinns i del II, s. 215-220.

¹² *Ergo*, 11, 1968, s. 2.

fikt konstvetenskapliga frågor samt ämnet metodik och studiestoff.”¹³

Vad avser AB 2 är de huvudsakliga dragen kvar i kursen i den sedan UKAS utvecklade kursplanen, även om några kursmoment har kastats om. Kursen *Konstsociologi* hade också döpts om till *Konst och samhälle*, och en delkurs i konstkritik lagts till. Det av studenterna efterfrågade momentet om utomeuropeisk konst och konstvetenskaplig metod är tillagd i den utvecklade planen för AB 1.

Det faktum att kursplanen för denna nya kurs redan ingick i UKAS och att den till synes i princip friktionsfritt infördes vårterminen 1969 vid fyra lärosäten i riket, indikerar att den var väl förankrad vid de konsthistoriska institutionerna. I resolutionen framhöll man vikten av autonomi för konstvetenskapen och dess institutioner, men det var med en öppenbar *gemensam* ansats som förändringarna i undervisningen genomfördes vid institutionerna. AB 2 sättes på samtliga institutioner i landet vårterminen 1969. Våren därpå stiftas *Samarbetsnämnden för de konstvetenskapliga institutionerna*, vars primära funktion blir att ge ut *Konstvetenskaplig bulletin*, en stencilerad bulletin med rapporter från institutionerna. I den speglas en nationell ämnessamfällighet som under hela sjuttioalet för en vital verksamhet, där ämnesteoritiska och utbildningspolitiska frågor avhandlas i ofta återkommande och väl besökta möten.

Hur hade idén om denna alternativa grundkurs vuxit fram? Under ett möte i Göteborg maj 1970 som skedde på initiativ av docent Maj-Brit Wadell vid Göteborgs universitet och Sven Sandström från Lund, träffades lärare från de olika lärosäten i landet som ansvarade för undervisningen vid AB2, och såg tillbaka på ett års lyckosam verksamhet.¹⁴ Vi mötets inledning redogjorde Sven Sandström för kursens ursprung:

Det framgick därvid, att kursen kommit till stånd bl.a. efter önskemål från studenterna, om en mer samhälls- och nutidsorienterad kurs. Därefter diskuterades målsättningen med kursen. Man enades om att denna samhälls- och

¹³ Resolution angående UKAS, återgiven i *Konstvetenskaplig Bulletin*, nr 1/1969, s. 3.

¹⁴ ”Rapport från mötet mellan lärare på AB 2 från de olika konstvetenskapliga institutionerna som ägde rum i Göteborg den 30-31 maj 1970.” *Konstvetenskaplig bulletin*, nr 4, augusti 1970, s. 23f. Närvarande vid mötet var: Lennart Bondesson, Per Drougge, Hjärdis Kristenson och Sven Sandström från Lund; Eva Eriksson från Stockholm; Ivar Tornéus från Umeå; Lena Boëthius, Allan Ellenius och Birgitta Högvall från Uppsala; Tomas M. Larsson, Ursula Larsson, Ingrid Schiöler, Boris Schönbeck, Maj-Brit Wadell och Lennart Waern från Göteborg. Umeå universitet hade inlett undervisning i konstvetenskap denna termin, vt 1970.

nutidsinriktning utgör en bestämmande faktor i de olika kurselementen.¹⁵

På annan plats i rapporten hänvisas också till att kursen delvis ”hade sitt ursprung i 4-betygsseminariet i Lund samt i vissa önskemål från Stockholmsstudenterna”, det vill säga, lärarna ville gärna hänvisa till att den hade tillkommit genom studentpåtryckningar. Vi har redan sett hur statsmaktens utredning presenterade förslaget i sin fleråriga utredning som blev klar våren 1968. Vid min fråga hur det kom sig att Rudolf Zeitler fört fram förslaget till alternativ kursplan, erinrade sig Sven Sandström ett möte vid akademiska föreningen i Lund, där Sten Karling, Rudolf Zeitler, docent Maj-Brit Wadell och eventuellt professor Per G. Hamberg, de båda senare från Göteborgs universitet, samlades och diskuterade kursplaner efter ett upprop från Universitetskanslersämbetet, och kom överens om att Zeitler skulle sammanställa dem.¹⁶ Här tycks alltså ett initiativ till en nyinriktning för ämnet ha tagits i kretsen av konstvetenskapliga kollegor, vilka stod i kontakt med ämbetets utredning.

Utan att här kunna fördjupa hur den *vetenskapsteoretiska* utveckling såg ut som ledde fram till att de olika kollegierna enhälligt stod bakom den nya kursplanen AB 2, kan man konstatera att en idédebatt kring konstvetenskapen hade inletts några år tidigare inom disciplinen, bland annat genom en idéskrift av Sven Sandström *Konstforskning. Stagnation eller förnyelse?* (Natur och kultur 1965).¹⁷ Den är en uppgörelse med den historiska tendensen i den svenska konstforskningen som befinner sig en kris, menar Sandström och åberopar författare som Ulf Linde och André Malraux och andra förespråkare för en vidgad konstvetenskap. Den konsthistoriska vetenskapen har, menar han, en vag orientering i samhällsvetenskaperna, och en motvilja mot sociologiska aspekter har länge funnits inom konsthistorien,

där konstnären, den skapande människan, framställdes i en isolation till livet i övrigt, som egentligen är djupt negativ. /.../. Förutsättningen för att sambandet skall kunna framträda naturligt är att utforskningen av bildkonstens, arkitekturens och konsthantverkets histo-

¹⁵ ”Rapport från mötet mellan lärare på AB 2 från de olika konstvetenskapliga institutionerna som ägde rum i Göteborg den 30-31 maj 1970.” *Konstvetenskaplig bulletin*, 4 / 1970, opag.

¹⁶ Intervju med Sven Sandström, 2012-02-20.

¹⁷ Sven Sandström, *Konstforskning. Stagnation eller förnyelse?* Natur och kultur, Stockholm, 1965.

ria får expandera mot sina allmänmännsliga och samhällseliga förklaringsgrunder.¹⁸

I boken hänvisar Sandström till konstteoretiker som Arnheim och Gombrich, vilka visat att seendet är relaterat till psykologi och kontext. Han hävdar vidare att konstvetenskapen börjar bemöta det akuta behovet av vetenskaplig systematisering kring bildperception och psykologiska och sociologiska processer. Vad som är intressant för detta sammanhang är hur nutidskonsten förs fram som ett angeläget forskningsämne, och hur Sandström ofta argumenterar utifrån exempel hämtade från samtida konst, t.ex från det amerikanska neoavantgardet och popkonsten, troligen under intryck dels av hans studieresa till New York 1963, dels Moderna Museets utställningar vid tiden.¹⁹

Vid Stockholms universitet gavs ansvaret för uppbyggandet av AB 2-kursen till docent Gunnar Berefelt. Professor Sten Karling kallade skämtsamt AB 2 ”den röda linjen”, och tycks i övrigt ha lämnat teamet som arbetade med den ifred.²⁰ Berefelt hade vid det här tillfället gjort sig bekant som en ung, dynamisk akademiker som, enligt studentkårens *Gaudeamus*:

./.../ pepprar tidningar och radion med ’vansinniga, provokativa artiklar’ om det mesta. Helst då om konsthistorien, som han tycker är åt skogen. Omodern. I elfenbenstorn. Som inte går ut till folket och frågar det hur konsten upplevs, vilken roll den spelar, vad man vill ha.

Berefelt hade 1961 disputerat på den tyske romantiske målaren Philip Otto Runge, och hade uttalat intresse för nya undervisningsformer och en utveckling av konstvetenskapen.²¹ Ovan gavs en interiör från hans proseminarium om ”Engagerad konst”. Under läsåret 1967/68 hade han också hållit i ett proseminarium där studenterna fick undersöka sina egna och publikens reaktioner på verk ur *Multikonst*, den utställning i flera editioner med multiplar av framstående svenska konstnärer, som Riksutställningar hade på vandringsutställning runt om i landet.²² Förankringen i den

¹⁸ Ibid., s. 8.

¹⁹ Intervju med Sandström, 2012.

²⁰ Intervju med Gunnar Berefelt, 2012-02-08. Även Peder Alton som undervisade på kursen 1968-1970 berättar att Karling, med sitt vetenskapliga intresse på annat håll, lät kursföreträdarna sköta sitt ifred. Intervju 2011-11-23.

²¹ Gunnar Berefelt, *Philipp Otto Runge zwischen Aufbruch und Opposition 1777-1802*, Almqvist & Wicksell, Stockholm, 1961.

²² Margaretha Körberg, ”Enkät om Multikonst uppgift för proseminarium. – Vi måste börja tänka själva...”, *Gaudeamus*, nr 6, 1968, s. 16.

samtida konsten var lika väsentlig, som något relativt nytt, inom akademien.

Vid det redan omtalade AB 2-mötet i Göteborg, framkom att man vid flera håll ansåg sig ha svårigheter att undervisa i konstteoretiska aspekter på konstens historia, när studenternas historiska grundkunskaper var dåliga. Vid flera institutioner hade man även bjudit in experter i beteendevetenskap, som var mycket kompetenta på sina områden men kunde sakna tillräckliga insikter i bildens problematik. Till kursens barnsjukdomar hörde bristen på relevant litteratur. Under ett och samma år, 1970, gav Gleerups förlag ut tre antologier redigerade av Sven Sandström, *Konst och psykologi*, *Konsten i samhället* och *Konstsociologi*.²³ Bland artiklarnas författare fanns såväl svensk konsthistorias stora namn, som Gregor Paulsson och Ragnar Josephson, men framförallt en bred representation av internationella forskare inom de aktuella områdena; E.H. Gombrich, Arnheim, men också forskare från angränsande områden som Pierre Bourdieu, Ernst Kris, och klassiker som Freud. Dock saknades här renodlade marxistiska källor. Sven Sandström skulle under 1970-talet i Lund utveckla en mycket starkt institutionell bas och teoretisk utveckling inom nutidskonststudier, konstsociologi och forskning om konst i det offentliga rummet. Även i Stockholm kom Konst och samhälle-grenen fortsätta ända in på 1990-talet, där Stig Vänje senare kom att påverka den i stor utsträckning. Det finns stor anledning att vidare studera hur dessa kurser, direkt och indirekt, kom att påverka ämnesutvecklingen i Sverige.

Dessa korta nedslag i den vetenskapliga bakgrunden till förändringarna inom konstvetenskapen kring 1970 indikerar de att det fanns en vetenskaplig beredskap inom konstvetenskapen för nya idéer med större samhällsorientering. Detta lyckades UKAS fånga upp, och när kursen kom till stånd våren 1969, var tillströmningen av studenter ett faktum. I valet mellan AB 1 och AB 2 valde 71 av 367 (20 procent) nyinskrivna studenter i Stockholm AB 2 redan vid kursens första termin. Studenterna var färre i Uppsala men situationen likartad: 21 av 84 studenter (25 procent) valde att läsa den nya kursen. I Lund och Göteborg valde närmare hälften av studenterna att läsa AB 2: 56 av 134 (42 procent) studenter i Lund och cirka 40 av 80 (ca 50 procent) i Göteborg.²⁴ Tendensen att många

²³ Sven Sandström (red.), *Konst och psykologi. Konstpsykologiska texter*, Gleerups, Lund, 1970, *Konstsociologi. Konstsociologiska texter*, Gleerups, Lund, 1970 samt *Konsten i samhället*, Gleerups, Lund, 1970.

²⁴ Enligt institutionsrapporter i *Konstvetenskaplig bulletin*, 1/1969. Göteborg hade meddelat att ”ca 70-80 studenter valde AB 1, medan ”ca 40-45” valde AB 2.

studenter – dock inte en majoritet – väljer kursen fortsätter under sjuttioalets första år. Genom att följa tillkomsten av AB 2-kursen framträder här bilden av hur statsmaktens, akademins och studentradikalernas intressen i flera avseenden drog åt samma håll, vilket var garanten för att förändringen i kursplanerna i en mer samhällsrelaterad riktning verkligen kunde komma till stånd.

Kritiska studentmiljöer

Hur var det då att studera konstvetenskap våren 1968? Den 20 april det året visade TV1 filmen *Student i Lund*, filmad av Lennart Olsson och Lennart Ehrenborg, där studentlivets nöjen och strävanden kontrasteras i en bildmässigt effektiv dialektik. I ett inslag ses en kvinnlig student vid inskrivningen vara oförmögen att meddela vid vilken fakultet, än mindre vilket ämne, hon avser att studera. Pressad på temat av inskrivningssekreteraren, svarar hon till sist svävande: ”Konsthistoria”. I en fylld föreläsningssal introduceras sedan studenterna i ämnet av en i filmen anonym lärare. Det är professor Oscar Reuterswärd som skymtar i talarstolen. Han säger:

Jag utgår ifrån att alla är medvetna om att det här ämnet, konsthistoria, har sin särskilda karaktär, som den delar med till exempel musikvetenskap och litteraturvetenskap, alltså det fordras en blick för detta vi studerar.

Kameran lägger sig nära en kvinnlig students ansikte, och följer hennes blick då den svävar ut i rummet.²⁵ Man intervjuar studenter i studentkorridorer, någon säger att de finns de som är skeptiska mot USA:s Vietnampolitik, men ingen är direkt emot dem. I nästa klipp sprejar en student FNL:s slagord på väggen. Unga män sitter och diskuterar allvarligt i studentkorridorens kök, röker, medan en kvinnlig är tyst. Filmkameran följer sedan en annan kvinnlig student till studentpsykologen. Hon är orolig inför framtiden, om hon någon gång tar en fil.mag. i konsthistoria, frågar hon, kommer där finnas tjänster? Den bild av den typiska konsthistoriestudenten som gavs av TV-filmerna, en ung kvinna utan tydlig yrkesinriktning, var fördomsfull. Inom ämnet fanns det redan flera pågående kritiska och marxistiska samtal på gång, av studenter av båda könen.

²⁵ *Student i Lund: en dokumentärfilm*, Producenter: Lennart Ehrenborg och Lennart Olsson, SR SVT 1, 1968-04-20, SMDB. Ytterligare berättelser kring denna termin just i Lund återfinns exempelvis i Kim Salomon & Göran Blomqvist (red), *Det röda Lund*, Historiska media, Lund, 1998.

Ett centralt forum för kritisk aktivism vid de humanistiska fakulteterna under studentradikaliseringen var alltså de kritiska seminarierna. Ofta fungerade de som korrelerat till den ordinarie undervisningen. Det är dock påfallande hur få kritiska seminarier som går att detektera inom konstvetenskapen. I det ”röda Lund” finner vi det enda som rapporterades in till *Häftet för kritiska studier*, år 1972. Det var *Studentgruppen för marxistisk konstvetenskap*, som träffades varje måndag kl. 10 på Bokcaféet:

Gruppen är öppen för alla intresserade och sympatiserande studenter. Vi har hittills studerat grundtexter av Marx och av marxistiska estetiker och teoretiker. Vi har dock undvikit att enbart studera direkt ämnesrelaterade texter, vi har ägnat flera sammankomster åt marxismens ekonomiska teori. Vidare har vi försökt att ur en marxistisk synvinkel analysera och kritisera den nypositivistiska trend som i dag är genomgående i de humanistiska vetenskaperna.²⁶

Seminarier i Lund säger sig vidare arbeta med förslag på marxistisk vetenskapsteori och marxistisk estetik till forskarutbildningens kurslista, för att ”på sikt kunna stimulera till en marxistisk orienterad konstvetenskaplig forskning.” De hade även på politiska grunder kritiserat en planerad exkursion till Turkiet, vilket resulterade i att den blev inställd. Rapporten är underskriven av Hans Johansson, sedermera konstkritiker med framgångsrik verksamhet vid Svenska Dagbladet och Tidningen Paletten med mera. FK Hans Johansson återfinns också som lärare vid institutionen ett par år senare.²⁷ En av deltagarna i seminariet var även Torsten Weimarck, som 1978 var kandidat och blev anställd som assistent. Torsten Weimarck följer en akademisk karriär och disputerar året därpå med avhandlingen *Konst och varuform. Materialistiska studier kring varusamhällets upptäckt av konstens och estetikens autonomi*.²⁸

Även i Stockholm fanns ett kritiskt seminarium.²⁹ AB 2 hade anordnat seminarier av en öppen, diskuterande karaktär under 1969–70 på initiativ av Peder Alton och Eva Eriksson, som var amanuenser vid

²⁶ *Häftet för kritiska studier*, nr 2–3, 1972.

²⁷ FK Hans Johansson är anställd som lärare vid konstvetenskapliga institutionen 1978, 1979, samt vid ett par tillfällen på 1980-talet.

²⁸ Torsten Weimarck, *Konst och varuform. Materialistiska studier kring varusamhällets upptäckt av konstens och estetikens autonomi*, Kalejdoskop, Åhus, 1979.

²⁹ Återberättat av Jessica Kempe, telefonsamtal och e-mail 2012-02-21.

institutionen och undervisade på kursen. Efter flytten till Frescati fortsatte under 1970–71 något mer autonoma och kritiska sammankomster, som bland annat besöktes av Torsten Bergmark och Bengt Olvång, konstkritiker med en tydlig socialistisk profil. Jessica Kempe, en av seminariets deltagare och student vid AB 2-kursen, berättar att man vid diskussionerna försökte ”föreninga en öppen konstsyn med en socialistisk/vänsterkritisk/socialdemokratisk samhällssyn” och penetrerade texter av bland annat Marcuse och Adorno. Detta seminarium ingick inte i nätverket kring *Häftet för kritiska studier*, men var väldigt livaktigt och besöktes av flera personer som senare skulle göra sig hörda i konstens fält. På frågan om man också idkade press på institutionen rörande kurslitteratur, svarar Kempe att studenterna redan uppfattade litteraturen på AB 2 som radikal med titlar som Arnold Hauser och annan marxistiskt litteratur på listorna. Relationen mellan dessa kritiska grupper och institutionerna, i synnerhet de delar av dessa som ansvarade för AB 2 kursen, ger intryck av ett stort mått av samförstånd.

Det erbjöds även en annan plattform för politiska aktioner och positionering, för en student i konstvetenskap. Vid Lunds universitet visades i ”Skånska konstmuseum”, en traditionstyngd sal högst upp i universitetshuset, sedan decennier tillfälliga utställningar. Under våren 1968 var studenten Björn Springfeldt ansvarig för utställningsverksamheten, och han presenterade i studentkårens tidning *Lundagård* vårens utställningar, varav två hade temat konst och politik.³⁰ Utställningen ”Bild som vapen” skulle visa ”ett motsatsställt alternativ till den borgerliga bildkulturen och är avsett att ge utrymme och insyn i den diskussionen. Utställare var enligt en notis Håkan Nyberg, Lars Hillersberg, (”Puss”), Ulf Rahmberg, Birgitta Jansson (måleri), Alf Linder & Lennart Eng (illustrationer), Sture Johanneson (affischer), Guy de Hollanda & Jens Jörgen Thorsen (film). Den andra utställningen kring konst och politik planerades öppna i slutet av april och byggas upp kring Torsten Bergmarks konst och omfatta dokumentation kring konsten i Kina, Sovjet, Mexico, Cuba och andra stater ”där konsten har en politisk funktion”.³¹ Verksamheten vid

³⁰ Björn Springfeldt, *Lundagård*, 1/1968 s. 22.

³¹ Ett annat exempel på politiska konstmanifestationer, presenterade och uppenbarligen tolererade inom universitetets hägn, kan hämtas från Uppsala. Våren 1968 visades en konstutställning i universitetets lokaler vid S:t Eriks torg, sammanställd av studenten Lars Kleberg som är källa till denna not. Lars Kleberg blev efter begäran att få ordna utställningen i universitetets lokaler uppkallad till rektor Torgny T. Segerstedt, som ”inte var så glad”, men Kleberg förklarade att detta var konst, inte propaganda. Lars Kleberg var son till överbibliotekarien på Caroline Rediviva och tror att det påverkade

Skånska konstmuseum hade stöd av den konstvetenskapliga institutionen, i vars katalog kandidat Springfieldt förekommer tillsammans med Douglas Feuk och Carin Nilsson, som ”tjänstgörande vid Skånska konstmuseum”.³²

Även i kårhuset vid Holländargatan i Stockholm visades konst. Redan 1959 visade Ludvig Rasmusson konstutställningar i lilla matsalen med konstnärer som Dick Bengtsson, Lars Hillersberg och Öyvind Fahlström.³³ Galleri Observatorium öppnade 1960 på Observatoriegatan 1 i Stockholm, i högskolans närhet. De personer som drev verksamheten, tog fram utställningsidéer och bjöd in konstnärer, var studenter mer eller mindre löst knutna till den konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms högskola. Här visades exempelvis våren 1963 en utställning, POP, som utgav sig för att vara den första i popkonstutställningen i Sverige. Under 1960-talets slut utvecklades en avantgardistisk och ibland politisk utställningsverksamhet. Utöver Ludvig Rasmusson var Olle Granath ansvarig för galleriet liksom Jan Manker.³⁴ Vid senare delen av decenniet övertog Mats Arvidsson och Thomas Tidholm verksamheten. Peder Alton, som alltså var amanuens vid konsthistoriska institutionen och undervisade på AB 3, hade hand om Galleri Observatorium under dess sista år, och visade konstnärer som Anders Åberg, Lars Kleen och Peter Tillberg.³⁵

Studenterna som var aktiva i dessa verksamheter hämtade alltså inte sina meriter endast ur akademien. Utan att förfalla till reduktionistiska förklaringsmodeller, kan man konstatera att påfallande många av dessa personer kom att utmärka sig väl i kulturens fält. De kritiska seminarierna och studentgallerierna

---

rektors förtroende för att han skulle lotsa projektet i hamn. Utställningen arrangerades av den lokala FNL-gruppen i Uppsala med ”den socialdemokratiska studentföreningen Laboremus som ’förklade’”. Bland annat visades en målning av Channa Bankier föreställande ”folket” bärande en död tiger på bajonetterna, alluderande på Maos fras ”Imperialismen är en papperstiger”, och konst av K.G. Nilsson, Rigmor Ilstedt och Sture Johanneson m.fl.. En grupp tillresta maoistiska ”rebeller” från Stockholm gjorde kritik av utställningen och ”hotade med spö för att konsten var för lite inriktad på SEGER”. De avtågade men återkom och krävde att en vägg skulle frigöras för en ”tatzebao”, där Folket kunde få kritisera den ”revisionistiska smörja” som ställdes ut. E-mail från Lars Kleberg 2009-04-27 samt 2012-03-07. Kleberg samarbetade med *Björn Springfeldt* i Lund, och utställningen har troligen samband med den ovan beskrivna ”Konsten som vapen” där.

³² Jämför not 2.

³³ Bo A. Karlsson, ”Den svenska konsten 1964-74”, s. 6–66 i Bo A. Karlsson, Ulf Kihlander och Ola Åstrand (red.), *Hjärtat sitter till vänster*, Göteborgs konstmuseum, Göteborg, 1998, s. 16f.

³⁴ Andra verksamma vid Galleri Observatorium var Per-Göran Råberg, Beate Sydhoff, Göran Söderström och Gunnar Berefelt, alla med sedermera med framskjutna positioner i akademi och konstliv. Karlsson, *op.cit.*, 1998, s. 17.

³⁵ Intervju med Peder Alton, 2011-11-23.

utgjorde centrala platser för manifestationer i de samtida kulturella och politiska fälten. En utställning kunde vara *både* platsen för en strid mellan olika politiska fraktioner *och* en positionering gentemot universitetet/rektorer, det vill säga mot etablissemangen. Gallerierna var subkulturer där positioner skapades och där man arbetade upp kompetens och nätverk som man sedan kunde återknyta till senare i arbetslivet.

Nästan samtliga personer som förekommer i studentgallerierna fortsatte till betydande positioner i konstlivet senare i livet. Två av Moderna Museets direktörer har en gång arbetat i studentgallerier: Olle Granath (1980–1989) och Björn Springfeldt (1989–1995). Även i de kritiska seminarierna, finns personer som senare tog plats i kulturlivet som konstkritiker och skribenter. Kanske var det mindre vanligt att de kritiska miljöerna härbärgerade personer som skulle gå vidare i en akademisk karriär. Torsten Weimarck, som nämndes i avsnittet om kritiska seminarier, blev dock så småningom professor i konstvetenskap i Lund. Anna-Lena Lindberg och Ann-Charlotte Weimarck, som tillsammans med Torsten Weimarck och Hans Johansson deltog i den marxistiska studiecirklarna i Lund, fick även de akademiska karriärer. Ann-Charlotte Weimarck disputerade 1987 med avhandlingen *Annamirl och njutningens ugn. Aspekter på "folkkonsten" och folkkonstforskningen i Europa* och var lektor vid institutionen.³⁶ Anna-Lena Lindberg disputerade 1989, titeln på hennes avhandling var *Konstpedagogikens dilemma: historiska rötter och moderna strategier*.³⁷ Lindberg undervisade också vid institutionen som lektor, men hennes viktiga position i dagens konstvetenskapliga fält som en tidig företrädare för feministisk konstforskning, erhöles snarare genom uppdrag utanför institutionen och egna internationella kontakter. Det är över huvud taget ett underskott på kvinnor i de kritiska miljöer som beskrivits här, och en viktig fråga att undersöka vore hur genus spelar in för omvandlandet av erfarenheterna från kritiska miljöer till positioner inom akademiens och kulturens fält.

Konklusion

Här har vi konstaterat, att de förändringar som inträdde vid konstvetenskapen kring 1970, samfällt vid de fyra lärosätena i landet, tycks ha varit ett resultat av ett framgångsrikt samspel mellan statsmakten (vars

intressen manifesterades i UKAS), viktiga ämnesföreträdare (med radikala idéer rörande ämnesutvecklingen) och den radikala studentrörelsen.

Genom att konstfältet nu kom i fokus inom universitetsutbildningen skedde också överskridanden mellan konstens och akademins fält. Dels låg det i sakens natur, när nu den samtida konsten trätt in i kursplanerna, att man inom ramen för undervisningen studerade konstlivet, och exempelvis besökte gallerier och museer. Aktörer från fältet, som Carlo Derkert och Pontus Hultén från Moderna Museet liksom aktiva konstkritiker, inbjöds till arvoderade timuppdrag inom AB 2-kursen i Stockholm. Vidare fanns studentgallerierna, finansierade delvis av institutionsmedel, där unga konststudenter kunde förkovra sig inför ett framtida yrkesliv i museivärlden eller på andra platser i konstlivet. Genom att AB 2-kursen sjösattes så framgångsrikt, kunde studentrevolten inkorporeras inom den akademiska verksamhetens ram. Det förekom givetvis debatter och meningsutbyten, men på det hela taget fanns en slags tolerans genom kanaliseringen av studentradikaliseringen till den aktuella kursen.

Konstvetenskapen är fortsättningsvis en liten miljö. För mig som konstvetare, har det inneburit igenkännande att läsa utdragen ur institutionernas personkataloger från perioden kring 1968–1970, fyllda med namn på lärare som är väl kända från min egen tid som grundkursstudent i konstvetenskap under mitten av 1980-talet. Vilken betydelse fick händelserna under 1970-talet, för ämnets utveckling under de senare decennierna? Hur differentierades konstvetenskapen vid de olika lärosätena med utgångspunkt i de positioner som då etablerades, respektive inte etablerades? Återigen, detta skulle vara en mycket intressant frågeställning för forskningen att studera närmare.

□

Annika Öhrner

Postdoc vid Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Verksam inom SEC (forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi).

Abstract

This article develops on interactions between the student radicalization and the art historical discipline in Sweden around 1968–1973. New platforms in student galleries and critical study groups allowed spaces for students to perform critical stands. These seem also to have served as spaces where such skills and cultural capital could be developed, that were

³⁶ Ann-Charlotte Weimarck, *Annamirl och njutningens ugn. Aspekter på "folkkonsten" och folkkonstforskningen i Europa*, Kalejdoskop, Århus, 1987.

³⁷ Anna-Lena Lindberg, *Konstpedagogikens dilemma. Historiska rötter och moderna strategier*, Lund University Press Lund, 1988 (sic).

convertible into future carriers and positions within the art world. Through the early implementation throughout the country of an alternative basic course ("AB2"), the students' claims seem to have been diverted and no actual, serious, conflict occurred within the discipline. This course offered a theoretical and sociological perspective on the history of art and was more directed towards contemporary culture, than the historical canon delivered within the traditional course.

Keywords

Art history, art world, student galleries, Swedish universities, 1968, student protests.

Referenser

Tidningar

Ergo, 1968.

Gaudeamus, 1968.

Konstvetenskaplig Bulletin, 1969, 1970.

Lundagård, 1968.

Intervjuer

Peder Alton, 2011-11-23.

Gunnar Berefelt, 2012-02-08.

Jessica Kempe, 2012-02-21 (telefonsamtal och e-mail).

Lars Kleberg, 2009-04-27 och 2012-03-07 (e-mail).

Sven Sandström, 2012-02-20.

Litteratur

Berefelt, Gunnar, *Philipp Otto Runge zwischen Aufbruch und Opposition 1777–1802*, Almqvist & Wicksell, Stockholm, 1961.

Johansson, Britt-Inger & Hayden, Hans, (red.), *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige*, Raster, Stockholm, 2000.

Josefsson, Sven-Olof, *Året var 1968. Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996.

Karlsson, Bo A., "Den svenska konsten 1964–74", i Bo A Karlsson, Ulf Kihlander och Ola Åstrand (red.), *Hjärtat sitter till vänster*, Göteborgs konstmuseum, Göteborg, 1998.

Körberg, Margaretha, "Uppsatser i plast, prosemis-protest", i *Gaudeamus*, nr 10, 1968.

Körberg, Margaretha, "Enkät om Multikonst uppgift för proseminarium. – Vi måste börja tänka själva...", *Gaudeamus*, nr 6, 1968.

Lindberg, Anna-Lena, *Konstpedagogikens dilemma. Historiska rötter och moderna strategier*, Lund University Press, Lund, 1988.

Osignerad, "Att vara universitetslärare – ett extraknäck i karriären", i *Gaudeamus*, nr 2, 1968.

Salomon, Kim & Göran Blomqvist (red), *Det röda Lund*, Historiska media, Lund, 1998.

Sandström, Sven, *Konstforskning. Stagnation eller förnyelse?* Natur och kultur Stockholm, 1965.

Sandström, Sven (red.), *Konsten i samhället*, Gleerups, Lund, 1970.

Sandström, Sven (red.), *Konstsociologi: konstsociologiska texter*, Gleerups, Lund, 1970.

Sandström, Sven (red.), *Konst och psykologi: konstpsykologiska texter*, Gleerups, Lund, 1970.

Student i Lund: en dokumentärfilm, Producenter: Lennart Ehrenborg och Lennart Olsson, SR SVT 1, 1968-04-20, SMDB.

Universitetskanslersämbetet, *Utbildningslinjer vid filosofisk fakultet*, del I och II, Universitetskanslersämbetets skriftserie, 0586-1934, 1968.

Weimarck, Ann-Charlotte, *Annamirl och njutningens ugn. Aspekter på "folkkonsten" och folkkonstforskningen i Europa*, Kalejdoskop, Århus, 1987.

Weimarck, Torsten, *Konst och varuform. Materialistiska studier kring varusamhällets upptäckt av konstens och estetikens autonomi*, Kalejdoskop, Åhus, 1979.

Åberg, Anders, "Före och efter 1970 – från konsthistoria till konstvetenskap", s. 203–223 i Britt-Inger Johansson och Hans Peterson (red.), *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige*, Raster, Stockholm, 2000.

Journalistelevernas 1968

Elin Gardeström

Under 1960-talet sökte sig en radikal ungdomsgeneration till journalisthögskolorna. De kom till två nystartade skolor som i sig inneburit en förändring av själva journalistutbildningen – från att ha varit en lärlingsutbildning utvecklades under 1960-talet en statlig högskoleutbildning. Missstron var stor ute på tidningsredaktionerna av två skäl, dels var många äldre journalister skeptiska till den nya utbildningen och dels fick redaktionerna ta emot en ny kader av ibland mycket vänsterradikala praktikanter från skolorna. Journalisthögskoleutbildningen kom därmed att utmana det journalistiska fältet åren kring 1968. I följande artikel analyseras utbildningen fram till 1970, en formativ period när journalisthögskolorna fick en självständig position mellan pressens organisationer och universitetet. Tiden beskrivs ofta som stökig, utbildningarna var relativt nya och ännu inte satta i sin form. I den situationen klev de radikala journalisteleverna fram och ville själva styra utbildningens utformning, och egentligen också hur en journalist skulle vara och vilket uppdrag journalisten skulle ha.

Strax innan den mytomspunna kårhusockupationen inträffade våren 1968 genomförde journalisteleverna i Stockholm sin variant. De gick i strejk eftersom de inte längre skulle få betalt under den praktik som ingick i deras utbildning. Gun-Britt Sundström som var en av eleverna har skildrat detta i en reportagebok om sin studietid på Journalisthögskolan i Stockholm:

När vi kom till skolan den här onsdagsmorgonen är korridoren full med militanta plakater, upprop och slagord. LÖN FÖR ARBETE! står det på bokskåpet, HÅLL UT KAMRATER! På dörren till TV-studion och på anslagstavlan VARJE UPPGIFT OM ATT BOJKOTTEN HAR UPPHÖRT ÄR FALSK! I redaktionssalen skulle rektorn ha haft tentamen för äldrekursen, men då inga elever inställer sig får han

ta emot ett uppbåd journalister och hålla presskonferens istället.¹

Skolans rektor Lars Furhoff, själv endast 30 år gammal, hade tidigare ofta haft förståelse för sina radikala elever. Nu var han rasande och hotade med polis. En handfull elever kom ändå till skolan som vanligt. De ville inte strejka, utan istället förhandla med hjälp av Svenska journalistförbundet, som starkt avrått från denna typ av vild strejk. Dessa elever fick ta mot hot och behandlades som strejkbrytare.²

Vid tiden fanns två statliga journalisthögskolor i Sverige. Den andra låg i Göteborg och även där var elevkåren dominerad av olika vänstergrupper, men aktionerna var i högre grad förlagda utanför skolan.

På både skolorna hade vänsterradikalismen talningsföreträdare bland eleverna. Lärarna beskriver att det uppkom ett gruppsymp och att elever som hade avvikande åsikter blev mycket tysta. Magnus Lindström som var ordförande för elevkåren i Stockholm minns tiden på Journalisthögskolan som stökig: ”Vi drömde om att förändra världen. Hela högskolan genomsyrades av det. Vi kunde sitta hela nätterna och prata om hur det skulle gå till.” Sverker Tirén ser det i backspegeln mer självkritiskt: ”Då tågade man ut från Journalisthögskolan ivrig att förändra världen. Egentligen var man både okunnig och oerfaren, vilket man rätt snabbt kände av.”³

För att förstå journalisthögskolorna och 1968 måste man sätta in dessa i tidens utbildningslandskap och ge en historisk bakgrund till utvecklingen av denna

¹ Gun-Britt Sundström, ”Nu kan det sägas!” *Ett jag-var-där-reportage från Journalisthögskolan*, Bonnier, Stockholm, 1970, s. 41.

² Sundström, op.cit., s. 42f; ”Märkligt spel om praktikantlön. Förhandling strandade snabbt” *Journalisten*, 1968:6; Britt Hultén, ”Utbildning – behövs det?”, i Agneta Lindblom Hulthén (red.), *Journalisternas bok: 1901–2001*, Svenska journalistförbundet, Stockholm, 2001, s. 219f; Intervju med Torsten Thurén 2/9 2009.

³ Intervju med Torsten Thurén 2/9 2009; Intervju med Sverker Tirén 23/3 2010; Intervju med Lennart Lundmark 26/4 2010; Intervju med Bengt Ward 9/10 2009; Intervju med Intervju med Ulf Wallin 7/10 2009; Marcella Simms, ”4 av 5 JH-pionjärer är kvar i yrket”, *Journalisten*, 1987:8.

speciella yrkesutbildning av en traditionstyngd kategori arbetskraft med kopplingar till yttrandefrihet och opinionsbildning. Som beskrivits var skolorna i hög grad del av studentradikalismen, men det fanns skillnader av organisatoriska slag. De som utbildades till journalister kallades exempelvis elever beroende på att journalisthögskolorna var fristående från universitetet. På skolorna var målsättningen att kombinera praktisk och teoretisk kunskap. Det var en ung utbildningsform och protesterna på skolorna var därmed inte riktade mot en gammal konservativ utbildningsinstitution som universitetet, såsom annan studentaktivitet kunde vara. Förutom den egna utbildningen kritiserades såväl den traditionella partipressen som de ägarintressen som eleverna ansåg styrde journalistiken.

Från lärling till journalisthögskoleelev

Journalistyrket hade traditionellt nåtts genom att börja som lärling, volontär som det kallades, på en redaktion. Tiden som volontär reglerades i kollektivavtalet till två år, under denna tid hade adepten reducerad lön. Att vara volontär innebar att hamna längst ned i hierarkin på en tidningsredaktion och gradvis läras in i den specifika tidningens arbetssätt. Socialiseringen in i olika redaktionskulturer innebar länge även en form av politisk skolning, eftersom den svenska partipressen var det rådande systemet. Att som journalist dela politisk åsikt med den tidning man var satt att arbeta med var länge det normala tillståndet.⁴

Utbildningar saknades dock inte helt. Göteborgs högskola hade redan på 1940-talet anordnat praktiska journalistkurser i samarbete med Göteborgspressen. Det fanns även en hel del kortare kurser som olika intressenter drev, bland annat de olika partipressföreningarna. Set Poppius hade startat en journalistiska skola i slutet av 1940-talet, där eleverna betalade för en tremånaders kurs som var tänkt att förbereda dem för tiden som volontär.⁵

Pressen hade länge föredragit denna typ av lärlingsväg och det var först efter långa diskussioner och flera utredningar som de tre pressorganisationerna i Sverige kunde finna enighet för att starta en mer formaliserad skolmässig utbildning. 1959 öppnade Journalistinstitutet i Stockholm som pressens organisationer drev. Detta visade sig vara ett alltför stort ekonomiskt åtagande som blev allt svårare att finansiera.⁶

⁴ Lennart Weibull & Kent Asp (red.), *Svenska journalister. Ett grupporträtt*, Tiden, Stockholm, 1991, s. 17ff.

⁵ Elin Gardeström, *Att fostra journalister. Journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970*, Daidalos, Göteborg, 2011, s. 42–55.

⁶ Gardeström, *op.cit.*, 2011, s. 149f; 154.

Den socialdemokratiska regeringens engagemang för ett statligt stöd till journalistutbildningen hade tidigare varit svalt. Men expansion vid universitetet under det tidiga 1960-talet hade aktualiserat frågan om vad alla dessa studenter skulle arbeta med i framtiden. Så som Mikael Börjesson visar i detta temanummer skedde en kraftig ökning av antalet studenter vid de filosofiska fakulteterna där antagning av tradition hade varit fri. Det fanns inga intagningsbegränsningar och vissa kurser kunde bli så stora att speciella lokaler fick hyras.⁷ Denna stora grupp av studenter vid de fria fakulteterna beskrevs i början av 1960-talet som ett problematiskt ”humanistöverskott” som arbetsmarknaden inte skulle kunna svälja. Ecklesiastikminister Ragnar Edenman tillsatte därför en utredning över tänkbara yrkesområden för studenterna från de filosofiska fakulteterna. En av utredningens förslag var en vidareutbildning till journalister, vilket ledde till beslutet att förstatliga det ekonomiskt tyngda branschdrivna journalistinstitutet i Stockholm samt att inrätta ett liknande institut i Göteborg, något som skedde 1962. Institutet fick två linjer, en för de som kom direkt från gymnasiet eller folkhögskolor och en linje för akademiker, där förhoppningen var att slussa ut ”humanistöverskottet” till yrkeslivet.⁸

Ecklesiastikminister Edenman beslöt dock att journalistutbildningarna skulle vara självständiga och inte läggas under universitetet, vilket välkomnades av den svenska pressen men kritiserades av Universitetskanslersämbetet som hade velat utbilda journalister inom universitetens ramar.⁹ Detta innebar att journalistutbildningen under ett antal formativa år fick en relativt självständig position. Pressen hade dock kvar ett inflytande över de statliga utbildningarna. Dels genom att representanter från pressens organisationer var ledamöter i journalistinstitutens styrorgan. Dels var en inledande praktik på ungefär ett halvår en förutsättning för att överhuvudtaget kunna söka in på utbildningarna. Det senare innebar att ungdomar utan någon journalistisk erfarenhet började sin utbildningsbana genom att ge sig ut och pröva på yrket och livet på redaktionerna. Hur de skötte sig bedömdes av respektive redaktion och av en redaktör som utfärdade ett praktikbetyg, vilket var ett viktigt urvalsverktyg. Förutom att bli prövade ute på redaktionerna skedde urvalet genom betyg och anlagstester där egenskaper

⁷ Olof Ruin, *Kunskap och politik. Statsvetenskap i Stockholm 50 år*, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, Stockholm, 1986, s. 6f.

⁸ Kommittén för nya utbildningsvägar vid de filosofiska fakulteterna, *Högre journalist- och reklamutbildning: betänkande med förslag*, Ecklesiastikdepartementet, Stockholm, 1961.

⁹ Proposition 1962:59.

som självständighet, drivkraft och uthållighet premierades.¹⁰ Sådana egenskaper var något som traditionellt hölls högt inom pressen, men när nya journalistelever med dessa egenskaper gick på fristående journalistutbildningar och inte längre socialiserades in den långa vägen på redaktionerna fick det konsekvenser. Då förändringen skedde under den gryende ungdomsradikalismen under 1960-talet blev kombinationen en kraftfull mixtur.

Det tidiga 60-talet radikaliserar – erfarenhet ska ersättas av utbildning

När ettåriga statligt finansierade journalistutbildningar etablerades innebar det att hela den tidigare mästare-lärling relationen förändrades. På båda journalistinstitutet fanns aktiva elevkårer som tidigt hade synpunkter på undervisningen. I Stockholm tyckte man 1963 att undervisningen var alltför akademisk och i högre grad borde inriktas på kunskaper journalister behövde ha. Elevkåren ville slopa ”professorsföreläsningarna” och istället låta psykologer, psykiatriker och sociologer som var verksamma ute i samhället komma till tals. Diskussioner om aktuella politiska händelser borde stå på schemat och inordnas i ämnet samhällskunskap och eleverna skulle leda debatterna.¹¹

Journalistinstitutets elever visade sig vara mindre benägna att underordna sig och började ställa krav på de tidningar där de hade sin förberedande praktik: ”För praktik måste väl ändå vara undervisning”, ansåg journalisteleven Ulf Gudmundson 1965.¹² Här kan man se hur två utbildningstraditioner kolliderar. Den initiala socialiseringen på redaktionerna, den hårda långa vägen, mötte en ung journalistgeneration som hade sin gemenskap på ett journalistinstitut. Det kunde uppstå krockar mellan dessa två utbildningskulturer när instituteleverna var ute på praktik eller sommarjobbade. Ulf Gudmundson, ordförande i Journalistinstitutets elevkår i Stockholm, skriver 1965:

Ibland möter man till och med något som liknar en allmänt odefinierbar aversion mot allt vad skolmässig journalistutbildning heter. Enligt allt för många äldre kollegor heter det att institutet examinerar unga besserwissrar som utan erfarenhet (erfarenhet matchas på ett obehagligt sätt mot utbildning) kommer till sitt första fasta arbete genomsyrade av ogenomtänkt förbättringar-

iver. Det finns olyckligtvis alltid folk som överskattar sin egen förmåga och det är inte min avsikt att förfäkta en övertro på institutens kvalitet. Men tyvärr liknar den negativa inställning till utbildning, som man kan möta, närmast en fruktan för utbildning. Då har den allmänna inkompetenskulten blivit religion.¹³

Den gamla synen att man ”blir” journalist genom att på något sätt uppstiga i yrket den långa vägen ifrågasattes. Det var en konflikt mellan erfarenhet och utbildning som kom i dagen.¹⁴ Donald Broady skriver i inledningen till detta temanummer hur studentexpansionen under 1960-talet kom att förändra de förväntade investeringarna för att få tillträde till olika kulturella fält. Lärlingsåren ersattes av examen, vilket störde de kulturella fältens kraftlinjer och skapade spänningar. Detta resonemang har stor relevans när det gäller journalistutbildningen som innebar nya regler för inträde i journalistyrket. Istället för att slita hundår som volontär på redaktionerna för att få inträde till det journalistiska fältet skulle journalisten utbildas på ett institut. Det fanns ett motstånd ute på tidningsredaktionerna mot dessa ”institutare”, som de föraktfullt kunde kallas, vilket visade att en formell utbildning inte räckte för att få ett erkännande som journalist inom fältet.

1968 – uppror och utbildning

När året 1968 randades hade de tidigare journalistinstitutet omvandlats till journalishögskolor, utbildningen hade blivit tvåårig och praktiken hade integrerats som en del av utbildningen, vilket varit anledningen till att eleverna inte längre skulle få praktiklön och därför strejkat. För arbetsgivarnas vidkommande, som till största delen bestod av olika tidningar, innebar det att de förlorade inflytande över vem som skulle antas till utbildningarna. Den inledande praktiken på redaktionerna hade varit ett urvalsverktyg genom de praktikbetyg som hade utfärdats. Av praktiska skäl accepterades dock den nya ordningen, söktrycket hade blivit rekordstort till journalistutbildningen och det hade blivit svårt att ordna alla dessa förberedande praktikplatser. Förändringen hade föregåtts av en utredning som den då tillförordnade rektorn i Stockholm, Lars Furhoff, hade genomfört. Oavsett namnbytet till högskolor var dessa fortsatt fristående från universiteten. Den svenska pressen motsatte sig en sådan

¹⁰ Gardeström, *op.cit.*, 2011, s. 187–193.

¹¹ Elevkårens yttrande med anledning av förslag till studieplan; Kommentar till elevkårens yttrande, Protokoll 12/8-63, bil. 1 och 2, Samarbetsnämnden för Journalistinstitutet, RA, A:1.

¹² Ulf Gudmundson, ”Praktiktiden för en journalistelev allt för ofta ’trial and error’”, *Journalisten*, 1965:9.

¹³ Ibid.

¹⁴ Stig Engzell, ”Nu får det vara slut på ’tjafset’ om kärutbildningen”; Ulf Gudmundson & Bertil Berلمان, ”Skräckslaget självförsvaret”, *Journalisten*, 1965:11; Reinhard Krause, ”Tycker vi ännu så här. Journalist blir man bara”, *Journalisten*, 1965:12.

integrering. Den akademiska världen ansågs för hierarkisk för ett så fritt yrke som journalistens, dessutom ifrågasatte många garvade journalister nyttan med att läsa teoretiska ämnen. Journalistyrket ansågs av många bara kunna läras av yrket själv. Detta var ett av skälen till det motstånd som fanns ute på redaktionerna. Ett annat var elevernas politiska åsikter.¹⁵

Redan hösten 1968 när Sverker Tirén var ute på praktik kallades Journalisthögskolan i Stockholm för en kommunisthögskola. Han beskriver hur de som praktikanter av tidningarna uppfattades som Lars Furhoffs spioner. Anledningen till detta var att de hade i uppdrag att återrapportera till skolan vad som hände under praktiken. De skulle skriva dagbok samt även en uppsats som handlade om det medieföretag där de praktiserade då de ”skulle in i alla hemliga vrår”. Detta arbete var inte så populärt ute på redaktionerna. Sverker Tirén praktiserade på *Örebro-Kuriren*. Han hade en handledare som hade gått den långa vägen in i yrket. När Lars Furhoff skulle komma på besök till praktikplatsen, vilket han gjorde, blev hans handledare otroligt nervös. Sverker Tirén tror att det mycket handlade om klass, att en välutbildad person från Stockholm som tillhörde en högre klass skulle komma på besök. Han berättar hur han fick försöka lugna sin handledare. På liknande sätt innebar det ofta en generationskrock när elever från journalisthögskolan kom ut på praktik. De hade en högskoleutbildning och kom från Stockholm och inte sällan från en högre samhällsklass. På tidningarna fanns det journalister som kanske för länge sedan börjat yrket genom att skriva rader för sporten. I relationen mellan de äldre journalisterna och journalisteleverna fanns ibland ett inslag av klasshat från den äldre generationens sida.¹⁶

Journalisthögskolan i Göteborg hanterade sina radikala elever något annorlunda än i Stockholm. Utbildningen fick från början en mer praktisk utformning där de olika lärarna fritt fick utforma sin undervisning. Det var tydligt för eleverna att det var en praktisk yrkesutbildning, oavsett politisk åskådning. Lennart Lundmark hade 1968 sin inställning som elev klar för sig, att först skulle han lära sig hantverket och sedan skulle han ut och göra revolution.¹⁷ Deras övningstidning *Ingressen* kom ut med över 20 nummer per år och här fick eleverna utöva sin egen journalistik, vilket innebar många reportage om ämnen som Vietnam och Black Power, men även om radikala händelser på hemmaplan i Göteborg. Till exempel

fanns den 28 november 1968 en artikel: ”Göteborgs-studenter intog Enskilda Banken”. Där beskrivs hur organisationen SDS, Studerande för ett demokratiskt samhälle, slog till och hur 150 studenter samlades utanför Stockholms Enskilda Bank. De gick in på kontoret, satte de sig på golvet och började skandera slagord ”känner ni stanken – från Enskilda Banken”.¹⁸ Studenterna riktade kritik mot ASEA som genom ett bolag bröt mot FN-bojkotten av Rhodesia. Polis och schäferhundar kom sedan till platsen. Studenterna sa att de frivilligt gick ut om polisen gick ut före. Så skedde och när studenterna gick ut sjöng de internationalen. Det går att anta att skribenten själv var del av aktionen, men i övningstidningen är händelsen formulerad som en strikt nyhetstext.

Radikaliseringen kom till uttryck i valet av nyhetsämnen och det fanns ingen lärare som styrde vad som skulle vara lämpliga ämnen – bara artiklarna hade en bra rubrik och språk och stil var korrekt. Där emot fick läraren i samhällsämnen ta emot protester. Ibland reste sig någon upp på hans lektioner och höll en flammande appell. Lennart Lundmark beskriver också de motsättningar som kunde uppstå under elevernas tidningspraktik. Han fick höra kommentarer om eleverna från journalisthögskolorna från de som arbetat länge och som tyckte att de nyutbildade eleverna kom ut och trodde de kunde jobbet. Det gjorde det inte bättre att journalisteleverna dessutom var vänsterradikala. Själv hade han inga problem eftersom han dels hade arbetat en del som journalist innan och dels hade en genuin arbetarbakgrund. Han respekterades eftersom han inte var något ”borgarbarn som gjorde visit hos vänstern”.¹⁹

Urval av journalistelever – bagage, tilläggelse, meriter

Under slutet av 1960-talet kunde representanter från pressen klaga över att man fick in ”fel folk” på journalisthögskolorna. Detta kunde betyda flera saker; fel kön, fel klass, fel regionalt ursprung eller fel politisk åsikt. I huvudsak var det sannolikt ett uttryck för en frustration över att branschen själv inte fick välja ut vilka som skulle antas till utbildningen, att de inte längre helt kunde styra över inträdet till yrket. Tidigare hade adepter, oftast män, med låg formell utbildning kunna komma in i yrket som volontärer och därefter göra karriär. Några undersökningar av journalistkårens klassammansättning före 1960-talet finns inte, men det går att anta att de oftare hade en enklare

¹⁵ Gardeström, *op.cit.*, 2011, s. 196–202.

¹⁶ Intervju med Sverker Tirén 23/3 2010; Gardeström, *op.cit.*, 2011, s. 216.

¹⁷ Intervju med Lennart Lundmark 26/4 2010.

¹⁸ *Ingressen*, 1968:19.

¹⁹ *Ingressen*, årgångarna 1967–1970. I synnerhet *Ingressen*, 1970:20; Intervju med Lennart Lundmark 26/4 2010.

bakgrund. Inrättandet av statligt finansierade journalistutbildningar innebar en förändrad rekrytering på flera sätt. Efter 1967 gjordes urvalet av skolorna själva. Undersökningen i avhandlingen *Att föstra journalister* av antagningen till journalisthögskolorna 1967 visar att 68 procent av de sökande kom från storstäderna och att 35 procent hade en bakgrund i övre medelklass. Endast 20 procent kom från kategorierna högre och lägre arbetarklass. En annan förändring var att kvinnor genom utbildningen fick tillträde till journalistyrket. En bransch där ungefär 20 procent av journalisterna var kvinnor mötte en statlig utbildning där 63 procent av de sökande var kvinnor.²⁰

En annan betydelsefull faktor var att traditionella betyg spelade en underordnad roll för inträde till Journalisthögskolan, vilket många inom pressen ansåg var bra. Det var mycket vanligt att företrädare för pressen hävdade att talangen var viktigare än formella utbildningsmeriter. Den socialdemokratiska ecklesiastikministern Ragnar Edenman hade gått pressen till mötes genom att föreslå att psykotekniska test skulle användas vid antagningen istället för enbart betyg. Denna form av anlagstestning var mycket i ropet på 1960-talet och utgick från en analys av yrkets behov av såväl kunskaper, begåvning som personlighet.²¹ Anlagstesterna kunde ta lång tid i anspråk och utfördes i flera steg. Central var den intervju som utfördes av en journalist och en psykolog i ett andra antagningssteg, vilket har studerats för antagningen 1967. Intervjuerna skattade de sökandes personlighetsmässiga lämplighet för journalistyrket i en skala mellan 1 och 9. Olika egenskaper som självständighet, uthållighet och emotionell stabilitet värderades. De sökandes kontaktförmåga under intervjun var mycket viktig för hur intervjuerna bedömde deras sammanvägda lämplighet för journalistyrket. De som var öppna och välartikulerade hamnade i den övre delen i bedömningsskalan på mellan 1 och 9. Unga män kunde beskrivas som ”truliga” eller ”tröga” och de som var blyga, passiva eller talade tyst fick låga poäng. Även kroppshållningen kunde kommenteras negativt som att exempelvis vara ”slapp i rörelserna” eller ”motoriskt orolig”. De som fortfarande bodde kvar hemma fick lägre skattningar när det gäller självständighet. Initiativrika personer premierades. Det var positivt att ha självständiga åsikter och inte ha en alltför stor respekt för auktoriteter. En av dem som skattades allra högst, 9 poäng, i lämpligheten för yrket året 1967 fick

²⁰ Undersökningen grundar sig på 468 sökande i det andra uttagningssteget 1967. Journalistprövningar, Psykotekniska institutets arkiv, RA, F8b:1-6. Om undersökningen se Gardeström, *op.cit.*, 2011, s. 216f.

²¹ *Ibid.*, s. 173, 188.

den positiva kommentaren: ”Slutade skolan på grund av synnerligen självständiga idéer.”²²

Sammantaget, utgående från studierna av urvalet 1967, kan sägas att majoriteten kom från storstäderna och att de med en bakgrund i den övre medelklassen var överrepresenterade samt att kvinnor utgjorde ungefär hälften av elevantalet. Höga betyg spelade mindre roll än att vara självständig, välartikulerad och aktiv. Eleverna var med andra ord väl lämpade för att delta i tidens ungdomsradikala aktiviteter.²³

Journalistelevernas krav på inflytande över sin utbildning och över pressen

Journalisthögskolorna blev en del i den försöksverksamhet för ökat studentinflytande som Universitetskanslersämbetet initierade mitt i de pågående studentoroligheterna 1968 för att lugna stämningarna.²⁴ På rektorn Lars Furhoffs initiativ tillsattes en arbetsgrupp för demokratisering med elev- och lärarrepresentanter från journalisthögskolorna. Elevkårerna vid respektive skola kom att utarbeta varsitt förslag om hur eleverna skulle öka sitt inflytande över utbildningen.²⁵ Deras argumentation var mycket influerad av den syn på direkt demokrati som var en viktig del av vänsterrörelsen i många länder vid denna tid. Organisationer skulle ha en horisontell struktur, man ville undvika byråkrati och uppmuntra improvisation och spontanitet. De som var närmast berörda av en fråga var de som hade rätt att fatta beslut och även verkställa dem. Besluten skulle fattas på stormöten och sedan verkställas av olika arbetsgrupper. Denna princip skulle tillämpas såväl inom politiska organisationer, företag och bostadsområden som inom utbildningar. Även tidningsföretag skulle kunna omfattas, vilket blev ett argument för unga radikala journalister att påverka journalistiken i stort. Journalisten Gunilla Wettergren framförde exempelvis att det var genom företagsdemokrati de anställda journalisterna skulle kunna förändra tidningarnas uppbyggnad och rapportering: ”Vi måste

²² *Ibid.*, s. 213-219; Journalistprövningar, Psykotekniska institutets arkiv, RA, F8b:1-6.

²³ Se diskussion i Gardeström, *op.cit.*, 2011, s. 246f.

²⁴ UKÄ fattade beslut mitt i sommaren om att inrätta försöksverksamhet för nya former av samarbete mellan lärare och studenter, detta initiativ kom att förkortas till FNYS, Sven-Olof Josefsson, *Året var 1968. Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996, s. 73.

²⁵ Protokoll fört vid sammanträde med samarbetsnämndens arbetsgrupp den 25/10-68, Samarbetsnämnden för journalisthögskolorna, RA, E1:4; Sundström (1970) s. 69f, 79, 83.

axla ansvaret för demokratin och söka reda på händelser som undanhålles folket.”²⁶

Kraven på direktdemokrati ledde till att pressens inflytande över utbildningen ifrågasattes av eleverna. De framtida arbetsgivarna beskrevs som ”företagarintressen” eller ”utomstående representanter” som inte borde få påverka journalistutbildningen. De ansåg att arbetsgivarnas inflytande, ”avnämarstyrningen”, borde minska.²⁷ Bertil Ströhm från Svenska journalistförbundet, som var ordförande för arbetsgruppen för demokratifrågor, påpekade att det var regeringen och närmast utbildningsdepartementet som tillsatte ledamöter i skolornas styrelser och i samarbetsnämnden och att dessa enligt stadgarna kom från pressorganisationer, universitet och folkrörelser. Denna konflikt mellan direktdemokratiska ideal och den representativa demokratis former var på många sätt typisk för denna tid.²⁸

Elevkåren fick en del lärare med sig eftersom även de ville få utökade befogenheter och bli representerade i nämnder och styrelser.²⁹ Den äldre generation journalister som deltog i diskussionerna påpekade värdet av att ha erfarna journalister företrädare i skolornas ledning och varnade för att eleverna och lärarna skulle kunna bli en alltför isolerad grupp.³⁰ Med tiden blev det inre splitting. Bertil Ströhm kom i konflikt med journalistläraren Bengt Nerman, som Ströhm menade hade velat samla allt inflytande hos lärarna och eleverna och att styrelsen skulle berövas all makt. Elevkåren i Stockholm anklagade vissa av ledamöterna i demokratiseringskommittén för ”mygleri och komplottmakeri”. Stockholm gick hela tiden längre i sina förslag och elevkåren där manade till enad kamp mot byråkratin; ”det är av yttersta vikt att göteborgseleverna sluter upp på vår sida för ökat elevinflytande, mot hårdare avnämning och byråkratiinflytande”.³¹

Resultatet av de olika demokratiseringsförslagen blev i slutändan modesta. Lärare och elever skulle via utbildningsnämnden få besluta om studiehandboken och lärartillsättningar och rektorerna fick vara kvar

som nämndernas ordförande. Representationen av lärare och elever i övriga styrelser ökade något. Det var heller ingen särskilt svår fråga för de två journalisthögskolorna som var positiva till att alla grupper var representerade i styrelserna.³²

Vad som tydliggörs är de vänsterradikala elevernas ambition att påverka utbildningen och hela journalistrollen. De ville inte längre inordna sig i den yrkesroll som lärdes ut på journalisthögskolorna eller i redaktionskulturen ute på tidningarna, utan ville själva styra vad som var viktigt att skriva om. I detta avseende kan sägas att de tog den liberala pressfriheten på det djupaste allvar, men översatt till ett specifikt journalistiskt uppdrag som samhällsförändrare. Problemet var bara att det svenska presssystemet inte fungerade efter dessa principer. Pressens traditionella uppdrag uppfattades inom partipressen snarare vara kollektivt inriktad på gruppkommunikation färgad av en gemensam politisk övertygelse – inte på att enskilda journalister skulle driva sin egen politiska linje.

Reaktioner från pressen mot journalisthögskolornas elever

Tidningen *Journalisten* publicerade i februari 1970 ett stort uppslaget reportage om missnöjet med journalistutbildningen, särskilt den i Stockholm: ”Företagens erfarenheter av elever från stockholmskolan har i många fall varit rätt negativa”, uttalade Rolf Österberg, VD för Tidningarnas arbetsgivareförening. Många tidningar övervägde att sluta ställa praktikplatser till förfogande och att försöka ordna utbildning och rekrytering av journalister på andra vägar.³³

Artikeln initierades av statistik för 1969 som visade att rekryteringen till yrket ”den långa vägen” hade ökat och detta samtidigt som utexaminerade journalister i Stockholm gick arbetslösa. Tidningen tog fasta på den kritik ”som allt oftare hördes från journalister i arbetsledande ställning”. En av dem som yttrade sig var Ingemar Garpe på *Vestmanlands Läns Tidning* som menade att han inte var motståndare till journalistutbildning i sig:

Men vi har retat oss på högskoleeleverna de senaste två åren. Det är säkert begåvade ungdomar men de vet ingenting om journalistik. Så kommer dom hit efter ett års ’indoktrinering’ och talar om för oss hur man ska göra en tidning. Och dom tror att dom är samhällsrefor-

²⁶ Josefsson, *op.cit.*, 1996) s. 38f; Gunilla Wettergren, ”Underhugarna måste ta vid”, *Journalisten*, 1969:1.

²⁷ Protokoll, Samarbetsnämndens arbetsgrupp 4/12-68, Samarbetsnämnden för journalisthögskolorna, RA, A1:3.

²⁸ Om den nya vänsterns gruppstruktur och syn på demokrati se Josefsson, *op.cit.*, 1996, s. 277f.

²⁹ Protokoll, Samarbetsnämndens arbetsgrupp 25/10-68, Samarbetsnämnden för journalisthögskolorna, RA, E1:4.

³⁰ Protokoll, Samarbetsnämndens arbetsgrupp 4/12-68, Samarbetsnämnden för journalisthögskolorna, RA, A1:3.

³¹ Protokoll 25/2-69, bil. 4, Samarbetsnämnden för journalisthögskolorna, RA, A1:3; Bengt Nerman 5/1-81, Lars Furhoffs arkiv, RA.

³² Förslag till försöksverksamhet med nya former för samarbete mellan studerande, lärare och övrig personal. Arbetsgruppens slutrapport 14/4-69; Brev till utbildningsdepartementet 3/10-69, JMG:s arkiv, F1:5, A1:2.

³³ ”Låglönelyft hjälper andra än journalister”, *Journalisten*, 1970:2.

matorer. Men när vi skickar ut en journalist på ett referat vill vi veta vad talaren sagt, inte referentens personliga åsikt i frågan.³⁴

I artikeln kommer fler till tals. Börje Dahlqvist, redaktionschef på *Dagens Nyheter*, tyckte att journalisthögskolorna utbildade ”fänrikar” med exakt samma teoretiska utbildning och förordade en ökad rekrytering av akademiker till yrket. Andra var mer nyanserade och menade att utbildningen ännu var för ny för att några slutsatser kunde dras. Bertil Palm på Svenska journalistförbundet menade att det kunde vara av ekonomiska skäl tidningarna istället anställde volontärer, även om en del tidningar var rädda för radikala ungdomar eller hade en allmän motvilja mot ”högskoliter”.³⁵ Debatten spred sig till andra tidningar. I *Aftonbladet* ansåg Åsa Moberg, som själv tillhörde denna radikala generation som i ökande grad fått tillgång till det offentliga ordet, att eleverna kritiserades för att de tänkte själva. Eleverna ifrågasatte uppdragen och ansåg att tidningar var odemokratiska arbetsplatser: ”Dom få som har makten bestämmer vad som ska stå i tidningarna, hur det ska skrivas och hur det ska presenteras. Och det vill dom förstas bestämma om ifred.”³⁶ Att det just var en redaktör från *Vestmanlands Läns Tidning*, ”ett av landets mest mörkblå gömmen”, som stod för kritiken tyckte hon var symptomatiskt. I nästkommande nummer av *Journalisten* kom fler röster till utbildningens försvar. Läraren på journalisthögskolan i Stockholm, Bengt Nerman, gick till viss del på Åsa Mobergs linje och trodde att kritiken riktade sig mot de ideal som styrde utbildningen, att utbilda kritiskt medvetna journalister. Nerman menade att dessa journalister kunde upplevas som ”obekväma” på kort sikt men att det var ett samhällsintresse med välutbildade journalister som vidareutvecklade och förbättrade massmedierna och det skulle arbetsgivarna förstå på längre sikt.³⁷

Avslutning – Elever och lärares samproduktion av radikala idéer

Att åren runt 1968 fick sådant uttryck på journalisthögskolorna berodde på att dessa skolor var nya och att där fanns en ambition att genom en utbildning på-

verka journalistikens funktionssätt, det vill säga påverka fältets regler. När denna nydanande utbildning under 1960-talet fylldes av drivna och självständiga elever uppkom en form av samproduktion av radikala idéer. På många sätt var lärarna också radikala och i flera fall inte särskilt mycket äldre än eleverna. Central var rektorn Lars Furhoff (född 1938), en ung vänsterliberal från Linköping där han varit gymnasiekamrat med Torsten Thurén, som han senare anställde. Innan Furhoff som 25-åring kom till Journalistinstitutet 1963 hade han färdigställt en licentiatavhandling om relationerna mellan tidningarnas upplagor och annonsintäkterna, varit redaktör för *Liberal Debatt* och gett ut två debattböcker, vara den ena gick till storms mot partipressens korrupperande verkan på demokratin och yttrandefriheten. Han menade att när tidningarna hade en politisk prägel och när redaktörer samtidigt var politiker så kunde viktig samhällskritik förtigas och aldrig nå ut i spalterna. Furhoff menade att journalisterna svek sin uppgift som tredje statsmakt genom att även vara politiker. Redan i *Pressens förräderi* han förespråkade en form av välutbildad journalist som var obunden av politiska hänsyn. Enligt honom borde tidningarnas uppgift bestå i att vara folktribuner och på allmänhetens vägnar övervaka makthavarna.³⁸ Lars Furhoffs engagemang för journalistutbildningen var del av hans vänsterliberala ideologi och hans övertygelse om att pressen skulle vara en tredje statsmakt, en form av övervakare av maktutövningen i ett samhälle och därmed garant för demokratin. Han var en genuin anhängare till vad som brukar kallas den liberala pressfriheten eller den liberala pressideologin. Ur detta kom hans engagemang för att höja utbildningsstandarden hos den tredje statsmaktens fotfolk. Genom att rusta journalisterna med kunskap och yrkesskicklighet skulle de bättre kunna sköta sin granskande uppgift och stå emot politisk och kommersiell påverkan. Med åren kom han att utveckla sin syn på hur den liberala pressfriheten skulle kunna överleva i ett alltmer kommersialiserat medielandskap. Hans huvudtes förblev att garanten skulle vara den välutbildade, etiskt medvetna och självständiga journalisten.³⁹

När Lars Furhoff efter några år blev tillförordnad rektor anställde han Bengt Nerman 1966. Denne hade under en lång tid varit verksam inom Folkuniversitetet

³⁴ ”Journalistutbildning på villovägar?”, *Journalisten*, 1970:2.

³⁵ Ibid.

³⁶ Åsa Moberg, ”Kritik mot journalisteleverna för att dom tänker själva”, *Aftonbladet*, 24/3-70.

³⁷ Bengt Nerman, ”Vad vet högskolans kritiker?”; Sam Wiesel, ”Handled oss bättre i stället för att kritisera”; Bertil Ströhm, ”Ett års valfri yrkesverksamhet före journalistutbildningen”, *Journalisten*, 1970:3; Lennart Lundmark, ”Praktik först i JH-utbildningen”; Sven Bohlin, ”JH- i långväga ögon”; Ingemar Garpe, ”VLT, högskolan och intygen”, *Journalisten*, 1970:4.

³⁸ Lars Furhoff, *Kommunal skendemokrati*, Verdandi, Uppsala, 1961; *Pressens förräderi. Om tredje statsmakten i landsorten*, Bonnier, Stockholm, 1963. Han påpekade i båda böckerna att utbildningsstandarden för journalister borde höjas.

³⁹ Lars Furhoff, *Makten över medierna*, Cavefors, Staffanstorps, 1974; *Makten över journalistiken*, Natur och kultur, Stockholm, 1986.

och ansåg att han vid Journalisthögskolan fick möjlighet att utveckla sina pedagogiska idéer. De två hade träffats i samband med utgivningen av Nemans bok *Demokratins kultursyn*, som Furhoff tagit intryck av. Bengt Nerman var en i tiden känd person som ofta förekom i radio. Även om han, som son till socialisten Ture Nerman, knappast var vänsterliberal kunde dessa två personer finna varandra. Under några år var de vänner och var förenade i en gemensam strävan att förändra journalistutbildningen bort från den mästerlärningstradition som hade varit dominerande. Den dåvarande eleven Sverker Tirén minns att de två satt och planerade utbildningen ihop och att de hade en form av allians gentemot pressen. Deras gemensamma fiende var Bertil Ströhm från Svenska journalistförbundet som satt i skolans styrelse.⁴⁰ Furhoff distanserade sig även från universitetsvärlden, som upprepade gånger hade velat integrera journalistutbildningen i sin verksamhet. Han hade inget förtroende till universitetsvärlden och gillade inte stelheten och det hierarkiska tänkandet. Som rektor fick han möjlighet att försöka skapa något eget.⁴¹

Situationen på Journalisthögskolan i Stockholm kan tolkas som att en ungdomsradikalism mötte en något äldre radikalism, som kunde vara vänsterliberal eller något annat. Lars Furhoff blev under lång tid utsatt för hård kritik i pressen och anklagades bland annat för att överta sina elevers vänsterideologi. Han sades ”lägga bort sin halmhatt” och ha tagit intryck av sina elevers synsätt.⁴² Sören Larsson, som undervisade på skolan, anser dock att Furhoff förblev liberal men att det mer handlade om att han verkligen ansåg att journalister skulle vara kritiska och ifrågasättande och att han därför hade förståelse för sina elever. Men det faktum att Furhoff ofta stödde sina ifrågasättande adepter under 1960-talets radikaliseringsperiod (dock inte bojkotten av undervisningen) gjorde att såväl skolan som dess rektor kunde bli betraktade med viss skepsis från pressen.⁴³ Han var heller inte den ende läraren som stod nära eleverna. Gun-Britt Sundström kommenterar i sin reportagebok från studietiden på Journalisthögskolan hur en lärarassistent med FNL-märke hade anställts, vilket hon menade inte skulle

minska skepsisen mot utbildningen ute på tidningsredaktionerna.⁴⁴

Situationen var lugnare i Göteborg där rektorn Lars Alvfengren knappast kunde anklagas för att vara en radikal ledare, utan var en person som likt en diplomat ”flöt runt i kritstrecsrandig kostym” och gav stor frihet åt lärarna att utforma undervisningen.⁴⁵ Skolan hade också tätare kontakt med pressen i Göteborg. Rektorn Lars Furhoff i Stockholm var en mer ideologisk ledare för att etablera en ny form av journalistutbildning. Thorsten Thurén, som undervisade i Stockholm, beskriver det som att lärarna där var unga och entusiastiska och besjälade av ”learning by doing”. Att integrera praktiska och teoretiska ämnen var något som rektorn Lars Furhoff i högsta grad drev på. Det fanns många krav från olika externa intressen när det gällde vilka ämnen en journalist borde lära sig och undervisningen blev därmed något av ett smörgåsbord. Den Furhoffska modellen innebar att man tog avstånd från detta ”duttande” med många ämnen och istället skapade sin egen utbildningskanon. De insåg att de inte kunde tillfredsställa alla utan måste göra något eget som var användbart för journalister. De var då de började fylla olika ämnestitlar med ett eget anpassat innehåll, integrera praktiska och teoretiska ämnen och speciella kurser i retorik och källkritik utvecklades.⁴⁶

Många av eleverna tog intryck av rektorn Lars Furhoff och den traditionella liberala idén om pressfrihet och pressens uppdrag på djupaste allvar: Pressen skulle vara oberoende och granska makten, journalister skulle i sitt arbete vara orädda och obundna av partihänsyn och se till att ingen viktig information undanhölls folket/publiken, vilket var viktigt för demokratin. Denna roll för pressen, ursprungligen utformad i en annan tid i kampen för yttrandefrihet och maktindelning, kunde aktualiseras på journalisthögskolorna under 1960-talet och delvis få en ny betydelse i denna samhällskontext. Framför allt kunde den ge legitimitet åt journalistelevernas samhällsengagemang. Ett talesätt i tiden var att journalisteleverna ”hade Furhoff på axeln”, när de kom ut i arbetslivet, vilket bildligt beskriver detta återbruk av ideologier. Tilläggas ska att mycket av pressens traditionella syn på sig själv och sitt uppdrag har sina idéhistoriska rötter i de tidiga liberala publicisternas kamp för yttrandefrihet mot kungligt envælde. Pressens eget värdesystem, något som med Bourdieus terminologi kan beskrivas som doxa, har även den sitt ursprung i libe-

⁴⁰ Intervju med Sverker Tirén 23/3 2010. Efter 1970 inträffade en splittring som innebar en lång konflikt mellan Nerman och Furhoff. Bengt Nerman har gett sin version bland annat i *Om erfarenheten. En studie i skapandets villkor*, Bonnier, Stockholm, 1982. Lars Furhoff har gett sin syn på konflikten i ett efterlämnat dokument. Se skrivelsen Bengt Nerman 5/1-81, Lars Furhoffs arkiv, RA.

⁴¹ Intervju med Anna-Karin Furhoff 13/6 2008.

⁴² Per Rydén, ”Den sårade idealisten”, *Sydsvenska Dagbladet*, 28/8-86.

⁴³ Sören Larsson, ”Lars Furhoff och jag”, *Presshistorisk årsbok*, Föreningen Pressarkivets vänner, Stockholm, 2001, s. 168.

⁴⁴ Sundström, *op.cit.*, s. 125.

⁴⁵ Intervju med Lennart Lundmark 26/4 2010.

⁴⁶ Intervju med Torsten Thurén 2/9 2009.

ralismen och dess kamp för yttrandefrihet. Vad som kommer till i och med journalistutbildningens etablering under 1960-talet är att en traditionell idéburen plattform för pressen i denna tid kunde omtolkas, även om basen var densamma. Doxan mötte det heterodoxa som producerades på journalistutbildningarna. Vänsterliberalen Lars Furhoff fyllde den liberala pressideologin med sina värden, delvis i polemik med en partipress som historiskt tillkommit för att värna om samma yttrandefrihet. Partipressen verkade på en kollektiv bas, genom gruppkommunikation medan ansvaret i Furhoffs tappning lades på den individuella journalistens axlar. De unga radikala journalisteleverna ansåg även de att de hade en uppgift på denna värdegrund.⁴⁷

När en sådan gammal liberal ideologi om pressens roll planterades i ungdomsradikalismen 1968 tog den nya former. Gun-Britt Sundström beskriver diskussionerna bland eleverna 1969, strax innan de skulle ut i arbetslivet, om hur de skulle agera för att förändra pressen:

Många hävdar att man måste gå in i apparaten och förändra den inifrån, diskutera med arbetskamrater, aktivera fackföreningarna. Andra anser att det är bättre att agera självständigt, vägra sälja sig eller gå in i några bindande lojaliteter.⁴⁸

Hur det nu gick med journalistelevernas ambitioner att förändra journalistiken och mediernas funktions-sätt är dock svårt att avgöra. Ibland hävdas att anpassningen till den bestående ordningen tog vid ute på redaktionerna. En förekommande tolkning inom medieforskningen är att de radikala eleverna på journalisthögskolorna under det sena 1960-talet delvis förändrade journalistiken.⁴⁹ I efterhand har journalisthögskolorna också kritiserats för att ha utbildad en ny maktthungrig elit i samhället som format sin egen ideologi – journalismen. Detta tydliggör journalistyrkets

särställning och betydelse för opinionsbildningen i samhället, som en form av maktresurs.⁵⁰

Vad som kan konstateras är att journalisthögskolorna under en formativ period under 1960-talet kunde utveckla en självständig position mellan pressens organisationer och universiteten, detta med den socialdemokratiska utbildningspolitikens indirekta godkännande. Deras fristående ställning upphörde först med högskolereformen 1977 då de inordnades under universiteten. Pionjärtiden var då slut. Betyg infördes som enda urvalsverktyg, vilket ledde till protester. Långsamt inordnades ändå journalisthögskolorna som en universitetsanknuten utbildningsinstitution.⁵¹ Processen kan beskrivas som en kamp om fältets regler. Den nya utbildningsvägen in i yrket störde fältets kraftlinjer och skapade spänningar som kom att bestå länge, vilket som Broady påpekar gällde för många andra kulturella fält under 1960-talet. Nya utbildningar skapade genvägar in i yrkesområden som tidigare krävt andra investeringar och insatser för inträdet. Men sätten att förvärva den typ av symboliskt kapital som krävs för att bli erkänd som journalist levde kvar i sega strukturer, som inrättandet av högskoleutbildningar har haft svårt att förändra. Konflikten mellan utbildning och erfarenhet inom det journalistiska fältet har varit bestående. □

Elin Gardeström

Idéhistoriker vid Södertörns högskola. Verksam inom SEC (forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi). Gardeström disputerade hösten 2011 på avhandlingen *Att fostra journalister. Journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970* som tillkom inom ramen för den Nationella forskarskolan i utbildningshistoria vid Uppsala universitet.

Abstract

The student radicalization around 1968 had an impact when journalist educations were concerned, which is discussed in this article. The young disciples of the journalistic profession were trained in journalism schools, established only in 1962, which were to replace the former apprenticeship system. In the radica-

⁴⁷ Gardeström, *op.cit.*, 2011, s. 246, 260.

⁴⁸ Sundström, *op.cit.*, s. 156.

⁴⁹ Denna vändning inom journalistiken finns beskriven i flera journalistiska standardverk. Se Stig Hadenius, Lennart Weibull, Ingela Wadbring, *Massmedier. Press, radio och TV i den digitala tidsåldern*, Ekerlid, Stockholm, 2008, s. 263f; Margareta Melin-Higgins, *Pedagoger och spårhundar. En studie av svenska journalisters yrkesideal*, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996, s. 88-95; Furhoff, *op.cit.*, 1986, s. 17f. Om radions och TV:s del i utvecklingen, se Monika Djerf-Pierre & Lennart Weibull, *Speglar, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*, Prisma, Stockholm, 2001, s. 207ff, 244-266; Göran Kristiansson, "Vår meste mediebevakare", *Sydsvenska Dagbladet*, 15/9-91.

⁵⁰ Olof Petersson & Ingrid Carlberg, *Makten över tanken. En bok om det svenska massmediesamhället*, Maktutredningens publikationer, Carlsson, Stockholm, 1990, s. 90ff; Olof Petersson, "Yrkeskår, profession, samhällsklass" och "Dags att tömma timglaset...", *Svenska Dagbladet*, 30/4 och 6/5 1994; Göran Albinsson Bruhner, *Dagspressens politiska ekonomi*, SNS, Stockholm, 1998, s. 126ff;

⁵¹ Gardeström, *op.cit.*, 2011, s. 248f.

lization of the 1960s, a critical job was formulated that was rooted in the liberal freedom of the press at the two national journalism schools. Accordingly, the traditional job of the press, its doxa, was realised in a new, radical era. The journalism schools thus came into conflict with the tradition that prevailed in the press. Their radical pupils also strived to change the way they were educated, as a way to change the way the party press system worked.

Keywords

1968, radicalization, journalism schools, apprenticeship, liberal freedom of the press.

Referenser

Tidningar

Aftonbladet, 1970.
Ingressen, 1967–1970.
Journalisten, 1965, 1968–1970, 1987.
Svenska Dagbladet, 1994.
Sydsvenska Dagbladet, 1986 och 1991.

Intervjuer

Anna-Karin Furhoff, 2008-06-13.
Torsten Thurén, 2009-09-02.
Sverker Tirén, 2010-03-23.
Lennart Lundmark, 2010-04-26.
Bengt Ward, 2009-10-09.
Ulf Wallin, 2009-10-07.

Arkiv

Riksarkivet, RA
Lars Furhoffs arkiv
Skrivelse 1981.

Psykotekniska institutets arkiv
Journalistprövningar, F8b:1-6.

Samarbetsnämnden för journalisthögskolorna
Protokoll, E1:4.
Protokoll, A1:3.

Samarbetsnämnden för Journalistinstitutet
Protokoll, A:1.

JMG:s arkiv

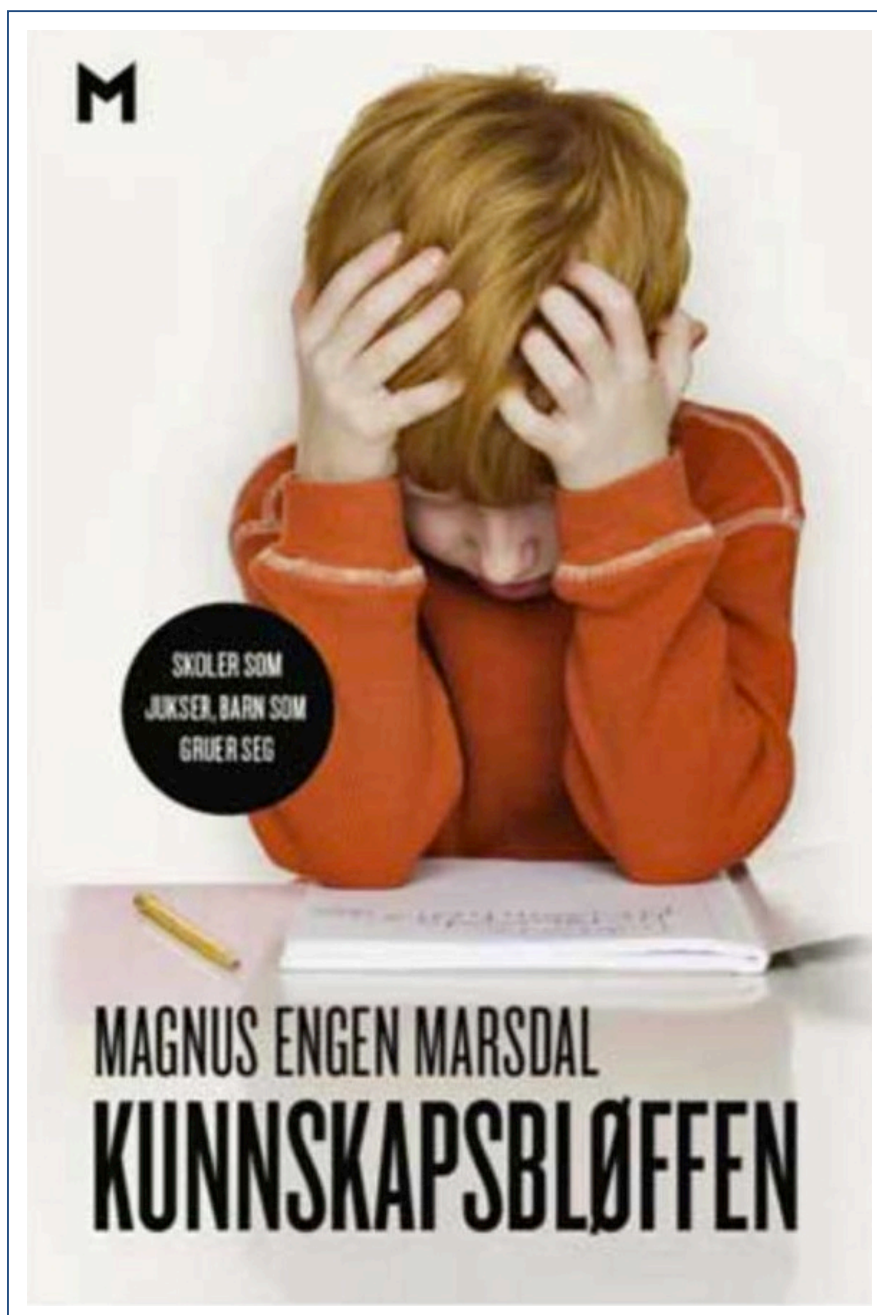
Arbetsgruppens slutrapport 14/4-69.

Brev till utbildningsdepartementet, F1:5, A1:2.

Litteratur

- Albinsson Bruhner, Göran, *Dagspressens politiska ekonomi*, SNS, Stockholm, 1998.
- Djerf-Pierre, Monika & Lennart Weibull, *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*, Prisma, Stockholm, 2001.
- Furhoff, Lars, *Kommunal skendemokrati*, Verdandi, Uppsala, 1961.
- Furhoff, Lars, *Pressens förräderi. Om tredje statsmakten i landsorten*, Bonnier, Stockholm, 1963.
- Furhoff, Lars, *Makten över medierna*, Cavefors, Staffanstorps, 1974.
- Furhoff, Lars, *Makten över journalistiken*, Natur och kultur, Stockholm, 1986.
- Gardeström, Elin, *Att fostra journalister. Journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970*, Daidalos, Göteborg, 2011.
- Hadenius, Stig, Lennart Weibull & Ingela Wadbring, *Massmedier. Press, radio och TV i den digitala tidsåldern*, Ekerlid, Stockholm, 2008.
- Hultén, Britt, ”Utbildning – behövs det?”, i Agneta Lindblom Hulthén (red.), *Journalisternas bok: 1901–2001*, Svenska journalistförbundet, Stockholm, 2001.
- Josefsson, Sven-Olof, *Året var 1968. Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*, Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996.
- Kommittén för nya utbildningsvägar vid de filosofiska fakulteterna, *Högre journalist- och reklamutbildning: betänkande med förslag*, Ecklesiastikdepartementet, Stockholm, 1961.
- Larsson, Sören, ”Lars Furhoff och jag”, *Presshistorisk årsbok*, Föreningen Pressarkivets vänner, Stockholm, 2001.
- Melin-Higgins, Margareta, *Pedagoger och spårhundar. En studie av svenska journalisters yrkesideal*, Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, Göteborg, 1996.
- Nerman, Bengt, *Om erfarenheten. En studie i skapandets villkor*, Bonnier, Stockholm, 1982.
- Petersson, Olof & Ingrid Carlberg, *Makten över tanken. En bok om det svenska massmediesamhället*, Maktutredningens publikationer, Carlsson, Stockholm, 1990.
- Proposition 1962:59.
- Ruin, Olof, *Kunskap och politik. Statsvetenskap i Stockholm 50 år*, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, Stockholm, 1986.
- Sundström, Gun-Britt, ”Nu kan det sägas!” *Ett jag-var-där-reportage från Journalisthögskolan*, Bonnier, Stockholm 1970.
- Weibull, Lennart & Kent Asp (red.), *Svenska journalister. Ett grupporträtt*, Tiden, Stockholm, 1991.

NYHEDSBREV # 46

Bogomtale

Magnus Engen Marsdal
Kunnskapsbløffen
236 sider
Forlaget Manifest
2011

Bent Olsen

Pedagogisk institutt, NTNU i Trondheim

Det er nu mere end et halv århundrede siden økonomen Milton Friedman skrev pamfletten *The Role of Government in Education*, hvori han foreslår indfø-

relsen af konkurrence skolerne imellem som "et effektivt redskab til fremme af en sund variation af skoler. Konkurrence vil også bidrage til en øget fleksibilitet i skolesystemet. Der ville ikke mindst være gevinster at hente ved at lade aflønningen af lærerne følge markedskræfterne. Det ville give skolemyndighederne en uafhængig målestok for brugen af lønskalaen og fremme en raskere tilpasning til ændringerne i udbud og efterspørgsel". Til et stykke op i 80'erne ville der næppe være mange i skoleverdenen, som kunne finde fugls føde på en sådan sag: Markedsbaseret af skolesystemet både inden for og uden for det offentlige regi, konkurrence og optimering af den frie udfoldelse af efterspørgsler og udbud, reduktion af de socialt handlende til *homo oeconomicus*' rationelt handlende individer, afprofessionalisering af lærerarbejdet og styringen af den pædagogiske forskning i retning af "what works" og "best practice" er relativt nye vendinger. Det er også forandringer, som egentlig ingen inden for skoleområdet har ønsket sig, og som på visse områder sikkert også mere er konsekvenserne af end indholdet i skolepolitikken. Friedman melder sig ind i en allerede eksisterende og gammel politisk spænding mellem – i det mindste i Danmark – om eleverne bør henhøre under familiens eller statens regime. Venstre respektive Socialdemokratiet har været blandt kombattanterne, alt imens den kulturradikale progressivisme ville gøre børnene til deres egne – i dobbelt forstand.

Magnus Marsdal (MM) viser med *Kunnskapsbløffen* at der er god grund til at tage Friedman alvorligt. Det er nemlig virkeliggørelsen af Friedmans vision inden for dele af den norske kommunalpolitiske skoleliv, MM konfronterer læseren med. Bogen er en 10 kapitler lang dramadokumentarisk reportage fra indersiden af – mindre dele – af den norske folkeskoleverden. Bogen er medrivende, men også reflekterende. Det omfattende dokumentarmateriale består af interviews med lærere, skoleledere, forældre og positioner i kommunale skoleforvaltninger, observationer, deltagelse i Utdanningsforbundets – den norske lærerforenings – politiske møder og i et vist omfang af iagttagelser fra børns og læreres skoleliv. Vi kommer fortrinsvis rundt i Oslos skoleverden, men også så tæt på Danmark som Kristiansand. Alle kommunerne er fælles om at være styret af Høyre i samarbejde med bl.a. FRP, Fremskridtspartiet.

Det er artige sager, MM afdækker. De besøgte kommuner har grebet tanker bag "Kunnskapsløftet" – en skolereform fra 2006 som bl.a. vendte et intensiveret fokus på "grundlæggende færdigheder" kombineret med kortlægningsprøver på de laveste klassetrin og nationale prøver i norsk, matematik og en-

gelsk – og satte markedsbaseret konkurrence og økonomisk incitament i system, bl.a. ved at lade handelshøjskolen i Oslo omskole skolelederne til at gennemføre netop det. Ledere på skoler som bliver gode til at indfri elevernes præstationsmål belønnes økonomisk, kritikerne bliver gået eller går selv. Skoleskemaet neutraliseres i dele af skoleåret, mens elever terper på de kommende prøver, elever, som skønnes at sænke skolens gennemsnitstal holdes væk fra prøverne, midler til specialundervisning kanaliseres til at højne de middelscorende elevens niveau, skoleledelsens jagt på et godt omdømme ledsages af en frygt- og tavshedskultur blandt lærerne suppleret med et omfattende skema- og dokumentarvælde, forældre fortvivler over børn med ondt i maven foranlediget af det forestående præstationspres på prøverne osv., osv.

MM's beretninger om skolens yderside og konsekvenserne for livet i klasserummene og under huden er for det meste kendt fra skoleforskningen i Storbritannien, USA og andre lande, hvor man har taget kampen op med alt det, der kunne stå i vejen for den "fri markedsdannelse", udfoldelsen af "neoliberalismens" politiske økonomi om man vil – hvor tiltroen til at grisen bliver federe af at blive vejret er stærk. MM bruger stærke ord om bureaukratisering og tyveri af lærerens værdighed, men uden at forfalde til letkøbte anskuelse. Et kapitel skiller sig ud med forsøget på at stable en forståelse af lærerarbejdet på benene, som fremholder værkstedet versus fabrikken, lærerarbejdets kropslige, praktiske og førbevidste sider med referencer til bl.a. Bourdieu over for den instrumentalisme, "målestyringen" giver anledning til; bemærk det første "e". Skildringerne fra livet i skolesektoren viser, hvordan markedsbaseret konkurrence rækker ved lærerens uddelegerede autoritet. Denne autoritet undermineres iflg. MM en gang til, når elever og forældre bliver kunder, der som sådanne altid har ret, samtidig med at "omdømmesygen" får skolens ledelse til at "betjene kunderne" frem for at tage den fagpædagogiske personaleledelse på sig.

Reportageformen i *Kunnskapsbløffen* minder om MM's meget omtalte *FRP-koden* fra 2007, hvor opsporingen af den voksende oplutning til det norske Fremskridtsparti undersøges, men da med en egentlig Bourdieu-inspiration fra især *Distinction* i de politiske analyser.

Kunnskapsbløffen bliver interessant i en forskningssammenhæng, fordi den så uforfærdet vader ind i elevernes og lærernes liv og sætter beretningerne ind i en politisk og sociologisk informeret sammenhæng; jeg mindes ikke at have set den form for direk-

te nådesløshed i skildringen af sandsynlige ”neolibera-
rale” spor ind i hverdagslivene – men den slags skal
nok findes.

Til sidst et par helt ucensurerede betragtninger for
egen regning. Slår man følge med MM’s reportage
vises hvor solidt et greb Statens ”højre hånd” har
over den ”venstre”, hvordan en økonomistisk politisk
styring kan lykkes med at omdefinere det arbejde,
hvor lærere og andre mødes ansigt til ansigt med
resten af befolkningen såsom i skolen, børnehaven og
i sundhedssektoren. Den offentlige reaktion på udvik-
lingen har været særdeles spagfærdig blandt lærerne,
uddannelsesinstitutionerne og forskningsmiljøerne.
Ud over at udviklingsdynamikken i sig selv indebæ-
rer at den højre hånd er uinteressert i, hvad den ven-
stre har med i bagagen af historie og kundskab, gør
der sig muligvis også et i skandinaviske sammen-
hænge ”særnorsk” forhold gældende. Styrkeforhol-

dene mellem positioner i Staten – eller i magtens felt
om man vil – synes at efterlade det bureaukratiske
felt med et solidt tag i og over det eller de felter, hvor
den pædagogiske forskning og lærerne befinder sig.
Samtidig kan man med danske rødder støde på noget,
der kunne minde om en ”national medborgerreligion”
i form af en nærmest kropsliggjort tro på Staten, som
kalder på lydighed og ikke kritisk refleksion. Hvor
troen er stærk er gennemslagschancerne for centralt
iværksat markeds- og konkurrenceincitamenter det
også. Nok om det.

Kunnskapsbløffen har givet anledning til rivnin-
ger og distancerende – for ikke at sige decideret
nedladende – kommentarer blandt norske skribenter,
som at bogen er ”politisk heksebryg” og at MM i
lighed med andre på venstrefløj i norsk politik,
”skriver bedre end de tænker”, som det siges.

Bourdieu's politiske arv og den spaltede habitus

af Carsten Sestoft

Via den i øvrigt ekstremt interessante blog, hvor Chi-
cago-ph.d.-studerende Eli Thorkelson udfolder sine
antropologiske analyser af akademisk kultur
(<http://decasia.org>), fandt jeg et indlæg på Jean-Louis
Fabianis blog om ”den rette brug af Bourdieu”.¹ Fabi-
ani er ligesom Luc Boltanski en af Bourdieus tidlige
filosofiuddannede elever, som har fjernet sig noget fra
mesteren, omend med en vis tilnærmelse igen her ti år
efter hans død. I dette blogindlæg tager han udgangs-
punkt i noget, Bourdieu sagde i 2001, nemlig at Ségo-
lène Royal (den senere præsidentkandidat for socialis-
terne og gift med partiets præsidentkandidat i år,
François Hollande) var højreorienteret. Dette udsagn
var de intellektuelle til venstre for socialisterne meget
begeistrede for under præsidentvalgekampen i 2007, og
de har åbenbart taget det op igen 2012, men Fabiani
minder om udsagnets kontekst, nemlig et interview
fra 2001, hvor Bourdieu for det første kritiserer kom-
munisternes autoritære fremfærd blandt intellektuelle,

som han selv led under i 50erne og senere, hvor han
selv blev anset for højreorienteret. På en ifølge Fabi-
ani noget diffus måde kritiserer Bourdieu i interviewet
for det andet hele ungdomsoprøret i 1968 som en
falsk revolution, iværksat af intellektuelle med radikal
retorik og uden ansvarlighed og realitetssans. Begge
former for kritik ville helt klart ramme en stor del af
netop den radikale venstrefløj, som bruger Bourdieus
udsagn i kampagnen mod socialisternes kandidat.
Ifølge Fabiani hævder disse radikale – hvoraf mange
ikke er sociologiske forskere, men journalister som
Didier Eribon (man kunne også nævne nogle omkring
månedsskriftet *Le Monde diplomatique*) – i dag retten
til Bourdieus politiske arv. Fabianis ærinde er derfor
at minde om, at Bourdieu også havde en mere besin-
dig antirevolutionær åre, også rent personligt-politisk
(han kendte åbenbart den ledende socialist i 1980erne
Michel Rocard godt), og i det hele taget at minde om,
at Bourdieu rent politisk var meget ambivalent – i en
grad, så han foreslår, at der måske politisk set var to
Bourdieu'er, en som hældede mod Rocard, og en som
hældede mod Eribon. Til slut citerer Fabiani, hvad

¹ "Du bon usage de Bourdieu", 23. februar 2012,
<http://blogs.mediapart.fr/blog/jean-louis-fabiani/230212/du-bon-usage-de-pierre-bourdieu> (besøgt 11. marts 2012).

hans gamle filosofilærer fra Ecole normale supérieure drillende sagde til ham, når de mødtes i 1970'erne: "Din ven Bourdieu er vist ikke nogen politisk begavelse." Læreren hed Louis Althusser ... men det er nu ikke det, der er pointen. Det er snarere, at disse to politiske orienteringer, forskellige og til dels uforlignelige som de er, måske hænger sammen med det, Bourdieu selv har betegnet som sin spaltede habitus, som stammer fra misforholdet mellem hans eliteuddannelse og lave sociale herkomst, og som på den ene side befordrer hovmod og selvsikkerhed, på den anden side beskedenhed og usikkerhed ifølge Bourdieus egen ord i *Udkast til en selvanalyse* (s. 131-134). På den ene side den ubetingede radikalisme hos den, der lader sin kapitalstruktur med ren, erhvervet kulturel

kapital løbe af med sig og derfor hævder sandhed og logik som enerådende kriterier også for politiske løsninger. Og på den anden side sansen for kompromiser, tolerancen over for andre kapitalformer og perspektiver på det sociale rum i en socialdemokratisk vision, som forsøgsvist forsøger at rumme både provinsbønder, offentligt ansatte funktionærer og uddannelsesadelen. Sagt på en anden måde er Bourdieus politiske statements måske simpelthen inkonsistente, men inkonsistente på en måde, som lige præcis mange af hans trofaste læsere (inkl. undertegnede) har svært ved at se, fordi vores habituser også er spaltede i større eller mindre grad mellem opvækst og uddannelse.

Citat

"Hvad er da forskellen på de tos indflydelse, på deres publikum af beundrere og på receptionen af deres successive værker? Foucault var utvivlsomt mere frygtet blandt intellektuelle, politiske kommentatorer og lederskribenter end Bourdieu, som fremkaldte en bølge af fjendtlighed i medierne, da han angreb dem frontalt efter lang tids diplomatisk arbejde med at vinde dem for sig, mens Foucault kun gav anledning til fjendtlig hvisken i det skjulte, fordi alle vidste, at han ikke svarede med videnskabelig indignation eller ad hominem-sarkasme, som let retfærdiggør polemiske modangreb, men med en dannet grand seigneurs køligt ironiske understatement, der lammede enhver aggressiv tilbøjelighed. Som hermetisk, provokerende, ja endog politisk farlig var Foucault intellektuelt uangribelig."

– Jean-Claude Passeron, i Encrevé & Lagrave (red.): *Travailler avec Bourdieu*

praktiske grunde

Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab

Praktiske Grunde udgives af foreningen *Hexis • Forum for samfundsvidenskabelig forskning* og udkommer elektronisk med fire numre årligt.

Praktiske Grunde er et tværfagligt internordisk forum for analyse af sociale og kulturelle praksisformer, deres sociale genese, strukturelle betingelser, virkemåder og relation til magt- og dominansforhold.

Praktiske Grunde er til for at fremme den kritiske dialog mellem de mange forskellige forskere og studerende, der på forskellige måder og i forskellige sammenhænge arbejder med inspiration fra den franske sociolog Pierre Bourdieu og beslægtede forskere. Tidsskriftet redigeres således med afsæt i følgende basale videnskabelige grundantagelser:

- videnskabelig viden har både en teoretisk og en empirisk dimension
- det videnskabelige objekt er konstrueret gennem et brud med førstehåndsforståelsen
- at tænke i relationer giver bedre virkelighedsmodeller end at tænke den i substanser
- virkeligheden er historisk og fortiden virker i nutiden, både kollektivt og individuelt.

Praktiske Grundes tværfaglige redaktion består af et dansk, svensk og norsk redaktionspanel. Tidsskriftet bringer fagfællebedømte forskningsartikler, oversættelser af centrale fremmedsprogede tekster og anmeldelser. I tidsskriftets nyhedsbrev optages mindre essays, debatindlæg, bogomtaler, meddelelser om konferencer, seminarer, studiegrupper o.l. Praktiske grunde publicerer på dansk, svensk, norsk og engelsk.

Redaktion

Redaktør: Ulf Brinkkjær; Danmark: Kim Esmark, Ole Hammerslev, Anders Høg Hansen, Carsten Sestoft, Emmy Brandt; Sverige: Donald Broady, Mikael Börjesson, Emil Bertilsson, Ida Lidegran; Norge: Kristian Larsen, Johannes Hjellbrekke

Advisory board

Loïc Wacquant, Univ. of California, Berkeley & Centre de sociologie européenne, Paris; Lennart Rosenlund, Universitetet i Oslo; Jan Frederik Hovden, Universitet i Bergen; Tore Slaatta, Universitetet i Oslo; Martin Gustavsson, Stockholms Universitet; Mikael Palme, Stockholms Universitet; Annick Prieur, Aalborg Universitet; Mikael Rask Madsen, Københavns Universitet; Lene Kühle, Aarhus Universitet; Peter Koudahl, DPU; Ida Willig, Roskilde Universitet; Lisanne Wilken, Aarhus Universitet; Yves Dezalay, CNRS, Paris; Antonin Cohen, Université de Picardie, France; Frédéric Lebaron, Université de Picardie, France; Remi Lenoir, Director of the Centre de sociologie européenne, Paris; Niilo Kauppi, CNRS, Strasbourg; Franz Schultheis, Universität St. Gallen; Michael Vester, Leibniz Universität Hannover; Bryant Garth, Southwestern University, USA

Vejledning til forfattere om manuskripter

Manuskripter til *Praktiske Grunde* indsendes elektronisk som vedhæftet fil i Word-format til praktiskegrunde@hexis.dk eller en af redaktørerne. *Praktiske Grunde* publicerer på dansk, norsk, svensk og engelsk. Efter fagfælle-vurdering indsendes et rettet og korrekturlæst manuskript som vedhæftet Word-fil. Med artiklen skal følge:

- engelsk abstract (max. 150 ord, husk engelsk titel)
- 5-8 keywords på engelsk
- forfatteroplysninger: navn, akademisk titel og/eller ansættelsessted, evt. e-mail

Opsætning og skrifttype

Brug standardopsætning. Skrifttype Times New Roman 12 pkt. Undgå enhver form for koder, skabeloner, typografier, overskriftsformattering o.l.!

Forkortelser, talord, termer

Rent sproglige forkortelser følger almindelig retskrivning. Årstal skrives med talord, f.eks. 1989, 1980'erne, '80'erne. Termer på originalsprog kursiveres (f.eks.: ... med begrebet *Herrschaft* sigtede Weber til...).

Citater og citationstegn

Citater på indtil 4 linier anbringes i løbende tekst mellem ”dobbelt anførselstegn”. Citater på over 4 linier sættes separat i teksten, indrykket og uden anførselstegn. Ved markering af begreber og andet, som ikke er egentlige citater, bruges ’enkelt anførselstegn’ (f.eks.: ... der var tale om en art ’statsliggørelse’ af tænkningen...).

Henvisninger

- angives via forfatternavn, udgivelsesår og evt. side-tal i parentes indlagt løbende i hovedteksten: (Zahle 1996), (Bourdieu 1971: 45). Flere forfattere adskilles med semikolon: (Zahle 1996; Petersen 2007). Flere referencer af samme forfatter fra samme år alfabetiseres: (Bourdieu 1982a, 1982b).

Noter

Praktiske Grunde opererer med løbende numeriske fodnoter. Brug ikke flere noter end nødvendigt.

Tabeller og figurer

- skal være tydelige i et breddeformat af 7,5 eller 16 cm. De skal være nummererede og have en beskrivende rubrik.

Litteraturliste

- opføres alfabetisk efter hovedteksten, udformet med *Chicago manual of style* som forlæg:

Bog:

Honneth, A. 2006. *Kamp om anerkendelse*. København: Reitzel.

Ældre bog i nyt optryk eller senere oversættelse:

Weber, M. 1978. *Economy and society*. Berkeley: University of California Press [1922].

Bog med mere end en forfatter:

Prieur, A. og C. Sestoft 2006. *Pierre Bourdieu. En introduktion*. København: Reitzel.

Flere bøger / artikler af samme forfatter fra samme år:

Bourdieu, P. 2005a. *Viden om viden og refleksivitet*. København: Reitzel.

Bourdieu, P. 2005b. *The social structures of the economy*. Cambridge: Polity Press.

Artikel i redigeret bog (antologi/samleværk):

Hanks, W.F. 1993. Notes on Semantics in Linguistic Practice. In *Bourdieu. Critical Perspectives*, red. C. Calhoun, E. LiPuma & M. Postone, 139-155. Cambridge: Polity Press.

Artikel i videnskabeligt tidsskrift:

Lenoir, R. 2006. An Intellectual and Personal Encounter. *Retfærd. Nordisk juridisk tidsskrift* 3/114: 7-22.

Nummer af tidsskrift, evt. med angivelse af tema:

Praktiske Grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab 1-2, 2010. Tema: Bourdieu og staten. www.hexis.dk.

Artikel i dagblad:

Information 2007. Kritisk sociologi på anklagebænken. 10. september.

Henvisning til hjemmeside:

Hexis. <http://www.hexis.dk/forfattervejledning.html> [29. febr. 2011].